Oak Street
UNCLASSIFIED

M. Vasiliauskas

Praktinis lietuvių kalbos vadovėlis

(GRAMATIKA)

pradžios mokyklai ir savamoksliams

II-ji DALIS

III-sis ir IV-sis koncentrai

Tinka mokymo priemone.
Švietimo Min. Kn. ir Mokslo Priem. Tikr. K-jos
prot. 200 Nr. iš 1929 m. lapkričio 29 d.

„Dirvos" B-vės leidinys
Kaunas — Marijampolė

Kaina **2,50** lt.

Gražios ir naudingos knygos
vaikams skaityti

H. Lofting **Daktaro Dolitlio paštas**
I dalis. Iliustruota. 176 pusl. . . . . 3.—

H. Lofting **Daktaro Dolitlio paštas**
II dalis. Iliustruota. 200 puslapių 3.50

HughLofting **Daktaras Dolitlis ir jo gyvuliai**
Vertė Pr. Mašiotas. Iliustruota. 128 psl. . . . 2.50

Hugh Lofting **D-ro Dolitlio plaukiojanti sala**
Vertė Pr. Mašiotas. Iliustruota. 320 psl. . . . 5.—

Pr. Mašiotas **Sparnuočiai**
Iliustruota. 148 puslapiai 3.50

K. Bajerčius **Zuikių žemėje**
Iliustruota. 64 puslapiai 1.50

T.Šuravinas **Pasakojimai apie did. keliones**
Iliustruota. 96 puslapiai . . . . . 2.—

D. G. Mukerdži **Džunglėse** —
Indų vaiko nuotykiai. Vertė Pr.M. Iliustr. 184 psl. 3.50

D. G. Mukerdži **Margakaklis**
Vieno karvelio nuotykiai. Vertė Pr.M. Ilius. 176 psl. 3.—

Wera Niethammer **Nykštukas Smalsutis**
Vertė Pr. Mašiotas. Iliustruota. 112 psl . . . 2.50

Gaul Olga-Molnar **Petrelis Svajonėlis**
Vertė Pr. Mašiotas. Iliustruota. 176 psl. . . . 3.—

Andre Lichtenberger **Mano mažasis Trottas**
Prancūzų Akademijos vainikuotas romanas. Iš 196 prancūz. leidimo išv. Vikt. Kamantauskas. 144 psl. 2.50

M. Vasiliauskas

Praktinis
lietuvių kalbos vadovėlis
(GRAMATIKA)

pradžios mokyklai ir savamoksliams

II-ji DALIS

III-sis ir IV-sis koncentrai

„Dirvos“ B-vės leidinys
Kaunas — Marijampolė
1928 metai

Šita II-ji „Praktinio lietuvių kalbos vadovėlio“ dalis yra I dalies tęsinys. Jos turinys apima tas kalbos mokslo žinias, kurias turi įgyti III ir IV-jo pradžios mokyklos skyrių mokiniai. Tačiau, prieš pradedant kalbos mokslą iš šito vadovėlio, pravartu yra trumpai pakartoti su mokiniais tas kalbos kursas, kuris buvo išeitas I ir II skyriuose.

Tenka pažymėti, kad šis vadovėlis didaktinės medžiagos planavimo atžvilgiu šiek tiek skiriasi nuo kitų šios rūšies vadovėlių, skiriamų pradžios mokyklai. Jame, šitame vadovėlyje, pirmiausia sutrikdyta tradicinė kalbos dalių tvarka. Kalbos dalys čia pradedamos ne nuo daiktavardžio, kaip paprastai, bet nuo veiksmažodžio. Toks kalbos dalių tvarkos pakeitimas, mano nuomone, pateisinamas yra tuo, kad veiksmažodis, sudarydamas mūsų kalbos pačią lobingąją lytimis žodžių rūšį, daug padeda empiriniam kalbos darbui. Anksčiau susipažinus su veiksmažodžio lytimis, mokiniams lengviau yra orientuotis kalbos faktuose, su kuriais tenka susidurti jiems tiriamajame kalbos darbe.

Be to, induktinio metodo grynajai formai išlaikyti, teko išleisti vadovėlyje visos jo skyrių skyrelių antraštės, atsiduodančios senuoju dogmatiniu kalbos mokymu. Šiaip ar taip, dėdami gramatikos skyriams antraštes, mes tuo pačiu pasisakome esą deduktinio metodo šalininkai.

Pagaliau, šitame vadovėlyje mažiau, nekaip kituose vadovėliuose, yra apibrėžimų, daromų iš žodžių reikšmės. Čia apibrėžimai daromi dažniausiai iš žodžių lyties, todėl šitame vadovėlyje nerasite šitokių apibrėžimų: „Žodžiai, kuriais mes pasakome daiktų *kokybę* arba *būdą*, vadinasi *būdvardžiai*“. Arba: „Žodžiai, kuriais mes kieno *veiksmą* pasakome, vadinasi *veiksmažodžiai*“. (Žiūr. Gailiaus gramatikos II d.). Tokie apibrėžimai yra jau ne gramatikos, bet logikos dalykas. *Autorius.*

„Dirvos“ B-vės spaustuvė Marijampolėj. Jos kontora Kaune, Laisvės Al. 80

III.

1.

1. Vaikai eina **namo**.
2. Labai **seniai** tat buvo.
3. Onytės **kasa** labai ilga.
4. **Visas** jų turtas žuvo ugnyje.
5. **Mažas** grūdelis didžiu medžiu išauga.

1. Mūsų **namo** stogas skardinis.
2. Jauniesiems visi **seniai** besmegeniai.
3. Žmonės jau **kasa** bulves.
4. Lapė išpiovė **visas** vištas.
5. Sutikau einant tris **mažas** mergaites.

Uždaviniai. Palyginkite abiejų skiltelių panašius žodžius. Kuo skiriasi jie prasmės atžvilgiu? Ar vienodai jie šituose sakiniuose ištariami? Suskirstykite juos skiemenimis ir tarydami stebėkite, katras skiemuo tariamas didesniu arba tvirtesniu balsu.

Įsidėmėkite: Jei žodyje yra du arba daugiau skiemenų, tad aiškiai girdime, jog vienas skiemuo yra tariamas didesniu arba tvirtesniu balsu. Tas balso pakėlimas viename žodžio skiemenų yra žodžio **kirtis.** Pakeitus žodyje kirtį, dažnai apkinta ir žodžio prasmė.

Pratimas. Suskirstykite žemiau įdėtas mįsles skiemenimis ir kirčiuojamus skiemenis pabraukite brūkšneliu.

Baltos pievos, juodos avys, kas išmano, tas pagano. Juoda kiaulė žemę rauso. Raudoni gaideliai po žeme gieda. Juodas jautis dangų laižo. Tupi kampe trupinys, nepaveža nė arklys. Kuprotas senelis visus laukus apkuprina. Mažas karvelis po visą pasaulį laksto. Aukso pilvelis, kaulo kepurėlė. Gyvena be kūno, kalba be liežuvio, niekas jo nemato, bet kiekvienas girdi. Kur tik eini, ten ramu, pilnas laukas akmenų. Kojytė žalia, galvytė raudona. Gale lauko katiliukas verda. Girioje kirstas, mieste pirktas, paimi į rankas, graudžiai verkia.

* * *

I. *Kas?*	*ko?*	*kam?*	*ką?*	*kuo?*	*kame?*
gaidys	gaidžio	gaidžiui	gaidį	gaidžiu	gaidyje
galva	galvos	galvai	galvą	galva	galvoje
širdis	širdies	širdžiai	širdį	širdimi	širdyje
sūnus	sūnaus	sūnui	sūnų	sūnumi	sūnuje
piemuo	piemens	piemeniui	piemenį	piemeniu	piemenyje
šaltas	šalto	šaltam	šaltą	šaltu	šaltame
pigus	pigaus	pigiam	pigų	pigiu	pigiame
medinis	medinio	mediniam	medinį	mediniu	medinyje

II. *Aš*	*tu*	*jis*	*mes*	*jūs*	*jie*
rašau	rašai	rašo	rašome	rašote	rašo
nešu	neši	neša	nešame	nešate	neša
guliu	guli	guli	gulime	gulite	guli

Uždavinys. Skaitydami balsu šituos linksniavimus ir asmenavimus stebėkite kirčiuojamus skiemenis. Iš to, ką pastebėsite, padarykite išvadą.

Įsidėmėkite: Kaitomųjų žodžių kirtis nėra pastovus daiktas: jis dažnai nuo paskutinio skiemens nušoka ant pirmutinio ir atvirkščiai. Pastovų kirtį turi tiktai nekaitomieji žodžiai ir kai kurie kaitomieji, kaip antai: **vy**ras, **vė**jas, **žir**nis, **lie**pa, **to**šis ir kt.

2.

I.

Maišas, **pei**lis, **mui**las, **lau**kas, **kuo**das, **šie**nas, **kal**nas, **kam**pas, **lan**kas, **kar**vė, gė**lė**, **ry**tas, **ra**tas, **ke**lias, **ro**pė, **rū**mas, **rą**stas, **mį**slė.

II.

Sa**la**, **mu**sė, ba**la**, pė**da**, ša**ka**, te**ta**, **li**nas, **u**pė, **mi**las, ka**sa**, al**ga**, ka**pa**, ra**sa**, **šu**kė, **li**tas, ne**šu**, gu**liu**, ser**gu**, pi**nu**, ne**ši**, gu**li**, ser**gi**, pi**ni**.

Uždavinys. Įsiklausykite, kaip tariami I ir II skiltelės kirčiuojamieji skiemens. Susiprotėkite, dėl ko I-os skiltelės kirčiuojamus skiemenis tariame ilgai tęsiamai, o II-os — trumpai.

Įsidėmėkite: Skiemenų yra **ilgų** ir **trumpų**. Jei skiemenyje yra dvibalsis arba ilgasis balsis, tad toks skiemuo yra ilgas. Skiemens su trumpaisiais balsiais yra trumpi, bet po kirčiu, ne žodžio gale, ir skiemens su balsiais **a** ir **e** irgi dažniausiai tariami ilgai tęsiamai. Pavyz.: ratas, kelias ir t.t.[1]).

[1]) išimtis: *kasti, rasti, mesti, mano, tavo, savo* ir kt.

I.	II.
1. Viralas **áušta** ant stalo.	1. Jau rytuose aušra **aũšta.**
2. Vaikas akis **mérkia.**	2. Vyrai linus **meřkia.**
3. **Káltas** skylei kalti reikalingas.	3. **Kaltas** būdamas nesiskųsk!
4. Tarnaitė pieną **kóšė.**	4. Virė, virė **kõšė.**
5. Į ežerą atskrido laukinė **ántis.**	5. Turi kame paslėpti: jo **añtis** platus.

Uždavinys. Įsiklausykite, kuo skiriasi kirčiuojamųjų skiemenų tarimas šitų sakinių panašiuose žodžiuose. Stebėkite, kokie šituose žodžiuose kirčiuojami skiemens — trumpi ar ilgi? Stebėkite, kuris ženklelis dedamas ant balsės arba dvibalsės, kada tos balsės arba dvibalsės garso pradžia tariama tvirtai. O kuris ženklelis vartojamas, kada balsio arba dvibalsio galas tariamas tvirtesniu balsu?

Įsidėmėkite: Tarydami ilguosius skiemenis mes tvirtesniu balsu ištariame balsio ar dvibalsio pradžią arba galą. Kadangi nuo tokio tarimo dažnai pareina žodžio prasmė, tai žodynuose ir gramatikose ant kirčiuotųjų skiemenų dažnai deda tam tikrus ženklelius: *dešininiu* ženkleliu (´) žymi **tvirtapradį** ilgųjų balsių ir dvibalsių tarimą, *riestiniu* (~) žymi **tvirtagalį** ilgųjų balsių arba dvibalsių tarimą, o *kairiniu* ženkleliu (`) žymi trumpųjų balsių kirčiavimą.

Pavyzdžiai: I. Káimas, káina, káulas, sáulė, lángas, pántis, málkos, kálnas, várna, várpa.

II. Vařkas, maĩstas, laũkas, Kaũnas, laňkas, raňkos, balsas, šaltis, vařdas, vařpas, silkė, vilkas.

III. Balà, lazdà, šakà, lìzdas, sūnùs, pupà, ùpė, mìltai, tìltas, vìlna, kìlpa, kùrpė, bùlvė, dùlkė.

Pastebėjimas. Dvibalsių **il, im, in, ir, ul, um, un, ur** tvirtapradį tarimą žymi kairiniu ženklu, nes **i** ir **u** visuomet palieka trumpi.

Pratimas. Nurašykite žemiau įdėtus žodžius ir sužymėkite kirčius visų trijų rūšių ženkleliais.

I. Augalas, puodas, samtis, kuodas, padas, skundas, turtas, kiškis, Dievas, garnys, lizdas, yla, dirva, eglė, kiaulė, žemė, duobė, tauta, svirtis, akis, krosnis, anglis, ruduo, lietus, pietūs, Lietuva, lietuvis, tėvynė.

II. Šaltas ruduo, šalto rudens, šaltam rudeniui, šaltą rudenį, šaltu rudeniu, šaltame rudenyje.

3.

I.	II.
1. **Upelis teka.**	1. Pro mūsų kaimą gilokas **upelis teka.**
2. **Gaisras atsitiko.**	2. Baisus **gaisras** mūsų sodžiuje **atsitiko.**
3. **Tėvas guli.**	3. Mįslių **tėvas** klane **guli.**
4. **Ąžuolynas auga.**	4. Paupy **ąžuolynas** nuo senovės **auga.**

Uždavinys. Kuo panašūs ir kuo skiriasi I ir II skiltelių sakiniai? Raskite juose veiksnį ir tarinį. Į kuriuos klausimus atsakome veiksniu ir tariniu? Į kuriuos klausimus atsakome kitais šių sakinių žodžiais. Kuo tie žodžiai susirišę su veiksniu arba tariniu?

Įsidėmėkite: Veiksnys ir tarinys yra **didžiosios** svarbiosios sakinio **dalys**; visi kiti sakinio žodžiai yra jo **antrininkės dalys.** Antrininkai sakinio žodžiai derinami su tariniu arba veiksniu, arba ir su kits kitu. Sakinio dalių sąryšis nustatomas iš klausimų.

Pavyzdys: Baisus **gaisras** mūsų sodžiuje **atsitiko.**

Kas atsitiko? — gaisras (veiksnys). Kas pasidarė gaisrui? — atsitiko (tarinys). Koks gaisras atsitiko? — baisus. Kur gaisras atsitiko? — sodžiuje. Kuriame (kieno) sodžiuje? — mūsų.

Pratimas. Šituo pavyzdžiu išnagrinėkite ir kitus II skiltelės sakinius.

Įsidėmėkite: Sakinys, kuris tėra sudėtas tiktai iš veiksnio ir tarinio, vadinasi **neišplėstinis sakinys.** Jei sakinyje, be veiksnio ir tarinio, yra dar antrininkų žodžių, tai toks sakinys vadinasi **išplėstinis.**

Pratimas I. Nurašykite „Rudens" straipsnelį ir pažymėkite raidėmis **v** ir **t** veiksnį ir tarinį.

Ruduo.

Atėjo ruduo. Lapai nukrito. Žolė nuvyto. Vėjas ūžia. Lietus lyja. Dangus apsiniaukęs. Paukščiai išskrido. Vabzdžiai pasislėpė. Oras atšalo.

Pratimas II. Išplėskite „Rudens" straipsnelio sakinius antrininkais žodžiais.

4.

I.

1. Rytoj ir mes pradėsime linus minti.
2. Aš nieko jam nesu padaręs.
3. Tu nebuvai tą dieną namie.

II.

1. Rytoj, **gal būt,** ir mes pradėsime linus minti.
2. Aš, **rodos,** nieko jam nesu padaręs.
3. Tu, **regis,** nebuvai tą dieną namie.

4. Tu nieko iš to nelaimėsi.	4. Tu, **matyt,** nieko iš to nelaimėsi.
5. Aš nieko negaliu suprasti.	5. Aš, **iš tikrųjų,** nieko negaliu suprasti.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelių sakinius. Pasakykite, kuo jie skiriasi? Patirkite, ar pabrauktieji II skiltelės sakinių žodžiai surišti su kitomis sakinio dalimis klausimais. Kam čia tie žodžiai yra reikalingi sakinyje?

Įsidėmėkite: Sakiniuose dažnai pasitaiko žodžių ir posakių, kurie nesurišti klausimais su kitomis sakinio dalimis. Juos vadina **įterptiniais žodžiais.** Tais žodžiais kalbėtojas arba rašytojas parodo, ar tiki tuo, ką sako arba rašo, ar abejoja, ar spėlioja tiktai ir t.t. Įterptiniai žodžiai nuo kitų sakinio dalių atskiriami kableliais.

Pratimas. Raskite čia įdėtuose sakiniuose įterptinius žodžius ir atskirkite juos nuo kitų sakinio dalių kableliais.

Žmogelis buvo tarsi prie žemės prikaltas. Toks arklys žinoma reta rasti. Tenai galėsi tarp ko kita ir kalbos pramokti. Tokie mat metai buvo. Jie šiaip ar taip daug ko mus išmokyti negalės. Apskritai mes nedaug iš jų naudos teturėsime. Rasi įspįs saulė ir į mūsų langą. Man tur būt neteks būti Amerikoje. Jonas tiesa dar tebedrybsojo klėtyje. Tiesa mes turime daug vargo su tais naujakuriais. Jonukas matyti manęs nepažino. Jis tur būt iškrito iš lizdo.

* * *

Sūneli, patrauk žirgą nuo tako. Tu, **Jonai,** nueik po pietų į mūsų laukus pasižiūrėti.

Ėsk, **karvyte,** žalią šieną. **Kvailuti,** ką tau davė senelė? Gerai, **tėveli,** kitą sykį žinosiu. **Gaideli,** ar tau neilgu vienam? Žiūrėkite, **broliaičiai,** koks čia sausas medis briedžiui kepti! Pasakykite, **eglytės,** kodėl tokį keistą apdarą dėvite? Tai tu čia, **Jonai!** Tai tu čia, **Petrai!**

Uždavinys. Skaitykite šituos sakinius, išleisdami pabrauktuosius žodžius. Kas čia neaišku? Patirkite, ar surišti pabrauktieji žodžiai su kitomis sakinio dalimis klausimais. Ką mes tais žodžiais parodome?

Įsidėmėkite: Žodis, kuris parodo, į ką mes kreipiamės kalbėdami, yra **kryptis.** Kryptimi į klausimą neatsakome, todėl ją nuo kitų žodžių irgi kableliais atskiriame.

Pratimas. Nurašykite žemiau įdėtus sakinius ir pabraukite juose kryptį brūkšneliu.

Kodėl tu, brolau, toks nuliūdęs? O kas tau, katiniuk, sakė? Mamyte, padalyk jį mums visiems. Jonuk, keikis: metas jau rarotų eiti. Aš turiu prie tavęs, Martynuk, labai svarbų reikalą. Vaike, kam suleidai kiaules į javus? Nieko neėdžiau, nieko negėriau, seneli mano! Ne, brangioji, aš negaliu jo priimti. Tu, Juozuk, geros esi širdies. Gaideli tu mano, be galo tu gražiai giedi! Tu, brolyti, savo giesme ir giedrą kam reikiant išgiedi.

5.

I.	II.
1. **Išėjo** tėvelis, **išėjo** motinėlė, **išėjo** visi vaikai į mišką.	1. **Išėjo** tėvelis, motinėlė **ir** visi vaikai į mišką.

2. **Sėjau** rūtą, **sėjau** mėtą, **sėjau** lelijėlę.
3. **Dygo** rūta, **dygo** mėta, **dygo** lelijėlė.
4. **Šoka** kiškis, **šoka** lapė, **šoka** visi žvėrys.

2. **Sėjau** rūtą, mėtą **ir** lelijėlę.
3. **Dygo** rūta, mėta **ir** lelijėlė.
4. **Šoka** kiškis, lapė **ir** visi žvėrys.

Čionai **renkasi** žvirbliai, kuosos, šarkos, varnos, sniegenos, startos **ir** kiti paukšteliai. **Apsnigo** visi laukai, keliai **ir** miškai. Kiekviename klanelyje **varlės** kurkia, maudosi **ir** siaučia. **Musės** ir **uodai** ciulkinį grūda, zirzia, dūzgia. **Ir** vyrai **ir** moters subėgo į gaisrą. Atėjo daktaras, sudėjo sulaužytą koją, sutvarstė, aprišo.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelių sakinius. Kuo jie skiriasi? Kurie šitų sakinių žodžiai tariami pakeltu balsu? Kas padėta po tų žodžių? Iš kelių trumpų sakinių sudėti I skiltelės posmeliai? Kurie žodžiai tuose sakinėliuose pasikartoja? Ar II skiltelės vienas sakinys atstoja I skiltelės tris sakinėlius? Į kuriuos klausimus atsakome žodžiais: **tėvelis, motinėlė, vaikai, rūta, mėta, lelijėlė, kiškis, lapė, žvėrys?** Vadinas, kas jie bus sakinyje? Pastebėkite, kas II skiltelės sakiniuose atskirta kableliais ir kas sujungta žodelyčiu **ir.**

Įsidėmėkite: Jei du arba keli sakiniai turi bendrą veiksnį arba tarinį, tai tokie sakiniai gali sutapti ir sutapę vienu sakiniu pavirsti. Tokiame **sutaptiniame** sakinyje gali būti du arba keletas veiksnių prie vieno bendro tarinio, du arba keletas tarinių prie vieno bendro veiksnio ir, pagaliau, dvi arba keletas į vieną klausimą atsakančių antrininkių dalių.

Vienodos sutaptinio sakinio dalys atskiriamos nuo kita kitos kable-

liais arba jungiamos žodelyčiais—**ir, bei, nei, ar, arba,** vadinamais **jungtukais.**

Pavyzdžiai: Turiu arklį, karvę **ir** paršelį. Išgėrė stiklužėlį baltą **bei** raudoną. Jis vis verkia **arba** juokiasi. Nieko čia **nei** pridėsi **nei** atimsi. **Ar** vėjas pūtė, **ar** šakas laužė, **ar** lapelius judino? Sesuo iš džiaugsmo **ir** verkė, **ir** juokėsi, **ir** šoko, **ir** rankas trynė.

Pastebėjimas. Jei sutaptiniame sakinyje jungtukas pasikartoja daugiau, kaip du kartu, tai kablelis nededamas tiktai prieš pirmąjį.

Pratimas. Nurašykite šituos sakinius ir pabraukite vienodas sakinio dalis.

Jis turi ir didelių vaikų ir mažų. Miškas ūžia, verkia, gaudžia. Varlė vis pūtėsi, šniokštė, kamavosi. Kiek ten mačiau drugių drugelių, muselaičių, skruzdėlyčių, vabalaičių, visokių visokių gyvių! Atlėkė bitės, susimetė man į dreve ir prinešė medaus. Lakštingala čiulbavo, rykavo, lakštavo, suokė. Giltinė siaubia po laukus, po daubas, po kalnus aukštuosius. Lokelis pasiėmė į savo gniaužtas akmenį, pritūpė, išsižiojo ir nustojo net kvėpavęs.

6.

I.

1. Mokinys gerai mokosi. Mokytojas juo džiaugiasi.
2. Jis gerai išmoksta pamokas. Jis nemoka savo mintis nuosekliai išdėstyti kitiems.

II.

1. Mokinys gerai mokosi, **ir** mokytojas juo džiaugiasi.
2. Jis gerai išmoksta pamokas, **bet** nemoka savo mintis nuosekliai išdėstyti kitiems.

3. Tėvas peni vaikus žuvimis. Vaikai peni tėvą šunimis.	3. Tėvas peni vaikus žuvimis, **o** vaikai tėvą šunimis.
4. Jonukas eina pasivaikščioti. Margiukas paskui seka.	4. **Kai** Jonukas eina pasivaikščioti, Margiukas paskui seka.
5. Erelis atsakė: „Man koją šaulys pašovė.“	5. Erelis atsakė, **kad** jam koją šaulys pašovęs.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelių sakinius. Kuo jie skiriasi? Stebėkite, kaip iš dviejų sakinių sudaromas vienas sakinys. Kuriais žodžiais (**jungtukais**) II skiltelės sakiniai sujungti? Kuriuo ženklu šitie sakiniai atskirti? Vadinas, kaip jungiami sakiniai?

Įsidėmėkite: Jungtukais jungiamos ne tiktai vienodos sakinio dalys, bet ir patys sakiniai.

Pratimas I. Sujunkite sakinius čia duotais jungtukais.

1, (**ir**) Dangus apsiniaukė. Pradėjo lyti.

2, (**bet**) Visi nori mokėti. Ne visi nori mokytis.

3, (**o**) Vienas duoną suvalgysi. Darbo vienas nepadirbsi.

4, (**kad**) Mokytojas sakė: „Knygeles rytoj gausite“.

Pratimas II. Atskirkite sakinius kableliais ir pabraukite jungtukus.

Man saldaus vandenėlio gaila palikti o neturiu kuo gerti. Čia juoda duona ir tos neduoda. Nei tu prašyk nei aš tau duosiu. Aš tai žinau nes pats mačiau. Rytoj eisime uogauti jei bus gražus oras. Prašykite, vaikai, Dievą kad rytoj būtų gražus oras. Jai išaugo tokie plaukai jog visą jos kūną galėjo apdengti. Vis jums juokai kol patys nepatirsite baimės. Paviešėk pas mus lig aš sugrįšiu. Ir višta kasus žiūri kad ką iškastų.

7.

Lapelė ir uodegėlė.

Lapelę kartą bepelinėjant šunes **užpuolė**. **Bėga** ji, kaip galėdama, ir vos-ne-vos į savo olą **įspruko**. Šunes, lauke jos nepagavę, iš piktumo **lojo**. O lapelė **tupi** sau oloje ir **galvoja**, kaip tai ji galėjusi nuo šunų pasprukti.

Paskum **klausia**:

— Ką **manėte** jūs, mano akelės, man bebėgant?

— Mes **dairėmės**, ar dar toli ola, ar taką **atrasime**.

— Gerai **padarėte**. O jūs, mano auselės, ką **darėte**?

— Mes vis **klausėmės**, ar toli skalikai **loja**.

— O tu, nosele, ką **veikei**?

— Aš tik vis **uostinėjau**, ar nėra kur pavojaus.

— O jūs, kojelės?

— Mes **skubinomės** už kita kitos greičiau susimesti, lyg lenktyn bebėgdamos.

— Gerai **padarėte**! O tu, uodegėle, ką tu **veikei** paskui besivilkdama?

— Aš **tabalavau makalavau**, kad tik ne mane, kad tik tave šunes pagriebtų.

— Ką? Tu man taip **darei**! Aš tau **parodysiu**!

Iškišo lapė uodegą iš olos ir **sako**: — Tekit, šunes, biaurybę uodegą.

Šunes uodegą **nutvėrė**, lapę iš olos **išvilko** iš **užkrimto**. Tai tau!

Uždaviniai: I. Susekite, kodėl vienų iš pabrauktųjų žodžių galūnės panašios, o kitų ne. Su kuriais žodžiais pabrauktieji žodžiai suderinti? Ką pažymime mes žodžiais: **aš, tu, jis, ji, mes, jūs, jie, jos?** Ar galima pabrauktieji žodžiai derinti su kiekvienu iš šitų žodžių? Stebėkite, kaip kinta pabrauktųjų žodžių galūnės, derinant juos su žodžiais **aš, tu, jis, ji** ir t. t.

II. Kuriems iš pabrauktųjų žodžių galima pritaikinti žodis **dabar?** O žodis **pirmiau? Paskum** arba **vėliau?** Ar kinta pabrauktųjų žodžių galūnės, derinant juos su žodžiais: **dabar, pirmiau, paskum?** Ką mes pažymime žodžiais: **dabar, pirmiau, paskum?** Vadinas, kuo kaitomi pabrauktieji žodžiai?

Įsidėmėkite: Žodžiai, kurie kaitomi asmenimis, skaičiais ir laikais, vadinasi **veiksmažodžiai.**

Asmenų, kaip žinome, yra trys: *pirmasis* (**aš, mudu, mudvi, mes**), *antrasis* (**tu, judu, judvi, jūs**) ir *trečiasis* (**jis, ji, juodu, jiedvi, jie, jos**).

Skaičių yra irgi trys: **vienaskaita, daugiskaita** ir **dviskaita.**

Laikų yra keturi: **esamàsis, būtàsis kartinis, būtàsis dažninis ir būsimàsis.**

Asmenis, skaičius ir laikus išreiškiame tam tikromis veiksmažodžio galūnėmis.

Uždavinys. Stebėkite, kuriomis veiksmažodžių galūnėmis išreiškiame asmenis, skaičius ir laikus.

Esamasis laikas.

Vienaskaita

I asmuo. Aš dabar dirb**u**, gul**iu**, skait**au**.
II „ Tu dabar dirb**i**, gul**i**, skait**ai**.
III „ Jis, ji dabar dirb**a**, gul**i**, skait**o**.

Daugiskaita:
I asmuo. Mes dabar dirb**ame**, gul**ime**, skait**ome**.
II „ Jūs dabar dirb**ate**, gul**ite**, skait**ote**.
III „ Jie, jos dabar dirb**a**, gul**i**, skait**o**.

Dviskaita:
I „ Mudu, mudvi dabar dirb**ava**, gul**iva**, skait**ova**.
II „ Judu, judvi dabar dirb**ata**, gul**ita**, skait**ota**.
III „ Juodu, jiedvi dabar dirb**a**, gul**i**, skait**o**.

Būtasis kartinis laikas.

I. Aš pirmiau dirb**au**, gul**ėjau**, skaič**iau**.
II. Tu pirmiau dirb**ai**, gul**ėjai**, skait**ei**.
III. Jis, ji pirmiau dirb**o**, gul**ėjo**, skait**ė**.

I. Mes pirmiau dirb**ome**, gul**ėjome**, skait**ėme**.
II. Jūs pirmiau dirb**ote**, gul**ėjote**, skait**ėte**.
III. Jie. jos pirmiau dirb**o**, gul**ėjo**, skait**ė**.

I. Mudu, mudvi pirmiau dirb**ova**, gul**ėjova**, skait**ėva**.
II. Judu, judvi pirmiau dirb**ota**, gul**ėjota**, skait**ėta**.
III. Juodu, jiedvi pirmiau dirb**o**, gul**ėjo**, skait**ė**.

Būtasis dažninis laikas.

I. Aš dažnai dirb**davau**, gul**ėdavau**, skait**ydavau**.
II. Tu dažnai dirb**davai**, gul**ėdavai**, skait**ydavai**.
III. Jis, ji dažnai dirb**davo**, gul**ėdavo**, skait**ydavo**.

I. Mes dažnai dirb**davome**, gul**ėdavome**, skait**ydavome**.
II. Jūs dažnai dirb**davote**, gul**ėdavote**, skait**ydavote**.
III. Jie, jos dažnai dirb**davo**, gul**ėdavo**, skait**ydavo**.

I. Mudu, mudvi dažnai dirb**davova**, gul**ėdavova**, skait**ydavova**,
II. Judu, judvi dažnai dirb**davota**, gul**ėdavota**, skait**ydavota**.
III. Juodu, jiedvi dažnai dirb**davo**, gul**ėdavo**, skait**ydavo**.

Būsimasis laikas.

I. Aš paskum dirb**siu**, gul**ėsiu**, skait**ysiu**.
II. Tu paskum dirb**si**, gul**ėsi**, skait**ysi**.
III. Jis, ji paskum dirb**s**, gul**ės**, skait**ys**.
I. Mes paskum dirb**sime**, gul**ėsime**, skait**ysime**.
II. Jūs paskum dirb**site**, gul**ėsite**, skait**ysite**.
III. Jie, jos paskum dirb**s**, gul**ės**, skait**ys**.
I. Mudu, mudvi paskum dirb**siva**, gul**ėsiva**, skait**ysiva**.
II. Judu, judvi paskum dirb**sita**, gul**ėsita**, skait**ysita**.
III. Juodu, jiedvi paskum dirb**s**, gul**ės**, skait**ys**.

Įsidėmėkite: Kiekvienas veiksmažodis, kaitant jį skaičiais ir laikais, turi, kaip matome, tam tikrų galūnių visiems asmenims reikšti. Veiksmažodžio kaitymą asmenimis (skaičiais ir laikais) vadinam ir tiesiog **asmenavimu.** Veiksmažodžiai, kaip rodo išasmenuoti čia žodžiai, ne visi vienodai asmenuojami. Galūnių atžvilgiu jie gali būti suskirstyti į tris grupes, arba asmenuotes. Asmenuočių skirtumai labiausiai aikštėja iš esamojo laiko trečiojo asmens: **jis dirba, guli, skaito.** Veiksmažodžiai, kurie turi esamojo laiko trečiajam asmeniui galūnę **a**, yra **pirmosios asmenuotės;** tie, kurių trečiojo asmens gale yra **i,** yra **antrosios asmenuotės,** ir tie, kurių trečiojo asmens galūnė **o**, yra **trečiosios asmenuotės.**

8.

Garnelis.

Atlėkė garnelis dideliu gūželiu.
— Kam tas gūželis? — Pinigams **dėti.**
— Kam tie pinigai? — Dalgiui **pirkti.**
— Kam tas dalgis? — Šienui **piauti.**
— Kam tas šienas? — Karvei **šerti.**
— Kam ta karvė? — Pienui **duoti** ir t. t.

* * *

Nėr man močiutės
kraiteliui **krauti,**
nėr man tėvelio
dalelei **skirti.**

Nėr man seselių
vainikui **pinti,**
nėr man brolelio
lauku **lydėti.**

Uždavinys. Kuo pabrauktieji veiksmažodžiai panašūs į vienas kitą? Kurį laiką, skaičių ir asmenį kiekvienu iš jų išreiškiame? Jei jais nepažymime nei laiko, nei skaičiaus, nei asmens, tai ką jais pasakome?

Įsidėmėkite: Veiksmažodžių lytis, kuria nepažymime nei asmens, nei laiko, nei skaičiaus, o pasakome tiktai bendrą veiksmo vardą, vadinasi **bendratis.** Bendratis turi galūnes **ti** arba **tis.** Pavyzd.: *nešti, sukti, juoktis, melstis.*

Jei bendratyje prieš galūnę ti (tis) yra balsis „y“, tai jis vartojamas ir kitose veiksmažodžio lytyse, pavyz.: rašyti, rašydavau, rašysiu, rašyk.

Pratimas. Išrašykite iš „Tėvo ir vaikų“ straipsnelio veiksmažodžius ir padarykite iš jų bendraties lytis.

Tėvas ir vaikai.

Tėvas liepė vaikams gyventi santaikoje. Bet jie neklausė tėvo. Vieną kartą tėvas atsinešė šluotą, ir sako: — Perlaužkite!

Vaikai tuojau griebėsi darbo—stengėsi perlaužti, bet niekaip negalėjo. Tėvas paėmė iš jų šluotą, išrišo ir liepė laužti po vieną virbą. Jie lengvai perlaužė.

Tada tėvas sako:

— Taip ir jūs, vaikeliai: jei santaikoje gyvensite, niekas neįveiks jūsų; jei pyksitės ir kiekvienas savęs težiūrėsite, tai skurdus bus visas jūsų gyvenimas.

I.

1. Jie, rodos, namus **statėsi.** Ar jau **pasistatė?**
2. Ar **rašaisi** į bendrovę? Aš jau **įsirašiau.**
3. Katė **prausiasi:** svečių bus.

II.

1. Šitie mūrininkai, rodos, šiemet mokyklą **statė.** Ar jau **pastatė?**
2. Mokytojas vaikus jau **rašo.** Ar tave jau **įrašė?**
3. Mama Jonuką **prausia:** vesis į bažnyčią.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelių pabrauktuosius veiksmažodžius. Kuo jie skiriasi? Ar vienodą reikšmę turi žodžiai: **statėsi** ir **statė**, **pasistatė** ir **pastatė**, **prausiasi** ir **prausia**? Kas parodo, kad žodžių — **statėsi**, **pasistatė**, **rašaisi**, **įsirašiau** ir **prausiasi** veiksmas gręžiamas į patį veiksnį arba jo yra sau pačiam veikiamas. Įsistebėkite, kada žodelytis **si** esti veiksmažodžio gale ir kada žodžio viduje.

Įsidėmėkite: Paprastieji veiksmažodžiai, sutapę su žodelyčiu **si,**

tampa **sángrąžiniais.** Yra veiksmažodžių, kurie be to **si (s)** nevartojami. Pavyz.: *juokiasi, tyčiojasi* ir kt. Veiksmažodžiai, kurie sangrąžos dalelytę **si** turi savo viduje, yra asmenuojami, kaip paprastieji veiksmažodžiai. Taip pat asmenuojami ir kiti sangrąžiniai veiksmažodžiai, tiktai po jų galūnių eina dar dalelytė **si** arba **s.**

Pratimas. Išrašykite iš straip. „Paukštelis kalbasi su kiškeliu" sangrąžinius veiksmažodžius ir pabraukite juose sangrąžos dalelytę **si (s).**

Paukštelis kalbasi su kiškeliu.

Paukštelis. — Nupiovė jau visus javus: laukai pliki paliko, ražienos tik kėkso. Mieliausis kiškeli, kur tu glausies nuo šaltų vėjelių?

Kiškelis. — Nesibijok, mano paukšteli, tuojau suars laukus; arimuose pasislėpsiu nuo šaulių, nuo šaltų vėjelių užstos mane ežia.

Paukštelis.—O kai suakės laukus, paliks visur lygūs, kur beužsiglausi, kur bepasidėsi, mylimasis kiškeli?

Kiškelis. — Trauksiuos į mišką, tenai po kerynus slapstysiuos, o kai pasės rugius, sužels želmens, pagrįšiu į laukus — tuomet minkštuose želmenyse pasislėpsiu ligi pat ausų, ir gulėsiu ir valgysiu . . .

Paukštelis. — O kas bus, kai tuos želmenis nuvirins šalnos, kai visi laukai sušals į ledą ir sniegas pridengs viską? Kur dingsi, kiškeli?

Kiškelis. — Nebijau aš šalčių ir pusny-

nų: snieguose kaip pūkuose išsikasiu urvelį ir atsigulsiu minkštai, o kai sušalsiu, pašokęs, auseles suglaudęs per laukus nukursiu, net sniegai dulkės į šalis.

9.

Asmenavimų pavyzdžiai.

I asm-tė	II asm-tė	III asm-tė	Sangrąž. veik-dis.
	Esamàsis laikas.		
Aš dìrbu	guliù	skaitaũ	supúosi
Tu dìrbi	gulì	skaitaĩ	supiesi
Jis (ji) dìrba	gùli	skaĩto	sùpasi
Mes dìrbame	gùlime	skaĩtome	sùpamės
Jūs dìrbate	gùlite	skaĩtote	sùpatės
Jie (jos) dìrba	gùli	skaĩto	sùpasi
Mudu (mudvi) dìrbava	gùliva	skaĩtova	sùpavos
Judu (judvi) dìrbata	gùlita	skaĩtota	sùpatos
Juodu (jiedvi) dìrba	gùli	skaĩto	sùpasi
	Būtàsis kařtinis laikas.		
Aš dìrbau	gulėjau	skaičiaũ	supaũsi
Tu dìrbai	gulėjai	skaitеĩ	supaĩsi
Jis (ji) dìrbo	gulėjo	skaĩtė	sùposi
Mes dìrbome	gulėjome	skaitėme	sùpomės
Jūs dìrbote	gulėjote	skaitėte	sùpotės
Jie (jos) dirbo	gulėjo	skaitė	sùposi
Mudu (mudvi) dìrbova	gulėjova	skaitėva	sùpovos
Judu (judvi) dìrbota	gulėjota	skaitėta	sùpotos
Juodu (jiedvi) dìrbo	gulėjo	skaitė	sùposi
	Būtàsis dažnìnis laikas.		
Aš dìrbdavau	gulėdavau	skaitydavau	sùpdavausi
Tu dìrbdavai	gulėdavai	skaitydavai	sùpdavaisi
Jis (ji) dirbdavo	gulėdavo	skaitydavo	sùpdavosi
Mes dirbdavome	gulėdavome	skaitydavome	sùpdavomės
Jūs dirbdavote	gulėdavote	skaitydavote	sùpdavotės

Jie (jos) dirbdavo	gulėdavo	skaitydavo	sùpdavosi
Mudu (mudvi) dirbdavova	gulėdavova	skaitydavova	sùpdavovos
Judu (judvi) dirbdavota	gulėdavota	skaitydavota	sùpdavotos
Juodu (jiedvi) dìrbdavo	gulėdavo	skaitydavo	sùpdavosi

Būsimàsis laikas.

Aš dìrbsiu	gulėsiu	skaitysiu	sùpsiuosi
Tu dìrbsi	gulėsi	skaitysi	sùpsiesi
Jis (ji) dìrbs	gulės	skaitys	sùpsis
Mes dìrbsime	gulėsime	skaitysime	sùpsimės
Jūs dìrbsite	gulėsite	skaitysite	sùpsitės
Jie (jos) dìrbs	gulės	skaitys	sùpsis
Mudu (mudvi) dirbsiva	gulėsiva	skaitysiva	sùpsivos
Judu (judvi) dìrbsita	gulėsita	skaitysita	sùpsitos
Juodu (jiedvi) dìrbs	gulės	skaitys	sùpsis

Pastebėjimas. Pabrauktosiomis šių pavyzdžių galūnėmis iškeliamas aikštėn didysis asmenuočių skirtumas, o juodesnėmis raidėmis pažymimos įsidėmėtinos rašybos atžvilgiu galūnės.

Uždavinys. Sugalvokite ir parašykite keletą sakinių, kad būtų juose pavartotos tokios pat, kaip čia išdėta, veiksmažodžių lytys. Ką tokiomis lytimis mes išreiškiame? Ar iš kiekvienos tokios lyties numanu asmuo, skaičius ir laikas? O kuri veiksmažodžio lytis neparodo nei asmens, nei skaičiaus, nei laiko?

Įsidėmėkite: Jei veiksmažodis esti pavartotas vienoje iš aukščiau išdėtų lyčių, tai toks veiksmažodis yra **tiesioginės nuosakos.** Tiesioginė veiksmažodžio nuosaka parodo asmenį, skaičių ir laiką. Visos galūnės, kurias gavome asmenuodami žodžius—*dirbti*, *gulėti*, *skaityti* ir *suptis*, yra tiesioginės nuosakos lytys.

Pratimas I. Išasmenuokite žodžių ir raštu veiksmažodžius: *joti*, *malti*, *kalbėti*, *tylėti*, *mylėti*, *mokyti*, *paišyti*, *ieškoti*, *juoktis*, *maudytis*.

Pratimas II. Iš žemiau duodamų veiksmažodžių bendraties padarykite esamojo ir būsimojo laikų I-jį ir III jį asmenis.

	Es. l. I.	*Es. l. III.*	*Būs. l. I.*	*Būs. l. III.*
Vežti	— vežu	— veža	— vešiu	— veš
Drožti	— drožiu	— drožia	— drošiu	— droš
Griežti	?	?	?	?
Rėžti	?	?	?	?
Grįžti	?	?	?	?
Laužti	?	?	?	?
Mėžti	?	?	?	?
Graužti	?	?	?	?
Zirzti	— zirziu	— zirzia	— zirsiu	— zirs
Zyzti	?	?	?	?
Megzti	?	?	?	?

Įsidėmėkite: Būsimąjį laiką darant, esamojo laiko priebalsis **ž** išvirsta priebalsiu **š**, o priebalsis **z** — priebalsiu **s** (drož-siu = drošiu, nes ž+s=š; zirz-siu = zirsiu, nes z+s = s).

Pratimas III. Nurašykite čia įdėtus priežodžius, pabraukite juose veiksmažodžius ir šalia veiksmažodžių skliausteliuose pažymėkite jų asmenis žodžiais: *aš*, *tu*, *jis*, *mes* ir tt.

Pavyzdžiui: Ant arklio **jojo** (*jis*), arklio **ieškojo** (*jis*).

Ant svetimo arklio netoli tejosi. Auksą ir pelenuose pažinsi. Aukštai šoko — žemai tūpė. Čia kalbame, čia tepalieka. Daug sakyti, maža klausyti. Dviejų amžių negyvensim. Ieško kaip adatos. Kelio žinau, žodžio moku, galiu eiti. Kiek sėsi, tiek piausi. Koks gimė, toks ir mirs. Pats meta, pats audžia. Pelėda neišperi vanagėlio raibojo. Sveikata žmogų taiso. Šilima kaulų nelaužo. Vieni dygsta, kiti nyksta. Žarna žarną ryja, taip noriu valgyt. Žiūri kaip žvirblis pro tvorą.

Pratimas IV. Nurašykite „Vasaros“ aprašymą, pakeitę jame esamąjį laiką būtuoju kartiniu laiku.

Vasarą.

Atėjo karščiai... Rugių laukai banguoja, papučiami vasaros vėjo. Medžių lapeliai tik šnabžda kits kitam savo sapnus... Jų šakose be poilsio čiulba čirškia visoki parlėkę iš dausų giesmininkai. Kruta dirba ir pasakojasi vienas kitam savo kelionių įspūdžius.

Saulė tik kaitina iš aukštybių, tik kaitina, lyg norėdama atsimokėti už žiemos šalčius, kurių ji neįstengė tada nugalėti. Visa, kas gyva, tik kruta, tik juda, tik dirba: ir skruzdėlė darbininkė, ir lakštingalėlis giesmininkas...

Žmonės laukuose pluša dirba, skuba viską laiku padaryti.

Viskas žaliuoja, auga, bręsta. Ukininkas žiūri į savo vasaros turtus ir džiaugiasi. Stengiasi tik neprarasti to, ką jam Dievas duoda, viską laiku sudoroti...

Pratimas V. Antru kartu nurašydami „Vasaros“ aprašymą pakeiskite jame esamąjį laiką būsimuoju laiku.

10.

Pamoka.

— **Pasiimkite,** vaikučiai, knygeles ir **atskleiskite** 64-jį puslapį, — tarė mokytojas, kreipdamasis į antrojo skyriaus mokinius.

Vaikai išsitraukė iš suolų „Žibutę“, ir mokytojas, ramiai pažvelgęs į juos, pasakė:

— **Skaityki,** Juozuk, „Rudens lapelius“.

Juozukas perskaitė eilėraštį, neapsistodamas ir nenuleisdamas balso prie taškų.

Mokytojas sako:

— Tu negerai skaitai. Kas geriau paskaitys? Tu, Stasiuk, **parodyk**, kaip reikia skaityti.

Stasiukas ėmė skaityti: jis mokėjo ne tiktai prie taško stabtelėti, bet ir gražiausiai išreikšti balsu kablelius ir šauktuką. Mokytojas pagyrė jį ir tarė:

— Dabar visi skaitysite. **Prisirenkite. Skaitykime!**

Mokytojas mostelėjo ranka ir drauge su vaikais pradėjo skaityti.

Uždavinys. Iš kurių žodžių sužinojome, ką liepė mokytojas vaikams? Kuo tie žodžiai straipsnelyje pažymėti? Susekite, kurio asmens ir skaičiaus tie veiksmažodžiai. Ar galime ką pirmajam asmeniui įsakyti, liepti? O trečiajam? Kuriuo žodžiu mokytojas pasako, kad ir jis pats su vaikais skaitysiąs? Palyginkite pabrauktųjų žodžių galūnes su bendraties galūnėmis.

Pasiim**ti** — pasiim**kite** (jūs).
Atskleis**ti** — atskleis**kite** (jūs).
Skaity**ti** — skaity**ki** (tu).
Parody**ti** — parody**k** (tu).
Prisireng**ti** — prisiren**kite** (jūs).
Skaity**ti** — skaity**kime** (mes).

Padarykite išvadą, kaip kaitomi veiksmažodžiai, kada jais išreiškiame paliepimą, įsakymą, prašymą.

Įsidėmėkite: Veiksmažodžių lytys, kurias vartojame ką kitam įsakydami, liepdami, prašydami, yra jų **liepiamoji nuosaka**. Liepiamoji nuosaka padaroma iš bendraties: galūnė **ti** (**tis**) atmetama ir jos vietoje

dedamos galūnės **ki** (k), **kime** (kim), **kite** (kit), **kis**, **kimės**, **kitės.** Liepiamoji nuosaka turi tiktai vienaskaitos *antrąjį asmenį*, o dviskaitos ir daugiskaitos — *pirmąjį* ir *antrąjį*.

Pavyzdžiai:

	Bendratis II asm.	vien-tos I asm.	daug-tos II asm.	daug-tos
a)	mùš**t**i	mùš**k**i (k)	mùš**k**ime	mùš**k**ite
	rà**s**ti	rà**s**ki (k)	rà**s**kime	rà**s**kite
	rė**ž**ti	rė**ž**ki (k)	rė**ž**kime	rė**ž**kite
	grie**ž**ti	grie**ž**ki (k)	grie**ž**kime	grie**ž**kite
b)	sù**k**ti	sùki (k)	sùkime	sùkite
	pỹ**k**ti	pỹki (k)	pỹkime	pỹkite
	rẽ**k**ti	rẽki (k)	rẽkime	rẽkite
	sè**k**ti	sèki (k)	sèkime	sèkite
c)	áu**g**ti	áuki (k)	áukime	áukite
	bė**g**ti	**bėki** (k)	**bėkime**	**bėkite**
	dė**g**ti	**deki** (k)	**dekime**	**dekite**
	sténg**t**is	sténk**is**	sténkim**ės**	sténkit**ės**
	sė**g**ti	sėki (k)	sėkime	sėkite
	sujùn**g**ti	sujùnki (k)	sujunkime	sujùnkite
d)	skait**y**ti	skait**y**ki (k)	skait**y**kime	skait**y**kite
	rašy**t**i	rašy**k**i (k)	rašy**k**ime	rašy**k**ite
	paišy**t**i	paišy**k**i (k)	paišy**k**ime	paišy**k**ite
	válgy**t**i	válgy**k**i (k)	válgy**k**ime	válgy**k**ite
	gany**t**i	gany**k**i (k)	gany**k**ime	gany**k**ite

Įsidėmėkite: Jei veiksmažodžių bendratyje prieš galūnę **ti** yra priebalsiai **k** ir **g**, tai darant iš bendraties liepiamosios nuosakos lytis, tie priebalsiai išnyksta, jų ir nerašome: *sekti* = *seki* (*se* + *ki*), *sekime, sekite; segti* = *seki* (*se* + *ki*), *sekime,*

sekite)*. Jei bendratyje prieš galūnę **ti** yra **y**, tai jis lieka visose liepiamosios nuosakos lytyse.

Pastebėjimas: Liepiamosios nuosakos dviskaitos lytys turi galūnes: **kiva**, **kita**, **kivos**, **kitos** (mudu, mudvi *muškiva;* judu, judvi *muškita;* mudu, mudvi *melskivos;* judu, judvi *melskitos*).

Pratimas I. Išasmenuokite liepiamąja nuosaka veiksmažodžius: *gydyti, vežti, sirgti, sukti.*

Pratimas II. Nurašykite žemiau įdėtus sakinius, pabraukite juose liepiamosios nuosakos veiksmažodžius ir šalia jų skliausteliuose įrašykite asmenis — **tu, mes, jūs.**

Pavyz.: **Negirk** (tu) pradžią, **girk** (tu) pabaigą.

Ar prausk ar neprausk varną, ji vis vienokia. Būk girtinas, bet nesigirk. Srėbk srubą, žuvį gale rasi. Eikime, seselės, į darželį, padainuokime ten dainelę, žalių rūtų prisiskinkime, savo širdis nuraminkime. Ieškok kaip duonos— ir rasi. Su dalgiu giedros nelauk. Tylėk, varle, klausyk, ką dėdė sako. Pagiedokite man švento Jono giesmę. Neverkit ant kapo narsiųjų draugų. Bėkime, dangus griūva!

Pratimas III. Perdirbkite sakinius, pakeisdami tiesioginę nuosaką liepiamąja.

Vaikai bėga namo. Vaikai eina maudytis. Petrukas griežia smuiku. Jonukas varo žąsis. Senelis meldžiasi už numirusius. Vincukas skaito laišką. Tu gerai mokaisi. Jūs nesergate neliga. Tėvelis parveš mums lauktuvių. Onytė stengiasi gražiai rašyti. Svetimo nenoriu, savo neapleidžiu. Myli artimą, kaipo pats save. Lekia sakalėlis per ežerėlį.

Pavyzdys: Vaikai, bėkite namo!

*) g + k = k; k + k = k (seg+ki = seki; sek+ki=seki).

11.

Vaikų svajos.

Jonukas, Stasiukas ir Vincukas išsimaudę upės pakrantėje svajoja.

— Kad **būčiau** lobingas, — sako Jonukas, — **nusipirkčiau** laivą ir **plaukčiau**, kur tik **įsimanyčiau. Nuplaukčiau** į Ameriką — visur visur. **Pamatyčiau** visokių žemių, visokių žmonių.

— Aš, — sako Stasiukas,—**įsitaisyčiau** aeroplaną. Laivu tik vandenimis tegali plaukyti. Aeroplanu **lakstyčiau** ir viršum vandenų, viršum žemės.

Vincukas tylėjo į žolelę įsižiūrėjęs.

— O tu, Vincuk, ko **norėtum**?—paklausė Jonukas.

— Jis, tur būt, nieko **nenorėtų**,—pajuokavo Stasiukas.

— Kur gi nenorėsi, — pakėlęs galvą prabilo Vincukas, — aš daugiau už judu **norėčiau** ... **Norėčiau** turėti tokius akinius, kur **galėčiau** matyti, ko kiti nemato: kaip žolė ir medžiai auga, **žiūrėčiau**, kas darosi šaknyse, kaip lapeliai sprogsta, kaip gėlelės žiedus kraunas.

(Pr. Mašioto)

Uždavinys I. Kuo panašūs pabrauktieji žodžiai? Ar veiksmas, išreikštas šitais veiksmažodžiais, tikrai turi įvykti? Ar gali jis įvykti? Vadinas, pabrauktaisiais veiksmažodžiais išreikštas ne tikras veiksmas, bet koks? Pastebėkite pabrauktųjų veiksmažodžių galūnes.

Įsidėmėkite: Veiksmažodžiai, kurie turi galūnes — **čiau, tumei, tų, tume (tumėm), tumėte, tu-**

va, tumėta (tuta) — yra **galimosios**, arba **tariamosios nuosakos***). Tariamosios nuosakos lytimis išreiškiame veiksmą tiktai tokį, kurs gali, galėtų arba turėtų įvykti.

Uždavinys II. Patirkite, kodėl tariamosios nuosakos lytims reikšti turime net keletą galūnių. Susekite iš „Vaikų svajų", ar turi tariamoji nuosaka asmenis, skaičius ir laikus.

Įsidėmėkite: Tariamoji nuosaka turi tiktai asmenis ir skaičius.

Pavyzdžiui:

a) Aš rašy**čiau**, tu rašy**tumei**, jis (ji) rašy**tų**.
Mes rašy**tumėm**(e), jūs rašy**tumėt**(e), jie (jos) rašy**tų**.

b) Aš juõk**čiausi**, tu juõk**tumeisi**, jis (ji) juok**tųsi**.
Mes juõk**tumėmės**, jūs juõk**tumėtės**, jie (jos) juõk**tųsi**.

c) Mudu, mudvi rašy**tuva**, juõk**tuvos**.
Judu, judvi rašy**tuta**, juõk**tutos** (juok**tumėtos**).
Juodu, jiedvi rašy**tų**, juõk**tųsi**.

Pratimas I. Šituo pavyzdžiu išasmenuokite raštu veiksmažodžius — *dirbti*, *ilsėtis*.

Pratimas II. Nusirašykite žemiau duodamus sakinius ir pabraukite juose tariamosios nuosakos veiksmažodžius.

Lėkčiau, lėkčiau, kad galėčiau, gandro sparnus kad turėčiau. Kad atsikeltų, dangų paremtų. Ne mergelė būčiau, kad aš nežinočiau. Aš prašyčiau jaunų brolelių, kad sumindžiotų mano vargelį. Kada matei, kad ožys būtų daržininku? Ir višta kasus žiūri, kad ką iškastų. Kad kiaulė ragus turėtų, visus išbadytų. Kad būtų gerai, tai nesiskųstų. Kad ant didumo pareitų, tai karvė kiškį sugautų.

*) Tariamoji nuosaka dažniausiai vartojama su žodeliu **kad**.

* *

1. Vyrai šieną **tegu piauna**, o jūs mėžinį mėžkit.
2. Jie **terãšo**, o mes skaitysime.
3. Lazda **tegul gùli**, neimk jos.

*

1. Vyrai šieną **tepiauniẽ**, o jūs mėžinį mėžkit.
2. Jie **terãšai**, o mes skaitysime.
3. Lazda **tegulìẽ**, neimk jos.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelių sakinius. Ar skiriasi jie prasmės atžvilgiu? Ar atstoja žodis *„tepiaunie“* žodžius *„tegu piauna“*? O žodis *„terašai“* žodį *„terašo“*? Kurios nuosakos pabrauktieji I skiltelės veiksmažodžiai?

Įsidėmėkite: Veiksmažodžių lytys — tepiauniẽ, tegulìẽ, terãšai, teskaitai ir t.t. yra **geidžiamoji nuosaka.** Geidžiamąja nuosaka išreiškiame geismą, norą arba sutikimą, kad kas būtų, darytųsi, įvyktų. Jos yra tiktai vienas trečiasis asmuo su galūnėmis **ie**, **ai.** Geidžiamąją nuosaką dažnai atstoja tiesioginė nuosaka su žodelyčiais **tegu**, **tegul**, **te.**

Pavyzdžiai:

Bendratis	Esam. l. III asm.	Geidžiam. nuos.	Tiesioginė nuosaka.
Vèžti	vẽža	tevežie	tegul vẽža, teveža.
Gulėti	gùli	tegulie	tegul gùli, teguli.
Rašyti	rãšo	terãšai	tegul rãšo, terašo.
Skaityti	skaito	teskaitai	tegul skaito, teskaito.

Pratimas I. Panašias lytis padarykite iš veiksmažodžių — *dirbti, eiti, sakyti, tylėti.*

Pratimas II. Nusirašykite žemiau duodamus sakinius ir pabraukite juose geidžiamosios nuosakos veiksmažodžius.

Vesk bėrą žirgelį į pūdymėlį, mesk aukso žiedelį į rūdynėlį: težvengie žirgelis pūdymėlyje, terūdijie žiedelis rūdynėlyje. Eime, tesižinai su

savo pupomis. Jonukas tvarkos težiūrie, o jūs, vaikai, dirbkite savo darbą. Pasakykite jiems: tenelaukie iš mūsų malonės. Nežadink tu jo, tedrybsai.

12.

Rašyti, rašo, rašė, rašys, parašė, surašė, nurašė, nusirašiau, pasirašys, atrašyk, prirašė, išrašysime, įrašėme.

Uždavinys. Palyginkite šituos žodžius su kits kitu. Kuriuos bendrus garsus jie turi? Pabraukite tą žodžio dalį, kuri atsikartoja visuose šituose žodžiuose. Kodėl šitų žodžių nevienodos galūnės? Kas yra kai kuriuose žodžiuose prieš bendrąją dalį **„raš“**? Ar pasikeičia žodžių reikšmė nuo tų žodžio dalių, kurios stovi prieš bendrąją dalį **„raš“**?

Įsidėmėkite: Ta žodžio dalis, kuri atsikartoja artimos reikšmės žodžiuose, yra žodžio **šaknis**. Ta žodžio dalis, kuri tariama prieš šaknį, yra **priešdėlis**. Veiksmažodžiai gali būti vartojami su priešdėliu ir be priešdėlio. Žodis, pavartotas su priešdėliu, įgyja kiek naujos reikšmės.*)

Pavyzdžiai: eiti, ateiti, išeiti, nueiti, pareiti, praeiti, atsieiti. — Rytoj, jei ateis kaimynas, eisime medžioti. Tėvas išėjo rytą ir nebegrįžta. Reikės nueiti į bažnyčią. Šis sakinys pareina nuo kito. Jis man pro šalį praėjo. Namų pastatymas jam brangiai atsiėjo.

Pratimas. Sugalvokite po sakinį duodamiems veiksmažodžiams: 1) mesti, išmesti, sumesti, numesti, įmesti, primesti, atmesti; 2) dirbti, padirbti, išdirbti, perdirbti, atidirbti, apdirbti, nudirbti; 3) kasti, iškasti, atkasti, užkasti, sukasti; 4) pirkti, nupirkti, išpirkti, papirkti, pripirkti; 5) dėti, įdėti, sudėti, apdėti, pridėti, uždėti, perdėti.

*) Tarp šaknies ir priešdėlio gali būti sangrąžinė dalelytė **si**.

* * *

I.	II.
1. Aš mačiau drambį.	1. Aš **ne**mačiau dramb**lio.**
2. Jonienė pirko ožką.	2. Jonienė **ne**pirko ož**kos**.
3. Moki žodį, žinai kelią.	3. **Ne**moki žodž**io**, **ne**žinai kel**io**.

Uždavinys. Palyginkite šituos sakinius. Kuo jie skiriasi? Nuo ko pasikeitė II skiltelės sakinių reikšmė?

Įsidėmėkite: Veiksmažodžiu pasakome veiksnį ką darant arba ko nedarant. Jei norime parodyti, jog veiksnys neveikia, tai prie veiksmažodžio pridedame žodelytį **ne** (neiginį). Sakinys, kurio tarinys pasakomas neigiamai, yra **neigiamasis.**

Pratimas. Sugalvokite keletą neigiamųjų sakinių.

ą, **ę**, **į**, **ų** ir **an**, **en**, **in**, **un** veiksmažodžių šaknyse.

I. **Bąla**, balo, balti; **sąla**, salo, salti; **šąla** šalo, šalti; **mąžta**, mažo, mažti; **šąšta**, šašo, šašti; **gęsta**, geso, gesti; **glęžta**, gležo, gležti; **kęra**, kero, kerti.

II. **Grįžti**, grįžia, grįžė; **grįžti**, grįžta, grįžo; **drįsti**, drįsta, drįso; **tęsti**, tęsia, tęsė; **grąžinti**, grąžina, grąžino; **tąsyti**, tąso, tąsė; **tįsti**, tįsta, tįso; **gąsdinti**, gąsdina, gąsdino; **mąstyti**, mąsto, mąstė.

III. **Brę̇sti**, brę̇sta, br**en**do; **grį̇sti**, gr**in**džia, gr**in**do; **kąsti**, k**an**da, k**an**do; **lį̇sti**, l**en**da, l**in**do; **grę̇sti**, gr**en**džia, gr**en**dė; **kę̇sti**, k**en**čia, k**en**tė; **skę̇sti**, skę̇sta, sk**en**do; **spį̇sti**, spį̇sta, sp**in**do; **sprę̇sti**, spr**en**džia, spr**en**dė; **siųsti**, si**un**čia, si**un**tė; **skųsti**, sk**un**džia, sk**un**dė; **žį̇sti**, ž**in**da, ž**in**do.

IV. **Ginti**, g**in**siu; **pinti**, p**in**siu; **trinti**, tr**in**siu; **senti**, s**en**siu; **gyventi**, gyv**en**siu; **raginti**, rag**in**siu; **pažinti**, pažinsiu (bet pažį̇sta, pažį̇stu).

Uždavinys. Stebėkite, kaip kaitomi nosiniai šaknies balsiai (I ir II). Stebėkite, kaip šalia nosinių šaknies balsių atsiranda **an**, **en**, **in**, **un** (III). Stebėkite, kada šalia **in** ir **en** nosinių balsių neatsiranda (IV).

Įsidėmėkite: Pirmosios grupės veiksmažodžių šaknyse nosinės esti tiktai esamojo laiko lytyse. Antrosios grupės veiksmažodžiai turi nosines visų lyčių šaknyse. Trečiosios grupės veiksmažodžiai šalia **ą**, **ę**, **į**, **ų** žodžių šaknyse turi dar **an**, **en**, **in**, **un** (nosinės vartojamos prieš priebalsį **s**, o **an**, **en**, **in**, **un** prieš **d**, **t** (č). Ketvirtosios grupės veiksmažodžiai, kurie turi balsį su **n** pačiame šaknies gale, ir prieš **s** nosinių neturi.

Pratimas. Nurašykite žemiau duodamus sakinius ir pabraukite juose nosines veiksmažodžių šaknyse.

Šonas šyla, šonas šąla, galva džiūsta, kojos pūsta. Pats skęsta ir kitą skandina. Tokį kąsnį kąsk, kokį apžioji. Toks su tokiu pasižįsta.

Ligonio ir kūnas jau glęžta. Nusiminęs rankas grąžė. Grąžink man mano turtą. Ir susimąstė bernužėliai karelin jodami. Laukuose jau bręsta javai. Nė vienas nenori pasenti. Sunku yra badas kęsti. Mokytojas mums uždavė tris uždavinius išspręsti. Kas praėjo — nebegrįš. Laivas nuo žmonių sunkumo pradėjo skęsti.

13.

Doras stalius.

Lobingas **ponas** davė vieną **kartą staliui** savo **stalą** pataisyti. Tame **stale** buvo tokia slapta **vietelė**, apie kurią niekas nežinojo.

Stalius, išnarstęs **stalą**, netikėtai rado tą slaptąją **vietelę**. Toje **vietelėje** buvo daug visokių **raštų** ir **aukso pinigų**. Greičiausiai viską surinkęs nunešė **ponui**. **Ponas**, žinodamas **stalių** vargingai gyvenant, norėjo jam **pinigais** už **dorybę** atlyginti. Tačiau doras **stalius pinigų** iš **pono** nepriėmė. Tuomet **ponas**, norėdamas **staliui** kuo nors atsidėkoti, ėmė girti jį prieš visus savo pažįstamus, sakė geriausią ir doriausią **darbininką** esant.

Nuo to **laiko staliaus gyvenimas** žymiai pagerėjo; jis turėjo daugiau **darbo** ir daugiau **pelno**.

Uždavinys I. Atrinkite tarp pabrauktųjų žodžių panašius ir surašykite juos stulpeliais. Pabraukite tuose žodžiuose galūnes. Palyginkite tas galūnes ir nuspręskite, ar pabrauktieji žodžiai kaitomi ar ne. Ar galima šitame apsakymėlyje vieno panašaus žodžio vietoje pavartoti kitą? Atraskite apsakymėlyje tuos žodžius, kurie reikalauja, kad pabrauktieji žodžiai turėtų tokias kaip kad čia, bet ne kitokias galūnes. Duokite iš tų žo-

džių tokius klausimus, kad reikėtų atsakyti į juos pabrauktaisiais žodžiais. Tuos klausimus pritaikinkite išrašytiems stulpeliuose žodžiams.

II. Sutvarkykite panašiuosius žodžius šituo pavyzdžiu:

Kas?	pon**as**	stal**ius**	vietel**ė**	—
Ko?	pon**o**	stal**iaus**	—	—
Kam?	pon**ui**	stal**iui**	—	—
Ką?	—	stal**ių**	vietel**ę**	stal**ą**
Kuo?	—	—	—	—
Kame?	—	—	vietel**ėje**	stal**e**

Įsidėmėkite: Žodžių lytys, kurias gauname atsakydami į šituos klausimus, vadinasi **linksniai.** Kai žodžius kaitome linksniais, tai, sako, **linksniuojame.** Linksniai turi tam tikrus vardus, būtent:

Vardiniñkas — kas?
Kilminiñkas — ko? keno?
Naudiniñkas — kam?
Galiniñkas — ką? *)
Įnagininkas — kuo? *)
Vietininkas — kame? kur?
Šauksmininkas —

Mūsų kalboje linksniuojamųjų žodžių yra keletas rūšių. Tokius linksniuojamuosius žodžius, kaip kad „Doro staliaus“ apsakymėlyje pabraukti, vadina **daiktavardžiais.**

Pratimas. Nusirašykite „Siuvėjo pasakojimą“ ir pabraukite brūkšneliu daiktavardžius.

*) Žodžiams, kurie reiškia laiką, galininke ir įnagininke tinka klausimai: *kada*? *kuriuo metu*? pav.: žiemą, pietumis ir k.

Siuvėjo pasakojimas.

Baigiau darbą pas Zvinklį. Zvinklys man gerai užmokėjo ir patarė, kad eičiau pas turtingą ūkininką Razmą, Salantų parapijoje.

Aš taip ir padariau.

Nuėjęs sakau:

— Tėveli, esu Palangos siuvėjas, be neturėtum darbo? Jei turi, viską pasiūsiu ir nesibranginsiu.

Razmas atsakė:

— Gausi darbo, pasidėk savo daiktus.

Atėjus sekmadieniui keliavom į Salantus. Pirmą kartą savo amžiuje buvau tame miestelyje.

Sumą laikė kunigas Staškauskis, pamokslą sakė klebonas Kazimieras Bielskis, vyras nebejaunas, žilas, bet didžiai įšaukiąs . . .

(M. Valančiaus)

14.

Palangos Juozas.

Pačiame *pajūryje*, **Palangos** *miestelyje*, buvo *ūkininkas* **Jonas Viskantas**. Jisai vedė *moterį* **Elzę Šikšnelę**, turėjo *sūnų*, *vardu* **Juozą**. Tą *vaiką* pramokė *truputį rašto* **Palangos** *altaristas*, *kunigas* **Jonas Baužinskis**. **Klaipėdos** *mieste* išmoko **Juozas** *siuvėjo amato*. Išmokė jį *vokietis*, berods, **Šulcius** *pavarde*.

Išmokęs *amato* **Juozas** siūdamas ėjo per **Lietuvą**. Siuvo **Plungėje**, iš **Plungės** ėjo į **Žarėnų** *pusę*. Perėjęs **Minijos** *upę* užėjo

daug *kalnų*. Tie *kalnai* prasideda **Kalvarijos** *parapijoje* ir baigiasi **Girdiškės**. Aukščiausi *kalnai* — **Žąsino** *kalnas*, **Šatrijos**, **Moteraštės**, **Girgždutės**, **Medvėgalis** ir **Aukštagiris**. (Vysk. M. Valančiaus).

Uždavinys. Kurie šio apsakymėlio žodžiai yra daiktavardžiai? Kodėl pabrauktųjų daiktavardžių pirmoji raidė didžioji?

Įsidėmėkite: Daiktavardžius, kurie reiškia žmonių vardus, pavardes, pravardes, miestų, kaimų, upių, kalnų, gatvių, įstaigų, laikraščių, švenčių ir kitų tokių dalykų vardus ir įvardijimus, vadina **tikriniais**. Tikrinių daiktavardžių pirmoji raidė rašoma didžioji. Visi kiti daiktavardžiai vadinasi **bendriniai.**

Pratimas I. Išrašykite iš „Palangos Juozo" apsakymėlio tikrinius daiktavardžius, sugretinę juos su atitinkamais bendriniais. Tikrinius daiktavardžius pabraukite.

Pavyzdžiui:

Palanga — miestelis.
Jonas Viskanta — ūkininkas.
Elzė Šikšnelė — moteris.
Juozas — sūnus ir t. t.

Pratimas II. Nusirašykite žemiau dedamus sakinius ir pabraukite tikrinius daiktavardžius dviem brūkšniais, o bendrinius vienu.

Paleido mokinius Velykų atostogų. Ar turi kiek Dievo baimės? Aš vakar buvau „Saulės" draugijoje. 1883 metais išėjo pirmutinis lietuvių laikraštis „Aušra". Ar esi skaitęs Žemaitės apsakymėlį, antrašte „Rudens vakaras"? Būdamas Vilniuje aplankiau Gedimino pilį. Daktaras Jonas Basanavičius gimė Oškabalių kaime, Barti-

ninkų valsčiuje, Vilkaviškio apskrityje. Neseniai esu skaitęs Vinco Kudirkos „Lietuvos tilto atsiminimus“. Kitą kartą viešpatavo graži ir išmintinga karalaitė, pavarde Tikroji Teisybė.

* * *

Ant **ežerėlio** plauko **laivelis**,
tame **laively** sėdi **mergelė**;
sėdi **mergelė** ir graudžiai verkia:
„Nėr man **močiutės kraiteliui** krauti,
nėr man **tėvelio dalelei** skirti,
nėr man **seselių** vainikui pinti,
nėr man **brolelio** lauku lydėti“.
Saulė **močiutė kraitelį** krovė,
mėnuo **tėvelis dalelę** skyrė,
žvaigždės **seselės** vainiką pynė,
sietyns **brolelis** lauku lydėjo.

Uždavinys. Palyginkite daiktavardžius: **ežeras** ir **ežerėlis**, **laivas** ir **laivelis**, **dalis** ir **dalelė**, **kraitis** ir **kraitelis**, **tėvas** ir **tėvelis**, **brolis** ir **brolelis**, **sesuo** ir **seselė**. Kuo jie skiriasi reikšmės atžvilgiu? Ar galima vienu žodžiu išreikšti pasakymai: mažas ežeras, mažas laivas, mažas stalas, maža duktė? Ar daiktavardžiais — *tėvelis*, *motinėlė*, *saulelė*, *žemelė* — irgi pažymime mažutėlius daiktus? Ar galime tąja pačia daiktavardžio galūne pažymėti mažą daiktą ir išreikšti tam daiktui savo meilę malonę?

Įsidėmėkite: Daiktavardžiai turi tam tikrų lyčių, kuriomis žymime mažutėlius daiktus. Pavyzdžiui: sta**lelis**, lap**elis**, vainik**ėlis**, dal**elė**, puodyn**ėlė**, kači**ukas**, žąsi**ukas**, viš**tytis**, merg**ytė**, Jon**ukas**, Kat**rytė** ... Tat **mažybiniai** daiktavardžiai. Daiktavardžių lytimis galime ir meilę arba malonę išreikšti.

Pavyzdžiui: močiutė, Onutė, sesutė, bernužėlis, mergužėlė, drauguzis, Viktoriukas . . . Tat **maloniniai** daiktavardžiai. Tarp mažybinių ir maloninių daiktavardžių griežto skirtumo žodžio galūnėse nėra: mažybiniais daiktavardžiais galime pasivaduoti ir maloninius. Pavyzdžiui: Ištiesė kūdikis *rankeles* (mažyb.). Bučiavau močiutei *rankeles* (malon.).

Pratimas. Klaustukų vietoje įrašykite mažybinius ir maloninius daiktavardžius.

Beržas — berželis	Troba — trobelė
Stogas — ?	Galva — ?
Laukas — ?	Koja — ?
Nemunas — Nemunėlis	Valanda — valandėlė
Kepalas — ?	Adata — ?
Artojas — ?	Ašara — ?
Kaminas — ?	Vasara — ?
Šuo — šunytis	Katė — katytė
Brolis — ?	Pelė — ?
Bernas — ?	Duktė — ?
Varnas — ?	Sesuo — ?

15.

Vienas žodis — ne šneka, **vienas vyras** — ne talka. **Viena diena** yra motina, kita pamotė. **Viena ranka** glosto, antra peša. Išlėks, išlėks lokys iš miško: **tas lokys** tą vilką, **tas vilkas** tą lapę, **ta lapė** tą katę, **ta katė** tą pelę, **ta pelė** tą grūdą perpus kando. **Šitas darbas** ne man dirbti, **šita putra** ne man valgyti.

Uždavinys. Kurios giminės daiktavardžiai: *žodis, vyras, diena, ranka, lokys, vilkas, lapė, katė, pelė, darbas, putra*? Palyginkite tuos žodžius, kurie pabraukti kartu su šitais daiktavardžiais. Kuriuos iš jų dedame prie vyriškosios giminės daiktavardžių? O kuriuos prie moteriškosios giminės?

Įsidėmėkite: Kad lengviau būtų reikiant nuspręsti, kuris daiktavardis katros yra giminės, įprasta dėti prie jų žodžiai: **vienas, viena, tas, ta, šitas, šita, jis, ji.** Tie daiktavardžiai, prie kurių galima pridėti žodžiai — *vienas, tas, šitas, jis*, — yra **vyriškosios giminės.** Tie daiktavardžiai, prie kurių galima pridėti žodžiai — *viena, ta, šita, ji*, — yra **moteriškosios giminės.**

Pratimas. Pridėdami žodžius — *vienas, viena, tas, ta, šitas, šita, jis, ji*, — patirkite, kurios giminės šitie daiktavardžiai:

Pantis, samtis, žvirblis, ginčas, laisvė, meilė, kraujas, verksmas, šaudymas, nuoma, mintis, sieksnis, šokis, šviesa, draugija, bendrovė, apskritis, viltis, svečias, poetas, liga, anglis, tauta, tiesa, dangus, vanduo, antis, širdis, krosnis, skaičius, šaknis, jautis, mėnuo, valstybė, Tauragė, Kupiškis, patėvis, uošvis, laikraštis, asmuo, piešinys, tardymas, sąsiuvinis, eiga.

* * *

Naktibalda, nenuorama, vėpla, akiplėša, priešgina, padauža.

Uždavinys. Susekite, kurios giminės šitie daiktavardžiai. Kaip pavadintumėte vyrą (Joną, Petrą, Juozą), kuris naktimis beldžiasi? Kaip pavadintumėte moterį (Oną, Magdę, Katrę), kuri naktimis beldžiasi? Vadinas, kurios giminės daiktavardis *naktibalda*? Kas esti vėpla — vyras ar moteris? O akiplėša? priešgina?

Įsidėmėkite: Tie daiktavardžiai, kurie esti kartais vyriškosios, kartais moteriškosios giminės, yra **bendrosios giminės.**

Pastebėjimas. Daiktavardis **viršila** — vyriškosios giminės. Kodėl?

* * *

Arklys ir keturiomis kojomis suklumpa. **Arkliai** vieną šaltą dieną sunkiai vežė namo šieną. Kokia obelis, toki ir **obuoliai. Obuolys** nuo obels netoli tekrenta. **Darbas** meistrą giria. Blogi **darbai** šviesos bijo. **Du katinu** viename maiše nesutelpa. **Dvi katės** viename maiše nesutiks. **Du gaidžiu** viename kieme nesutinka.

Uždavinys. Palyginkite šiuose sakiniuose pabrauktuosius daiktavardžius. Kuo skiriasi daiktavardžiai: *arklys* ir *arkliai*? *Obuolys* ir *obuoliai*? *Darbas* ir *darbai*? Kaip sakome, kada kalbame apie du arba dvi?

Įsidėmėkite: Daiktavardžių yra trys skaičiai: **vienaskaita, dviskaita** ir **daugiskaita.** Yra daiktavardžių, kurie neturi vienaskaitos. Pavyzdžiui: *žirklės, įkurtuvės, rogės, vartai, marškiniai, kailiniai, išleistuvės, vestuvės, lauktuvės* ir t. t. Yra ir tokių daiktavardžių, kurie vartojami tiktai vienaskaitoje. Pavyz.: *senatvė, auksas, sviestas, pienas, grožis* ir t.t. Norint patirti, kurios giminės toki daiktavardžiai, kaip antai *kailiniai, vestuvės* ir kt., reikia pridėti prie jų žodžiai **tie, tos** (*tie* = vyriš. gim., *tos* = moteriš. gim.).

Pratimas I Pavartokite daugiskaitoje ir dviskaitoje šiuos daiktavardžius:

Varp**as**	varp**ai**	du varp**u**
Kaulas	?	?
Sen**is**	sen**iai**	du sen**iu**
Kailis	?	?
Gaid**ys**	gaidž**iai**	du gaidž**iu**
Arklys	?	?
Varn**a**	varn**os**	dvi varn**i**
Galva	?	?
Lap**ė**	lap**ės**	dvi lap**i**
Kėdė	?	?
Ant**is**	ant**ys**	dvi ant**i**
Pirtis	?	?
Ašis	?	?
Sūn**us**	sūn**ūs**	?
Turgus	?	?
Akm**uo**	akmens	?
Plemuo	?	?

Pratimas II. Pavartokite vienaskaitoje šiuos daiktavardžius:

Žmonės, šunes, vagys, vokiečiai, vabzdžiai, šepečiai, piršliai, uodai, pančiai, žirniai, girnos, jaujos, valtys, mėnesiai, apskritys, skaičiai, skaitmens, rūšys, áudros, aikštės, žvaigždės, šauliai, karininkai, lydys, sieksniai, mintys, vėjai, kamščiai, trobos, trobesiai, Juozai, nykščiai, asmens, ąsočiai, brūkšniai, dantys, įstaigos, įnamiai, kišenės, kurpiai, linijos, lietuviai, mokiniai, patvoriai, pabaliai, paežeriai, piešiniai.

Pratimas III. Nusirašykite žemiau duodamus daiktavardžius ir pažymėkite jų gimines:

Griuvėsiai, akėčios, kopėčios, vežėčios, grebėstai, akiniai, derybos, ėdžios, gegužinės, imtynės, įkurtuvės, jeknos, Kėdainiai, Kybartai, Obeliai, pabaigtuvės, radybos, Raseiniai, rungtynės,

Sekminės, Velykos, skaityklės, skerstuvės, smegenos, svarstyklės, Šiauliai, Tryškiai, užgavėnės, vardinės, varžytynės, varškėčiai, Viekšniai, Zarasai, vartai, marškiniai, šukos, žirklės, replės.

Pavyzdys: Griuvėsiai (*tie* — vyr. g.), akėčios (*tos* — mot. g.).

16.

Uždavinys. Padarykite iš veiksmažodžių daiktavardžius.

Pavyzdys:

Rašyti	— rašymas	— rašytojas
Skaityti	?	?
Paišyti	?	?
Ganyti	?	?
Valgyti	?	?
Daryti	?	?
Nešti	— nešimas	— nešėjas
Vežti	?	?
Kepti	?	?
Kasti	?	?
Skelbti	?	?
Virti	?	?
Siūti	?	?
Kirpti	?	?
Tarti	?	?
Gerti	?	?

Įsidėmėkite: Darant daiktavardžius iš veiksmažodžių reikia žiūrėti, ar turi veiksmažodžio bendratis prieš galūnę **ti** balsę **y**. Jei turi, tai toji **y** lieka ir daiktavardžio lytyse, o jei bendratyje jos nėra, tai ir išvestiniuose daiktavardžiuose jos rašyti nereikia. *Pavyz.*: arti — arimas, mirti — mirimas ir t.t. Bet kritus kirčiui

ant pirmojo skiemens, gali ir čia atsirasti **y**, kaip šit: gerti — gėrìmas ir gẽrymas, pilti—pylìmas ir pylymas.

Linksniavimo pavyzdžiai.

Vienaskaita.

Vr.*)	lapas	šaka	šaknis	sūnus	akmuo
K.	lapo	šakos	šaknies	sūnaus	akmens
N.	lapui	šakai	šakniai	sūnui	akmeniui
G.	lapą	šaką	šaknį	sūnų	akmenį
Į.	lapu	šaka	šaknimi	sūnumi	akmeniu
Vt.	lape	šakoje	šaknyje	sūnuje	akmenyje
Š.	lape	šaka	šaknie	sūnau	akmenie

Daugiskaita.

Vr.	lapai	šakos	šaknys	sūnūs	akmens
K.	lapų	šakų	šaknų	sūnų	akmenų
N.	lapams	šakoms	šaknims	sūnums	akmenims
G.	lapus	šakas	šaknis	sūnus	akmenis
Į.	lapais	šakomis	šaknimis	sūnumis	akmenimis
Vt.	lapuose	šakose	šaknyse	sūnūse[1])	akmenyse
Š.	lapai	šakos	šaknys	sūnūs	akmens

Dviskaita.

Vr.	du lapu	dvi šaki	dvi šakni
K.	dviejų lapų	dviejų šakų	dviejų šaknų
N.	dviem lapam	dviem šakom	dviem šaknim
G.	du lapu	dvi šaki	dvi šakni
Į.	dviem lapam	dviem šakom	dviem šaknim
Vt.	dviejuose lapuose	dviejose šakose	dviejose šaknyse
Š.	du lapu	dvi šaki	dvi šakni

du sūnu	du akmeniu
dviejų sūnų	dviejų akmenų
dviem sūnum	dviem akmenim
du sūnu	du akmeniu
dviem sūnum	dviem akmenim
dviejuose sūnūse	dviejuose akmenyse
du sūnu	du akmeniu

*) Linksnių vardai pažymėti pirmutinėmis raidėmis.

[1]) Šalia *sūnūse* sakoma rašoma *sūnuose*.

Uždavinys. Palyginkite šitų žodžių visų linksnių galūnes. Patirkite, kuo skiriasi šitų žodžių linksniavimas. Iš kurių linksnių tas skirtumas ypačiai aikštėja?

Įsidėmėkite: Daiktavardžiai, kaip rodo čia išlinksniuoti pavyzdžiai, ne visi vienaip linksniuojami. Jų yra net **penkios linksniuotės**. Kurie daiktavardžiai kurios yra linksniuotės, bus matyti iš toliau duodamų linksniavimo pavyzdžių.

17.

Pirmoji linksniuotė.

Vyriškosios giminės	Kietasis l.	Minkštasis linksniavimas		
	as	(i)**as**	**ys**	**is**

A. Pastovusis kirtis.

Vienaskaita.

V.	vyras*)	vėjas	brólis	jáutis
K.	vyr**o**	vėj**o**	brol**io**	jauč**io**
N.	vyrui	vėjui	broliui	jaučiui
G.	vyrą	vėją	brolį	jautį
Į.	vyru	vėju	broliu	jaučiu
V.	vyre	vėjyje[1])	brolyje	jautyje
Š.	vyre	vėji	broli[2])	jauti

Daugiskaita.

V.	vyrai	vėjai	bróliai	jáučiai
K.	vyrų	vėjų	brolių	jaučių
N.	vyrams	vėjams	broliams	jaučiams
G.	vyrus	vėjus	brolius	jaučius
Į.	vyrais	vėjais	broliais	jaučiais
V.	vyruose	vėjuose	broliuose	jaučiuose
Š.	vyrai	vėjai	broliai	jaučiai

*) Visuose linksniuose lieka tas pats kirtis.
[1]) Kai kas rašo *vėje*. [2]) Sakoma ir *brolau*.

Dviskaita*)

Vr. G. Š.	du vyru	vėju	bróliu	jáučiu
N. Į.	dviem vyram	vėjam	broliam	jaučiam

Pastebėjimas. Dviskaitos *kilmininkas* ir *vietininkas* turi tas pačias galūnes, kaip ir daugiskaitos tie patys linksniai.

Pratimas I. Šituo pavyzdžiu išlinksniuokite žodžiu ir raštu daiktavardžius: káimas, krūmas, káilis, sámtis.

Pažymėjimas. Pastovų kirtį, tarp kitų, turi šie vyriškosios giminės daiktavardžiai:

I. Bùrtas, dūmas, káltas, káušas, krūmas, kùrmis, márgis, mìltai, mókslas, mólis, pántis, piūklas, púodas, sámtis, síeksnis, sóstas, šáukštas, šónas, tárpas, tvártas, úosis, úošvis, žáislas, žìrnis, žvìrblis ...

II. Pūdymas, pódėlis, pósėdis, pósūnis, sándėlis, apúokas, arúodas, kaimynas, pušynas, patėvis, pajūris, palóvis...

III. Gìrininkas, ūkininkas, príešininkas, mókslininkas, darbiniñkas, kalbiniñkas, tautiniñkas, kariniñkas, vargõninkas, dvãsininkas, mãtininkas, bìtininkas, valdiniñkas ...

B. Kilnojamasis kirtis.

Vienãskaita.

V.	rãtas	kẽlias	gaidỹs	sẽnis
K.	rãt**o**	kẽli**o**	gaidž**io**	sẽni**o**
N.	rãtui	kẽliui	gaidžiui	sẽniui
G.	rãtą	kẽlią	gaidį	sẽnį
Į.	ratù	keliù	gaidžiù	seniù
V.	ratè	kelyjè*)	gaidyjè	sẽnyje
Š.	rãte	kelỹ	gaidỹ	sẽni

*) Iš dviskaitos linksnių šių dienų rašomojoje kalboje vartojami tiktai **naudininkas** ir **vyriškosios giminės galininkas.** Sakoma rašoma: Pasamdžiau du vyru grioviams kasti, bet to darbo dviem vyram neužteko ir savaitei.

**) Vietininkas pasakomas rašomas ir trumpesnis: kely, gaidy, Panevėžy (kelyj, gaidyj, Panevėžyj)...

Daugiskaita.

V.	rãtai	keliaĩ	gaidžiaĩ	sẽniai
K.	rãtų	keliũ	gaidžiũ	sẽnių
N.	rãtams	keliáms	gaidžiáms	sẽniams
G.	ratùs	keliùs	gaidžiùs	seniùs
Į.	rãtais	keliaĩs	gaidžiaĩs	sẽniais
V.	rãtuose	keliuosè	gaidžiuosè	sẽniuose
Š.	rãtai	keliai	gaidžiaĩ	sẽniai

Dviskaita.

Vr. G. Š.	**du** ratù	keliù	gaidžiù	seniù
N.	**dviem** rãtam	keliám	gaidžiám	sẽniam
Į.	dviẽm rãtam	keliaĩm	gaidžiaĩm	sẽniam

Pratimas III. Šituo pavyzdžiu išlinksniuokite žodžiu ir raštu daiktavardžius: *bãtas, élnias, garnỹs, mẽdis.*

Pratimas IV. Pavartokite žemiau duodamus daiktavardžius vienaskaitos ir daugiskaitos vietininke.

Žingsnis, daržas, ožys, piūklas, sandėlis, piršlys, kampas, artojas, sąsiuvinis, aulas, stalelis, avilys, gyvulys, spindulys, tikslas, žaislas, gėrimas, įstatymas, linksnis, barnis, riestainis, sūris, žiburys, šaltis, uždavinys, kláusimas, atsakymas, lietùvis, piešinys, stebuklas, kūrinys, spaudinys, pagirys, plyšys.

18.

Antroji linksniuotė.

Moteriškosios giminės	Kietasis linksniav.	Minkštasis linksniavimas		
	a	(i) **a**	**ė**	**i**

A. Pastovusis kirtis.

Vienaskaita.

V.	lóva	sáuja	rópė	sáulė
K.	lov**os**	saujos	ropės	saulės
N.	lovai	saujai	ropei	saulei
G.	lovą	saują	ropę	saulę
Į.	lova	sauja	rope	saule
V.	lovoje	saujoje	ropėje	saulėje
Š.	lova	sauja	rope	saule

Daugiskaita.

V.	lóvos	sáujos	ródės	saulės
K.	lovų	saujų	ropių	saulių
N.	lovoms	saujoms	ropėms	saulėms
G.	lovas	saujas	ropes	saules
Į.	lovomis	saujomis	ropėmis	saulėmis
V.	lovose	saujose	ropėse	saulėse
Š.	lovos	saujos	ropės	saulės

Dviskaita.

Vr. G. Š.	dvi lóvi	sáuji	ródi	sáuli
N. Į.	dviem lovom	saujom	ropėm	saulėm

Pratimas I. Šiuo pavyzdžiu išlinksniuokite daiktavardžius: várna, šárka, pémpė, zylė, yla, óda, kriáušė, dróbė.

Pažymėjimas. Pastovų kirtį, tarp kitų, turi šie moteriškosios giminės daiktavardžiai:

I. Kója, gérvė, áudra, áuklė, báimė, bóba, dúona, gélda, jáuja, jūra, kárpa, kárvė, kriáušė, kúosa, láimė, láisvė, líepa, lūpa, málka, méilė, pieva, plùnksna, síena, stìrna, šlúota, várpa, vėtra, zylė, žìrklės, žiùrkė.

II. Adata, ãšaka, ãšara, drùskinė, málkinė, ligóninė, páiniava, pãsaka, válkata, vãsara, alkūnė, anyta, lentyna, malónė, pačiūža, padáuža, pagálba, pelėda, rankóvė, šeimyna, tėvỹnė, ãvalynė, puodỹnė.

B. Kilnojamasis kirtis.

Vienaskaita.

V.	rankà	valdžià	žvãkė	martì
K.	rañkos	valdžiõs	žvãkės	marčiõs
N.	rañkai	valdžiai	žvãkei	marčiai
G.	rañką	valdžią	žvãkę	marčią
Į.	rankà	valdžià	žvakė	marčià
V.	rañkoje*)	valdžiojè	žvãkėje	marčiojè
Š.	rañka	valdžia	žvãke	marčia

*) Vietininkas sakomas rašomas ir trumpesnis: rankoj, valdžioj...

Daugiskaita

V. rañkos	valdžios	žvãkės	maŕčios
K. rañkų	valdžių	žvãkių	marčių
N. rañkoms	valdžióms	žvãkėms	marčióms
G. rankàs	valdžiàs	žvakės	marčiàs
Į. rañkomis	valdžiomìs	žvãkėmis	marčiomìs
V. rañkose	valdžiosè	žvãkėse	marčiosè
Š. rañkos	valdžios	žvãkės	maŕčios

Dviskaita

Vr. G. Š. dvi rankì	valdì	žvakì	martì
N. dviem rañkom	valdžióm	žvãkėm	marčióm
Į. dviẽm rañkom	valdžiõm	žvãkėm	marčiõm

Pratimas II. Šituo pavyzdžiu išlinksniuokite daiktavardžius: dirvà, girià, silkė, žẽmė.

Pratimas III. Padarykite vienaskaitos ir daugiskaitos įnagininką ir vietininką iš šių daiktavardžių:

Jūra, galia, gerklė, įstaiga, šventė, dalyba, biaurybė, vyriausybė, draugija, tėvynė, tėviškė, ganykla, baidyklė, mįslė, nuodėmė, tarmė, giluma, bausmė, reikšmė, žmona, kiauliena, uogienė, avalynė, šeima, šeimyna, galūnė, smulkmena, elgeta, gegužė, baudžiava, bendrovė, senatvė.

Pratimas IV. Sudarykite sutaptinius sakinius.

a) 1) Mokiniui reikalingos yra knygos, sąsiuvinis, pieštukas, kotelis, plunksna, rašalinė, trintukas, plunksninė ir krepšelis.
2) Mokinys neturėjo knygų, sąsiuvin... ir t. t.
3) Mokinys pirko knygas, sąsiuvin... ir t. t.
4) Mokinys patenkintas knygomis, sąsiuvin... ir t. t.

b) 1) Dailidei reikalingas yra kirvis, kaltas, piūklas, oblis, grąžtas, svambalas ir kiti įrankiai.
2) Dailidė neturėjo kirvio, kalt... ir t. t.
3) Dailidė pirko kirvį, kalt... ir t. t.
4) Dailidė dirba kirviu, kalt... ir t. t.

19.

Trečioji linksniuotė.

Minkštasis linksniavimas: **is**

A. Pastovusis kirtis.

	Vienaskaita.		Daugiskaita.	
V.	krósnis	váltis	krósnys	váltys
K.	krosn**ies**	valt**ies**	krosnių	valčių
N.	krosniai	valčiai	krosnims	valtims
G.	krosnį	valtį	krosnis	valtis
Į.	krosnimi	valtimi	krosnimis	valtimis
V.	krosnyje	valtyje	krosnyse	valtyse
Š.	krosnie	valtie	krosnys	valtys

Dviskaita.

V. G. Š. dvi krósni, valti.
N. Į. dviem krosnim, valtim.

Pažymėjimas. Trečiosios linksniuotės, tarp kitų, turi pastovų kirtį dar šie daiktavardžiai:

Kártis, páltis, pìntis, rūšis, skìltis, svìrtis, vìltis, klėtis, tóšis...

B. Kilnojamasis kirtis.

	Vienaskaita.		Daugiskaita.	
V.	vagìs	akìs	vãg**ys**	ãk**ys**
K.	vagi**ẽs**	aki**ẽs**	vagių	akių
N.	vãgiui	ãkiai	vagìms	akìms
G.	vãgį	ãkį	vagìs	akìs
Į.	vagimì	akimì	vagimìs	akimìs
V.	vagyjè	akyjè	vagysè	akysè
Š.	vagiẽ	akiẽ	vãgys	ãkys

Dviskaita.

V. G. Š. dvi akì, du vagiù
N. dviem akìm, vagìm
Į. dviẽm akimĩ, vagimĩ

Pratimas I. Šituo pavyzdžiu išlinksniuokite daiktavardžius: pirtìs, žąsìs, žvėrìs, dalìs.

Pratimas II. Padarykite vienaskaitos kilmininką ir vietininką iš šių daiktavardžių:

Svirtis, avis, dantis, kartis, vilnis, pražūtis, mintis, ausis, dalis, širdis, naktis, antis, tulžis, viltis, apskritis, sugaištis, išmintis, klėtis, krūtis, atmintis, mirtis, sagtis, stotis, pažintis, sutartis, pražūtis, išmintis.

Pratimas III. Padarykite daugiskaitos vardininką ir galininką iš tų pačių daiktavardžių (žiūr. II prat.).

Pratimas IV. Suderinkite II pratimo daiktavardžius su žodžiais: vienas, penki, dešimtis.

Pavyzdys: Viena svirtis, penkios svirtys, dešimtis svirčių.

20.

Ketvirtoji linksniuotė.

Kietasis linksniavimas: **us**	Minkštasis linksniav.: (i)**us**

	Vienaskaita.		Daugiskaita.	
V.	sūnùs	sodžiùs	sūn**ūs**	sodžia**ĩ**
K.	sūna**ũs**	sodžia**ũs**	sūnų̃	sodžių̃
N.	sūnui	sõdžiui	sūnùms	sodžiáms
G.	sūnų	sõdžių	sūnus	sodžiùs
Į.	sūnumì	sodžiumì	sūnumìs	sodžiaĩs
V.	sūnujè	sodžiujè	sūnuosè (ūsè)	sodžiuosè
S.	sūnaũ	sodžiaũ	sūnūs	sõdžiai

Pažymėjimas. Galimą *sodžius* kirčiuoti dar ir kitaip: sõdžius, sõdžiaus, sõdžiui, sõdžių.., (kirtis pastovus, tiktai daugiskaitos galininke vartojama — sodžiùs).

Dviskaita.

V. G. Š. du sūnu, sodžiù
N. dviem sūnùm, sodžiám (sõdžiam)
Į. dviẽm sūnum̃, sodžiam̃ (sõdžiam)

Pratimas I. Situo pavyzdžiu išlinksniuokite daiktavardžius: kurpius, turgus, medùs, žmogùs, Sùtkus.

Pažymėjimas. Daiktavardis *žmogus* daugiskaitoje turi: žmonės, žmonių, žmonėms, žmones, žmonėmis, žmonėse.

Pratimas II. Suderinkite žemiau duodamus daiktavardžius su žodžiais — *vienas, trys*.

Puodžius, račius, kurpius, skaičius, spiečius, vaisius, lietus, dangus, viršus, driskius, midus, dainius, katilius, kubilius, derlius, stalius, stiklius, popierius, alus.

Pastebėjimas. Daiktavardžiai, kurių prieš galūnę **us** yra minkštas priebalsis, turi daugiskaitos vardininke galūnę **ai** (puodžiai, račiai . . .).

* * *

Penktoji linksniuotė.

Vyriškosios giminės: **uo**	Moteriškosios gim.: **uo, ė**

A. Pastovusis kirtis

	Vienaskaita		Daugiskaita	
V.	mėnuo	—*)	mėnesiai	sėmens
K.	mėnesio	—	mėnesių	sėmenų
N.	mėnesiui	—	mėnesiams	sėmenims
G.	mėnesį	—	mėnesius	sėmenis
Į.	mėnesiu	—	mėnesiais	sėmenimis
V.	mėnesyje	—	mėnesiuose	sėmenyse
Š.	mėnesi	—	mėnesiai	sėmens

Dviskaita

V. G. Š. du mėnesiu
N. Į. dviem mėnesiam

*) Daiktavardis *sėmens* vienaskaitos ir dviskaitos neturi.

B. Kilnojamasis kirtis.

	Vienaskaita		Daugiskaita	
V.	sesuõ	duktẽ	sẽsers	dùkters
K.	seserś	dukters	seserų̃	dukterų̃
N.	sẽseriai	dùkteriai	seserìms	dukterìms
G.	sẽserį	dùkterį	sẽseris	dùkteris
Į	sẽseria	dùkteria	seserimìs	dukterimìs
V.	seseryjè	dukteryjè	seserysè	dukterysè
Š.	seseriẽ	dukteriẽ	sẽsers	dùkters

Dviskaita

V. G. Š. dvi sẽseri, dùkteri
N. dviem seserìm, dukterìm
Į. dviẽm seseriḿ, dukteriḿ

Pratimas. Šituo pavyzdžiu išlinksniuokite daiktavardžius: ruduõ, piemuõ, šuõ, akmuõ.

Uždavinys. Palyginkite žemiau įrašytųjų daiktavardžių vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko galūnes ir kirtį.

Vienask kilm.	*Daugisk. var.*	*Vienask. kilm.*	*Daugisk. var.*
vande**ñs**	vánd**ens**	tešme**ñs**	tẽšm**ens**
pieme**ñs**	píem**ens**	augme**ñs**	áugm**ens**
akme**ñs**	ákm**ens**	raume**ñs**	raũm**ens**
želme**ñs**	žélm**ens**	skieme**ñs**	skíem**ens**

Pažymėjimas. Daugiskaitos vardininkui dažnai vartojamos lytys: akmenys, píemenys, áugmenys ir t.t.

* * *

Uždavinys. Stebėkite, kaip kaitomas kai kurių triskiemenių daiktavardžių kirtis.

I. Pagirỹs, pãgirio, pãgiriui, pãgirį, pãgiriu, pagiryjè, pagiriai, pagirių, pagiriáms, pãgirius, pagiriais, pagiriuosè.

II Avižà, avižõs, ãvižai, ãvižą, ãviža, avižojè, ãvižos, avižų, avižóms, ãvižas, avižomìs, avižosè.

III. Sveikatà, sveikãtos, sveikãtai, sveikãtą, sveikatà, sveikãtoje, sveikãtos, sveikãtų, sveikãtoms, sveikatàs, sveikãtomis, sveikãtose.

Įsidėmėkite: Daug yra triskiemenių žodžių, kurie kaito savo kirtį tarp pirmojo ir paskutinio skiemens (I ir II); yra ir tokių žodžių, kurie kaito tą kirtį tarp paskutinio ir priešpaskutinio skiemens (III).

Pratimas. Išlinksniuokite ir sudėkite kirčius šiems daiktavardžiams: I. Radinỹs, siuvinỹs, tinginỹs. II. Dovanà, Lietuvà, pašalpà. III. Ganyklà, gyvatà, aguonà.

21.

Daiktavardžių vartojimas kalboje.

Uždavinys. Susekite žemiau duodamuose pavyzdžiuose pabrauktųjų daiktavardžių linksnį.

I.

Darbas meistrą giria. Jis buvo **darži-ninkas.** Šitas medis vadinasi **ąžuolas.** Reikia **šienas** piauti. Jau galima **rugiai** kirsti (piauti). Man tenka visi **darbai** dirbti.

II.

Ylos maiše nepaslėpsi. Jie **mokslo** draugai. **Miesto** žmonės iš pinigo gyvena. Krūva **žmonių** stovėjo. Čia visur pilna **vaikų.** Paskolink man **peilio.** Vaikas nori **miego.** Mus paleido **atostogų. Kauno** gražus miestas.

III.

Virė **šeimynai**—išvirė **šuniui.** Pripirko kiaušinių **Velykoms.** Avis laikome **vilnai** ir **mėsai.** Duok man šį tą **atminimui.** Kiek mokėjai **arkliui?** Nusipirko kapšelį **pinigams** dėti. **Dievui** visi žmonės lygūs. Verkia kaip **motinai** mirus.

IV.

Diena **dieną** moko. Sūnus prašė **tėvą** pinigų. Jonukas **mokslus** eina. Priėjo liepto **galą**. Tėvelis sustiprėjo **sveikatą**. Atitiko kirvis **kotą**. Mergaitė atsiprašė **motiną**. **Žiemą** brolis, **vasarą** molis. Jis **mėnesį** atleistas atostogų.

V.

Šaukštu upės neišsemsi. Brolelis **lauku** mane lydėjo. **Darbymečiu** ir akmuo kruta. Atėjo svečias **pietumis**. Aš mokausi **vakarais**. Sesuo serga **šiltine**. Jis visą dieną **pilvu** rėkė. Tėvai džiaugiasi ir gėrisi **vaikais**. Jis viena **koja** šlubas (raišas). Įėjo ponas aukšta **skrybėle**. Tu būsi **mokytoju**. Jis **vardu** Jonas, **pavarde** Pričkus. Žydai verčiasi **prekyba**.

VI.

Auksas ir **purve** žiba. Peilis **žemėje** gulėjo. Mokinys rašė **lentoje**. Ar penėsi mane **senatvėje**? Mes vakar buvome **vestuvėse**. Saulė jau **pietuose**. Laikraštis išeina du kartu **savaitėje**. Kiaulė **lauke** dvokia, **stale** kvepia.

VII.

Jeva, **Jeva**! neganyk po pievą! Kur buvai, **dukrele**? **Vagie**, kepurė dega! Tylėk, **varle**, klausyk, ką dėdė sako. Padėk, **Dieve**, piovėjėliams! **Pele, pele**, te tau kaulinį, duok man geležinį. Ko tu čia lendi, **biaurybe**!

22.

I. Knygos guli **ant** *stalo*. Šitas šulinys **be** *vandens*. Jie pykstasi **dėl** *pinigų*. Vėjas pučia **iš** *rytų*. Žiedą **nuo** *pirštо* numovė. Glauskis **prie** *krosnies*. Nekišk pirštо **tarp** *durų*. Šuo išlindo **iš po** *suolo*. Buvo jau **arti** *Velykų*. Sėskis **šalia** *tėvo*. Ateik **po** *pietų*. Mes mokomės **iki** *pietų*. Pupa augo augo **ligi** *lango*. Nusitvėriau jį **už** *plaukų*.

II. **Apie** *pietus* ir svečių atvažiavo. **Aplink** *bandą* sukosi vilkas. Vaikai sulipo **į** *medį*. Ėjau **per** *lauką*. **Prieš** *vėją* nepapūsi. Jis **pro** *šalį* praėjo. Vyrai parsinešė **po** *kepalą* duonos. Aš didesnis **už** *brolį*. Sėskis **pas** *krosnį*.

III. Visur duona **su** *pluta*. Sutikau jį **ties** *vartais*. Kiškis buvo **sulig** *kate* didumo. Višta nupešta, **po** *tvora* pakišta. Kojas **po** *stalu* laiko.

IV. **Iki** *vakarienei* (vakarienės) vyrai vežimus krovė. **Po** *Šv. Petrui* ūkininkai pradeda šieną piauti.

Uždavinys. Patirkite, su kuriais žodžiais sakinyje susiję (susirišę) pabrauktieji šitų sakinių žodeliai. Ar galima pavartoti po šitų žodelių kitas kuris linksnis? Pamėginkite šituos žodelius pakeisti kits kitu. Ar tinka tas pat linksnis? Ar galima iš sakinių išleisti šitie žodeliai? Patirkite, su kuriuo linksniu drauge vartojami pabrauktieji žodeliai? Kam reikalingi šitie žodeliai prie atskirų linksnių? Ar savaime, be savų linksnių, jie turi reikšmės?

Įsidėmėkite: Žodelius, vartojamus su linksniais, vadina **prielinksniais.** Prielinksniai, neturėdami savaime jokios reikšmės, padeda linksniams aiškiau parodyti daiktų

santykį. Prielinksniai kalboje gali sutapti tiktai su kilmininko, galininko, įnagininko ir naudininko linksniais.

Pratimas I. Iš aukščiau duotų sakinių išrašykite vartojamus su kiekvienu linksniu prielinksnius.

Pratimas II. Pritaikinkite linksnį žemiau duodamiems prielinksniams.

ant, po, nuo, iš po: Katė tupėjo *ant* (stalas). Šuo gulėjo *po* (stalas). Katė nušoko *nuo* (stalas). Šuo išlindo *iš po* (stalas) ir puolė katę.

į, iš, su, per: Jonukas ėjo *į* (miestas), o Juozukas grįžo *iš* (miestas). Susitiko Jonukas *su* (Juozukas) ir abudu nuėjo *į* (upė) maudytis. Eidami *per* (laukas) juodu rado paukščio lizdelį.

ties, pro, už: *Ties* (langas) stovėjo pavargėlis. Mergaitė pamatė jį *pro* (langas) ir išnešė jam duonos. Pavargėlis padėkojo mergaitei *už* (išmalda) ir tarė: „teduoda tau Dievas sveikatėlę!"

Pratimas III. Pridėkite priešdėlį **pa** žemiau duotiems daiktavardžiams.

Stalas, namas, tvora, laukas, miškas, ežeras, upė, kalnas, giria, pilvas, saulė, kluonas, stogas, Nemunas, Dubysa, raštas, dangus, nosis, smakras, jūra, siena, žemė, langas, bala.

Pavyzdys: stalas (vyr. g.) = pastalė (mot. gim.), tvora (mot. gim.) = patvorys (vyr. gim.).

23.

Pratimas I. Pabraukite nosines daiktavardžių galūnėse ir išveskite taisyklę, kada tos nosinės daiktavardžių galūnėse rašomos.

I. a) Srėbk srubą, žuvį gale rasi. Gaidys kūrė pirtį, lapė taisė šarmą, trinks vilkeliui galvą. Bėda bėdą veja, vargas vargą remia. Sėjau rūtą, sėjau mėtą, sėjau lelijėlę. Kas šunį karti nori, tas jam ir virvę randa. Kalbus kalbą, darbus darbą randa.

b) Vasarą molis, žiemą brolis. Dieną kaulus nešioja, naktį žiopso. Jojau naktį, pamečiau sagtį. Nejok, berneli, pavasarėlį, atjok, berneli, tik rudenėlį. Šitą mėnesį prasidės egzaminai. Rudenį tesiųsk piršlį.

II. Kame žuvis be ašakų, mėsa be kaulų. Iš tų šiaudų nebus grūdų. Katinas iš namų—pelės iš kampų. Yra visokių vabalų: vieni aukštyn skrenda, kiti mėšlan lenda. Nėr namų be dūmų.

Pratimas II. Pabraukite **y** daiktavardžių galūnėse ir išveskite taisyklę, kada toji **y** daiktavardžiuose rašoma.

a) Akys plačios, ausys stačios, dantys kaip vargonai. Žąsys, antys ir gulbės plauko po ežerą. Baltos lankos, juodos avys, kas išmano, tas jas gano.

b) Daug sesyčių vienam lopšy guli. Du ratu pagiryje stovi. Rūtelių darželyje jurginai žydėjo, mano seserėlė svirnelyje stovėjo. Darbymety ir akmuo kruta. Šarka dar medyje, jau iešmą drožia.

c) Lietuvoje linus mina pirtyse. Vaikelio akyse laimė žibėjo. Susitikau svečius duryse.

d) Senovės Lietuvos girios buvo nepanašios į dabartines girias: neįžengiami pušynai, eglynai,

beržynai, ąžuolynai amžių amžiais suaugę čia niūksojo. Miške netoli vienas antro kūpsojo du skruzdėlynai. Abipus kelio buvo didžiausi pusnynai.

e) Mūsų katytės gražios akytės. Ralio karvyte, ralio žalmargyte! Marytė su Onyte buvo geriausios mamytės dukrelės.

Pratimas III. Pabraukite daiktavardžių galūnes **uose**, **ose** ir **ėse** ir išveskite taisyklę, kada reikia rašyti **uose**, kada **ose** ir **ėse**.

Auksą ir pelenuose pažinsi. Jonienės namuose sukliko gaidys. Rugiuose ir kviečiuose auga rugiagėlės. Dirvose dar visur stovėjo vanduo. Pavasarį balose varlės kurkia. Plačiose lankose ganėsi avių būriai. Rytuose saulė teka. Mano motinėlė jau ilsis kapuose. Visose kertėse pelės cypia. Rugiai jau gubose stovėjo. Drobes audžia staklėse. Žolėse daug yra vabzdžių. Gatvėse sniegas pradėjo putoti. Vėversėlio giesmė nuskambėjo padangėse.

Pratimas IV. Pabraukite daiktavardžių galūnes **iai** ir **ei** ir išveskite taisyklę, kada vartojama galūnė **iai** ir kada **ei**.

Bepigu kiaulei: nei burna prausti, nei kojos auti. Katei džiaugsmas — pelei verksmas. Maži šuneliai ir didelius sujautrina. Kiti medžiai, kiti kirtėjai. Kaip paukščiai giedojo, taip ir paukšteliai gieda. Pasiuvo senelė vištytei sijonėlį. Rugiai dirvose jau žaliuoja. Atnešk viešniai alaus. Piemuo išmušė aviai koją. Tarnas padavė savo poniai laišką. Nupirkau seseriai žiedą. Uždengė bažnyčiai naują stogą. Marčiai teko senelė slaugyti. Jauniausiajai dukteriai teko visas turtas.

Pratimas V. Pabraukite daiktavardžių galūnes **us** ir **ūs** ir išveskite taisyklę, kada rašoma **us** ir kada **ūs**.

Vyrai linus mina. Koks žmogus, toks ir protas. Vagis moka raktus slėpti. Visi trys sūnūs išjojo karan. Jau aparė visus laukus. Keno burna karti, tam ir medus nesaldus. Šiandien buvo gardūs pietūs. Gardus, kaip devyni medūs. Šiemet per vasarą lietus lijo. Žvirblaičiai mokslus eina. Matyti, ir jis jau nudegė pirštus. Dėl savo neturto nuėjo be laiko į kapus.

24.

Jonienė nusipirko sau **gražią** ožkelę. Kad jos ožkelė nemaustų miško, ryžos ją labai mylėti. **Graži** bet ir buvo Jonienės ožkelė: akys **didelės**, barzdelė **smaili**, prusnelės **rausvos**, danteliai **balti**, kaip žirniai; kaktoje rageliai **riesti**, kaip piautuvai; visą kailį dengė **ilgi balti** gaurai. Pieno irgi davė nemaža...

Uždavinys. Atraskite čia žodžius, kuriuos vadiname daiktavardžiais. Kurios giminės, skaičiaus ir linksnio tie daiktavardžiai? Kas buvo graži? Kas buvo didelės? Kas buvo smaili? Balti? Ilgi? Vadinas, pabrauktieji čia žodžiai su kuriuo derinami? Ar galima pasakyti: *gražus ožkelė?* Kodėl negalima? Kas čia nesuderinta? O jei pasakytume: *gražios ožkelė,* kas čia būtų nesuderinta? Ar galima pasakyti: *graži ožkelę?* Kas čia bus nesuderinta? Patirkite, kuo kiti pabrauktieji žodžiai derinami su daiktavardžiais.

Įsidėmėkite: Žodžiai, kuriuos mes deriname gimine, skaičiumi ir linksniu su daiktavardžiais, vadinasi **būdvardžiai.** Jais atsakome klausiami *koks, kurs, katras?*

Pratimas. Nurašykite žemiau duodamus sakinius ir pabraukite juose būdvardžius.

Mūsų sodžiaus visos trobos didelės, gražios, naujos, geltonais stogais ir baltais kaminais. Gražus buvo vasaros rytas: saulutė dideliu raudonu ratu išlindo iš rytų krašto ir pabėrė ant žemės tūkstančius auksinių savo spindulių. Baltos lankos, juodos avys, kas išmano, tas jas gano. Genys margas, žmogaus gyvenimas dar margesnis. Geri miltai moko kepėją, geri linai audėją. Įeiti platūs vartai, bet išeiti siauri. Jaunas medis linksta, — senas lūžta. Juoda duona ne badas. Lėta kiaulė gilią šaknį knisa. Nauji medžiai, nauji kirtėjai. Nebūk saldus, nebūk kartus: saldų nurys, kartų išspiaus. Senas jautis vagos negadina. Žili kiaulė, žili ir paršeliai.

* * *

1. Saus**as** pavasaris. Saus**i** pavasariai. Saus**a** vasara. Saus**os** vasaros. Šlap**ias** ruduo. Šlap**i** rudens. Šlap**ia** žiema. Šlap**ios** žiemos. 2. Lyg**us** laukas. Lyg**ūs** laukai. Lyg**i** pieva. Lyg**ios** pievos. 3. Plien**inis** peilis. Plien**iniai** peiliai. Plien**inė** plunksna. Plien**inės** plunksnos.

Uždavinys. Palyginkite vyriškosios ir moteriškosios giminės būdvardžių galūnes vienaskaitoje ir daugiskaitoje. Pastebėkite tarp jų skirtumą.

Pratimas. Suderinkite žemiau duodamus būdvardžius su daiktavardžiais gimine ir skaičiumi.

Ilgas (kelias, virvė). **Siauras** (takas, upė). **Žalias** (lapas, žolė). **Saldus** (obuolys, kriaušė). **Gabus** (mokinys, mokinė). **Naminis** (gyvulys, antis). **Vasarinis** (apsiaustas, kepurė).

* * *

1. Rytas buvo **šáltas.** Diena buvo **šaltà.** Vakar buvo **šálta**. 2. Pro mus eina **platus** vieškelis. Šalia miško teka **plati** upė. Čia **platù** vietos. 3. Mūsų šulinys **gilus.** Mūsų upė **gili.** Čia yra **gilù.**

Uždavinys. Su kuriais daiktavardžiais derinami čia pabrauktieji būdvardžiai? Kurios giminės šitie daiktavardžiai? Kurie iš pabrauktųjų čia būdvardžių nederinami su daiktavardžiais? Pastebėkite jų galūnes.

Įsidėmėkite: Būdvardžiai, be vyriškosios ir moteriškosios giminės, turi ir **bevardę giminę.** Būdvardžiai — *šálta, platù, gilù* yra bevardės giminės.

Pratimas. Atraskite čia duotuose sakiniuose bevardės giminės būdvardžius.

Kas saldu, tai gardu; kas raudona, tai gražu. Pienas sveika gerti. Kur trumpa, ten trūksta. Siūloma prekė nebrangu. Meluoti yra negražu. Gēra vasarą ir seniems ir mažiems. Sunku gyventi pas pamotėlę. Šią žiemą buvo gilu sniego. Miela svečias, gaila varškės. Be darbo gyventi ilgu. Naktį keliauti per mišką nejauku. Nelygu diena, nelygu metai. Negēra, kad kiaulė įjunksta į žirnius.

25.

A-a, a-a **mažutėli, mažutėli** vaikelėli! Auk **didutis,** būk **gerutis,** vis **sveikutis,** vis **linksmutis.** Ją parsivežėm iš miesto visai **mažytę.** Drabužis buvo dar **naujutėlis.** Būk **gerutis,** paskolink man savo plunksnos.

Uždavinys. Kuo skiriasi čia pabrauktieji būdvardžiai nuo būdvardžių — *mažas, greitas, sveikas, linksmas, naujas, geras*? Pastebėkite pabrauktųjų būdvardžių galūnes.

Įsidėmėkite: Būdvardžio galūnėmis galima pažymėti, jog tas ar kitas daiktas yra labai mažas arba dėl ko labai malonus. Šiam reikalui tinka galūnės: **ytis** (ytė), **utis** (utė), **ėlis** (ėlė)... Būdvardžiai su tokiomis galūnėmis yra **mažybiniai** arba **maloniniai,** nelygu malonę ar mažumą jais pažymime.

Pratimas. Parinkite iš skaitymo knygelių po keletą mažybinių ir maloninių būdvardžių.

* * *

I. Varis—**brangus** metalas. Sidabras **brangesnis** už varį. Auksas—**brangiausias** metalas. Šiauliai — **didelis** miestas. Kaunas **didesnis** už Šiaulius. Vilnius — **didžiausias** Lietuvos miestas.

II. 1) Brolelis pabalnojo **gražių gražiausiąjį** arklį. 2) Jis buvo **visų geriausias** mokinys. 3) Išsirinko **patį didįjį** jautį ir nusivedė piauti. 4) Birželio mėnesį **ko trumpiausios** naktys ir **ko ilgiausios** dienos. 5) Čia bus mūsų **pats gerasis** sūnelis.

Uždavinys. Palyginkite būdvardžius: a) *brangus, brangesnis* ir *brangiausias*; b) *didelis, didesnis* ir *didžiausias*. Kuo jie skiriasi? Jei sidabro brangumo nelygintume su vario brangumu, kaip tuomet sakytume apie sidabrą. Vadinas, kada reikia vartoti žodis *brangesnis?* Jei kalbėdami apie aukso brangumą nelygintume to jo brangumo su sidabro ir vario brangumu, tai ar reikėtų sakyti *auksas — brangiausias?* Jei pasakytume: *auksas — brangus metalas*, — tai lygindami sidabro brangumą su aukso brangumu, kaip turėtume pasakyti apie sidabro bran-

gumą? O apie vario brangumą? Jei pasakytume: *Vilnius — didelis miestas*, kaip tuomet turėtume pasakyti apie Kauną, lygindami jį su Vilniumi? O apie Šiaulius, lygindami juos su Kaunu?

Įsidėmėkite: Būdvardis savo galūnėmis gali tris ypatingumo laipsnius žymėti: **nelyginamąjį** (*brangus, didelis, gražus*), **aukštesnįjį** (*brangesnis, didesnis, gražesnis*) ir **aukščiausiąjį** (*brangiausias, didžiausias, gražiausias*). Aukštesniojo laipsnio galūnės yra—**esnis, esnė**, o aukščiausiojo—**(i)ausias, (i)ausia.**

Aukščiausiąjį būdvardžio laipsnį galime išreikšti dar ir šitaip: **visų brangiausias, brangių brangiausias, ko brangiausias, visų brangusis, pats brangusis, visų geriausias, gerių geriausias, ko geriausias, visų gerasis, pats gerasis.**

Pratimas. Išlaipsniuokite žemiau dedamus būdvardžius čia duodamu pavyzdžiu.

I. Ilgas, II—ilgesnis, III — ilgiausias, visų ilgiausias, ilgių ilgiausias, ko ilgiausias, visų ilgasis, pats ilgasis.

II. Ilga, II—ilgesnė, III—ilgiausia, visų ilgiausia, ilgių ilgiausia, ko ilgiausia, visų ilgoji, pati ilgoji.

Protingas, linksmas, pigus, žiaurus.

Pastebėjimas. Laipsniuojami kalboje toli gražu ne visi būdvardžiai. Tokie būdvardžiai, kaip antai: *medinis, auksinis, naktinis, naminis* ... nelaipsniuojami.

26.

Mūsų sode augo **aukštas** ąžuolas ir **žema** liepa. To **aukšto** ąžuolo šakos buvo drūtos ir ilgos, o **žemos** liepos — laibos ir trumpos. **Aukštam** ąžuolui niekas neužstojo saulės spindulių, o **žemai** liepai tankios ąžuolo šakos uždengė saulę. **Aukštą** ąžuolą vyrai nugenėjo, nes jis stelbė **žemą** liepą. Po tuo **aukštu** ąžuolu ir po ta **žema** liepa mes mėgdavome žaisti. Tame **aukštame** ąžuole buvo daug paukščių lizdų, o **žemoje** liepoje paukšteliai, matyti, bijojo lizdelių krauti.

(Sekd. Murkos „Maž. liet. k. vad.“).

Uždavinys. Patirkite, kuo čia kaitomi patrauktieji būdvardžiai ir kuo jie suderinti su daiktavardžiais.

Įsidėmėkite: Būdvardžiai, derindami kalboje savo galūnes su daiktavardžių galūnėmis, kaitomi linksniais, arba **linksniuojami.**

* * *

Būdvardžiai yra linksniuojami ne visi vienaip. Kaip toliau patirsime, jų yra trys linksniuotės. Linksniuočių skirtumui aiškiai iškelti čia duodami tiktai vyriškosios giminės būdvardžiai.

Linksniavimo pavyzdžiai.

Vienaskaita.

	I l.	II l.	III l.
V.	šáltas vėjas	pigùs namas	medìnis tiltas
K.	šálto vėjo	pigaũs namo	medìnio tilto
N.	šaltám vėjui	pigiám namui	medìniam tiltui
G.	šáltą vėją	pìgų namą	medìnį tiltą
Į.	šaltù vėju	pigiù namu	mediniù tiltu
V.	šaltamè vėjyje	pigiamè name	medìniame tilte

Daugiskaita.

V.	šaltì vėjai	pigū**s** namai	medìn**iai** tiltai
K.	šaltų̃ vėjų	pig**ių** namų	medìn**ių** tiltų
N.	šaltí**ems** vėjams	pigí**ems** namams	medìn**iams** tiltams
G.	šált**us** vėjus	pigiù**s** namus	mediniù**s** tiltus
Į.	šaltaĩ**s** vėjais	pig**iais** namais	medìn**iais** tiltais
V.	šaltu**os**è vėjuose	pig**iuos**è namuose	medìn**iuose** tiltuose

Dviskaita.

V.	šált**u** vėju	pigiù namu	mediniù tiltu
N.	šaltí**em** vėjam	pigí**em** namam	medìn**iam** tiltam
Į.	šaltiẽ**m** vėjam	pigiẽ**m** namam	medìn**iam** tiltam

Kilmininkas ir vietininkas kaip daugiskaitoje.

Pažymėjimas. Būdvardžių šauksmininkas toks pat, kaip ir vardininkas. Bevardė būdvardžių giminė dažniausiai nelinksniuojama.

Linksniuojant nekaito savo kirčio būdvardžiai, kurie turi gale — **onas**, **okas**, **ingas**, **iškas**, **ytas**, **ėtas**, **otas**, **uotas**, kaip šit: raudónas,-na, didókas, protìngas,--ga, lietùviškas,-ka, akytas,-ta, duobėtas,-ta, áugalotas,-ta, ragúotas,-ta.

Moteriškoji būdvardžių giminė linksniuojama daiktavardiškai. Pavyz.: *kartì*, *karčiõs*, *kárčiai* ..., kaip *martì*, *marčiõs*, *marčiai* ...

Pratimas. Išlinksniuokite duotu pavyzdžiu šiuos būdvardžius su daiktavardžiais: *siauras lieptas*, *duobėtas kelias*, *lietuviškas sūris*, *kantrus vaikas*, *varinis indas*.

* * *

I. II. III.

Vienaskaita.

V.	ilgà virvė	gilì upė	varìn**ė** viela
K.	ilgõ**s** virvės	gil**iõs** upės	varìn**ės** vielos
N.	ìlg**ai** virvei	gìl**iai** upei	varìn**ei** vielai
G.	ìlg**ą** virvę	gìl**ią** upę	varìn**ę** vielą
Į.	ilgà virve	gil**ià** upe	varinè viela
V.	ilg**oj**è virvėje	gil**ioj**è upėje	varìn**ėje** vieloje

Daugiskaita.

V. ìlg**os** virvės	gìl**ios** upės	varìn**ės** vielos
K. ilgų virvių	gilių upių	varìn**ių** vielų
N. ilgó**ms** virvėms	gilió**ms** upėms	varìn**ėms** vieloms
G. ìlg**as** virves	gil**iàs** upes	varinè**s** vielas
Į. ilg**omìs** virvėmis	gil**iomìs** upėmis	varin**ėmis** vielomis
V. ilg**os**è virvėse	gil**ios**è upėse	varìn**ėse** vielose.

Dviskaita.

V. G. ilg**i** virvi	gilì upi	varìn**i** vieli
N. ilgó**m** virvėm	gilió**m** upėm	varìn**ėm** vielom
Į. ilgõ**m** virvėm	gilĩõ**m** upėm	varìn**ėm** vielom

Pratimas. Šituo pavyzdžiu išlinksniuokite: *pikta pamotė, mandagi mergaitė, šilkinė skarelė.*

27.

Pratimas I. Pabraukite žemiau duodamuose sakiniuose būdvardžių galūnes — **us**, **ius**, **ūs** ir išveskite taisyklę, kada tos galūnės rašomos.

Darbas saikus, ne taikus. Dievas neveikus, nemaršus. Dvaro vartai platūs įeiti, siauri išeiti. Esi saldus it pienas. Garsus varpas ant kalno. Gražus paukštis negražiai gieda. Kalbus kalbą, darbus darbą randa. Laiko dantys aštrūs. Tiesus kelias pro pupas. Dievui esame visi lygūs. Žiemą visur platūs keliai. Kartais ir vilkai esti meilūs. Graudūs kanklių balsai nebeskamba daugiau. Vilkas turi stiprius aštrius dantis. Praretino žmonės tankius senovės miškus. Gabūs vaikai lengva mokyti.

Pratimas II Pabraukite būdvardžių galūnėse **ia** ir **e** ir išveskite taisyklę, kada būdvardžių galūnėse reikia rašyti **ia** ir kada **e**.

Arklį stačias šersi — guloms važiuosi. Vasariniai drabužiai tinka vasarai. Bijūnėlis žalias, bijūnėlis gražus. Jaunos sesytės žalias rūtas sėjo. Jis grįžo didžia našta nešinas. Kvietiniams miltams moka brangiau kaip ruginiams. Karalaitė gyveno stikliniame rūme. Medžiai pasipuošė žaliais lapais. Pigiai prekei neieškok pirkėjų. Brangiam arkliui nėra turgaus. Mūsų kaimo žmonės daugiausia statosi medines trobas. Mačiau skrendant laukines antis. Siuvėjas siuva plienine adata. Maršk onė medžiaga vilnonės neprilygs. Piemuo dėvėjo šiaudine skrybėle. Kailinei kepurei įdėjo naują pamušalą.

Pratimas III. Pabraukite būdvardžių galūnes — **uose, iuose, ose, iose** ir išveskite taisyklę, kada reikia rašyti **uose, iuose** ir kada **ose, iose**.

Daugybė paukščių praleidžia žiemą šiltuose kraštuose. Mažose varpose maža ir grūdų. Aukštuose kalnuose oras sveikesnis. Saltose šalyse vaisiniai medžiai neauga. Dideliuose miškuose dar yra vilkų. Ankštuose kambariuose nesveika gyventi. Šlapiose dirvose javai menkai uždera. Dideliose įstaigose daug yra tarnautojų. Aukštuose rūmuose gyveno kunigaikštis. Drėgnose trobose pavojinga gyventi. Žaliose lankose ganėsi gyvulių bandos. Mokyklos kai kur steigiamos gražiausiuose namuose.

Pratimas IV. Pabraukite būdvardžių galūnėse nosines ir išveskite taisyklę, kurių linksnių galūnėse jos rašomos.

Mažas keras didį vežimą parverčia. Naują drabužį ne tiek nešiosi, kiek lopytą. Jis blogą paprotį turi. Prikeliavo juodu labai gražų miestą. Gana toli bėgusi ji pribėgo didelį daržą.

Pasistatė senelis medinę trobelę ir gyvena. Yra svirnely trys dukrelės, plonų drobių audėjėlės, žalių šilkų sukėjėlės. Jis buvo plačių pečių vyras. Tas arklys buvo kietų nasrų. Iš gerų dienų ir Dievą pamiršo. Žalių žievelių prisilupom, skanių šaknelių prisilaužėm, gardžių lapelių prisiskabėm. Jau prisiverpiau baltų linelių, jau prisiaudžiau plonų drobelių. Ten dailių medžių matyti buvo. Papylė ant stalo riešku̇tes auksinių pinigų.

28.

I.

1. Šuo, **kurs auga**, rajus.
2. **Kas nori** branduolį suvalgyti, turi kevalą perkrimsti.
3. Eina toks, **kur gauna**, eina ir toks, **kur negauna**.
4. **Kas buvo** jaunas, turi pasenti.
5. Vanduo, **kurs teka**, esąs sveikesnis gerti.
6. Lovoje, **kurioje** ligonis **gulėjo**, negulėk.

II.

1. **Augąs** šuo rajus.
2. **Norįs** branduolį suvalgyti, turi kevalą perkrimsti.
3. Eina **gaunąs**, eina ir **negaunąs**.
4. Jaunas **buvęs** turi pasenti.
5. **Tekamas** vanduo esąs sveikesnis gerti.
6. Ligonio **gulėtoje** lovoje negulėk.

Uždavinys I. Palyginkite I ir II skiltelės sakinius. Kuo jie skiriasi? Kuriuos žodžius atstoja pabrauktieji II skiltelės žodžiai? Iš kurių žodžių šitie žodžiai padaryti? Katros skiltelės pasakymai trumpesni? Vadinas, vartodami lytis *„augąs, norįs, gaunąs, buvęs, tekamas, gulėtas“*, ką mes darome I skiltelės pasakymams?

Įsidėmėkite: Pabrauktieji II skiltelės žodžiai yra **dalyviai.**

I.	II.
1. Atsiskyrėlis, pamatęs atšlubuojantį erelį, sušuko: *„Kodėl tu nesiskubinai? ko gaišai?“* Erelis atsakė: *„Man kojąšaulys pašovė, labai skauda, sergu, negalėjau veikiai atlėkti“.* Daugiau tas atsiskyrėlis ir klausia erelio: *„Ar nesi matęs kur dvylikos brolių juodvarniais lakstančių?“* Erelis atsakė: *„Mačiau ir žinau: jie per dieną juodvarniais lakioja, o naktį žmonėmis viename kalne gyvena“.*	1. Atsiskyrėlis, pamatęs atšlubuojantį erelį, sušuko: kodėl jis **nesiskubinęs**, ko **gaišęs**? Erelis atsakė, kad jam kojąšaulys **pašovęs**, labai **skaudą**, **sergąs**, **negalėjęs** veikiai atlėkti. Daugiau tas atsiskyrėlis ir klausia erelį, ar **nesąs** matęs kur dvylikos brolių juodvarniais lakstančių. Erelis atsakė — **matęs** ir **žinąs**: jie per dieną juodvarniais **lakioją**, o naktį žmonėmis viename kalne **gyveną**.

Uždavinys II. Palyginkite čia duotas pasakos ištraukas. Katroje skilteleje atsiskyrėlio ir erelio kalbos pasakytos yra taip, kaip tikrai atsiskyrėlio buvo klausta ir kaip erelio buvo atsakyta? Ar II skiltelės pasakymai atstoja I skiltelės pasakymus?

Įsidėmėkite: Svetimąją kalbą galime pažodžiui pasakyti arba tiksliai ir savais žodžiais atpasakoti. Svetimoji kalba, pakartota pažodžiui taip, kaip ji buvo pirmiausia pasakyta, vadinasi **tiesioginė kalba**. Kito as-

mens kalba, atpasakota tikslių tiksliausiai savais žodžiais, vadinasi **netiesioginė**, arba **pasakojamoji kalba**. Pasakojamajai kalbai, tiesioginės nuosakos vietoje, vartojame dalyvių lytis.

Pratimas. Pakeiskite netiesioginę kalbą tiesiogine.

1. Vieną kartą kiškis ėjo girdytis ir susitiko genį. Genys jį klausia: kodėl jis toks nuliūdęs? Kur einąs? Kiškis sako: kur jis nebūsiąs nuliūdęs! jo niekas nebijąs, o jis turįs visų bijoti. Eisiąs ir prisigirdysiąs. 2. Atsiskyrėlis dvylikos brolių seseriai pasakė pergulėti pas jį per naktį: jis rytoj sušauksiąs visus paukščius, tai jie, jei būsiąs koks kur apėjęs, jai pasakysią.

Pastebėjimas. Prieš tiesioginės kalbos žodžius reikia dėti dvitaškis. Po dvitaškio, prieš tiesioginę kalbą ir po tiesioginės kalbos dedamos kabutės. Po dvitaškio galima dėti ir brūkšnys, jei tiesioginę kalbą ypačiai nauja eilute pradedame. (Žiūrėk atsiskyrėlio ir erelio kalbą I skilt).

29.

Petrukas parsinešė mažą, dar **augantį**, šunytį. Motina sako: — „Kam mums reikia **augančio** šunyčio? Mes turime juk šunį. Pats žinai, jog **augančiam** šuniui reikia daug duoti ėsti, nes **augąs** šuo labai rajus. Geriau būtum parnešęs **augančią** katytę: **auganti** katytė veikiai ir pelę pasigautų. Turėsi dabar pats rūpintis savo **augančiu** šunyčiu“.

— Rūpinsiuos, — atsakė Petrukas: — Man **augą** šunyčiai labiau patinka, nekaip **augančios** katės“. (Sekd. Murkos „Maž. liet. k. vad.“).

Uždavinys. Su kuriais žodžiais derinami čia pabrauktieji dalyviai? Kuo jie derinami su daiktavardžiais — *šunytis, katytė*? Kurie dar mūsų kalbos žodžiai derinami su daiktavardžiais skaičiumi, gimine ir linksniu? Palyginkite dalyvio *augąs* linksnių galūnes su būdvardžio *stačias* linksnių galūnėmis. Ką jūs pastebėjote?

Įsidėmėkite: Dalyviai yra tam tikros rūšies būdvardžiai. Jie, kaip ir būdvardžiai, kaitomi skaičiais, giminėmis ir linksniais ir derinami kalboje su daiktavardžiais. Dalyvius ir linksniuojame būdvardiškai.

* * *

Senelis gyrėsi, kad sūnus **atsiunčiąs** jam iš Amerikos pinigų: prieš Velykas **atsiuntęs** jam net šimtą litų. Sako, seniau irgi **atsiųsdavęs** po kelias dešimtis litų. Senelio žentas irgi tikisi, kad ir jam svainis **atsiųsiąs** porą šimtelių gyvenimo pradžiai.

Uždavinys. Patirkite, kuo skiriasi čia pabrauktieji dalyviai. Pakeiskite šiuos dalyvius tiesioginės nuosakos veiksmažodžiais. Kurio laiko bus veiksmažodžiai: *atsiunčia, atsiuntė, atsiųsdavo, atsiųs*? Vadinas, dalyviai kuo dar kaitomi? Ar kiti būdvardžiai kaitomi laikais?

Įsidėmėkite: Dalyviai, kaip ir veiksmažodžiai, turi keturis laikus, ir tuo jie skiriasi nuo kitų būdvardžių. Visi dalyviai yra sudaromi tiesiai iš veiksmažodžių.

Pavyzdžiai:

Esamasis laikas				
Veiksmažod.	Vienaskaita		Daugiskaita	
Esam l. III asm.	Vyriš. g.	Mot. gim.	Vyriš. g.	Mot. gim.
dìrba	dirbą̀s,	dìrbanti	dirbą̀,	dìrbančios
gùli	guljs,	gùlinti	gulį̀,	gùlinčios
rãšo	rãšą̀s,	rãšanti	rãšą̀,	rãšančios
Būtasis kartinis laikas				
Būtas. k. l. III as.	Vyriš. gim.	Mot. gim.	Vyriš. gim.	Mot. gim.
dìrbo	dìrbęs,	dìrbusi	dìrbę,	dìrbusios
gulėjo	gulėjęs,	gulėjusi	gulėję,	gulėjusios
rašė	rašęs,	rãšiusi	rášę,	rašiusios
Būtasis dažninis laikas				
Bendratis	Vyriš. g.	Mot. gim.	Vyriš. g.	Mot. gim.
dìrbti	dirbdavęs,	dìrbdavusi	dìrbdavę,	dìrbdavusios
gulėti	gulėdavęs,	gulėdavusi	gulėdavę,	gulėdavusios
rašyti	rašydavęs,	rašydavusi	rašydavę,	rašydavusios
Būsimasis laikas				
Bendratis	Vyriš. g.	Mot. gim.	Vyriš. g.	Mot. gim.
dirbti	dirbsiąs,	dirbsianti	dirbsią,	dirbsiančios
gulėti	gulėsiąs,	gulėsianti	gulėsią,	gulėsiančios
rašyti	rašysiąs,	rašysianti	rašysią,	rašysiančios

Uždavinys. Pastebėkite, iš kurių pagrindinių veiksmažodžio lyčių daromos yra visų keturių laikų dalyvių lytys. Pa-

lyginkite visų keturių laikų vyriškosios ir moteriškosios giminės dalyvių galūnes.

Pratimas. Padarykite visų keturių laikų abiejų giminių dalyvių lytis iš veiksmažodžių *šnekėti, tylėti, valgyti.*

30.

I.

1. Šitą žemę brolis *nuomoja.*
2. Šitą klėtį senelis *statė.*
3. Žmogus, *kuris serga,* nesidžiaugia gyvenimu.
4. Mačiau žaltį, *kuris rijo* varlę.

II.

1. Šita **žemė** brolio **nuomojama.**
2. Šita **klėtis** senelio **statyta.**
3. **Sergąs žmogus** nesidžiaugia gyvenimu.
4. Mačiau **žaltį ryjantį** varlę.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelės sakinius. Pastebėkite, kas čia pakeičiama dalyviais. Su kuriais žodžiais šitie dalyviai derinami? Sakydami *nuomojama žemė, statyta klėtis* ar pasakome, kas tą žemę nuomoja ir kas tą klėtį statė? O sakydami *sergąs žmogus, ryjąs žaltys* ar pasakome, kas serga ir kas ryja?

Įsidėmėkite: Dalyvių yra dviejų rūšių: vieni derinami su žodžiais, kurie reiškia veikiamą daiktą, o kiti derinami su žodžiais, kurie reiškia neveikiamą daiktą. Pirmuosius vadina **veikiamaisiais dalyviais**, o antruosius—**neveikiamaisiais.**

Dalyviai *sergąs, ryjąs* — veikiamieji, nes jie derinami su žodžiais *žmogus, žaltys*, kurie reiškia čia veikiamus daiktus. Dalyviai *nuomoja-*

ma, *statyta* — neveikiamieji, nes jie derinami su žodžiais *žemė*, *klėtis*, kurie reiškia čia neveikiamus daiktus (ne žemė nuomoja, bet ją nuomoja kas kitas; ne klėtis statė, bet ją kas kitas statė*).

Neveikiamųjų dalyvių yra esamojo laiko, būtojo laiko ir reikiamybės.

Pavyzdžiai:

Esamasis laikas				
Veiksmažodis	Vienaskaita		Daugiskaita	
Esam. l. III asm.	Vyriš. g.	Mot. gim.	Vyriš. g.	Mot. gim.
dìrba gùli	dìrb**amas,** gùl**imas,**	dìrb**ama** gùl**ima**	dìrb**ami,** gùl**imi,**	dìrb**amos** gùl**imos**
Būtasis laikas				
Bendratis	Vyriš. g.	Mot. gm.	Vyriš. g.	Mot. gim.
dìrbti gulėti	dìrb**tas,** gulė**tas,**	dìrb**ta** gulė**ta**	dirbtì, gulėti,	dirb**tos** gulė**tos**
Reikiamybės dalyviai				
Bendratis	Vyrišk. gim.	Mot. gim.	Vyrišk. gim.	Mot. gim.
dìrbti gulėti	dìrb**tinas,** gulė**tinas,**	dìrb**tina** gulė**tina**	dìrb**tini,** gulėtinì,	dìrb**tinos** gulė**tinos**

*) Tą kitą daiktą, kuris veikia, pasakome kilmininko linksniu: *senelio* statyta klėtis, *brolio* nuomojama žemė.

Pažymėjimas: Neveikiamųjų dalyvių yra ir **bevardė** giminė: Jų tėvynė *mylėta* ir dėl jos *kovota*.

Uždavinys. Pastebėkite, iš kurių pagrindinių veiksmažodžio lyčių daromi yra neveikiamieji dalyviai. Palyginkite abiejų laikų vyriškosios ir moteriškosios giminės neveikiamųjų dalyvių galūnes.

Pratimas. Nurašykite žemiau duodamus pavyzdžius ir pabraukite juose veikiamuosius dalyvius vienu brūkšneliu ir neveikiamuosius dviem brūkšniais.

Skruzdėlė rado vorą beskundžiantį. Jis žadąs visus nagan paimti. Žmonių minios sustoję mūsų laukė. Balsas iš burnos išėjęs nebegrįžta. Begėdis vis paėdęs. Nesėjęs nepiausi. Nesidžiauk giriamas, neverk baramas. Skęstantį laivą visi vyrai gelbti. Jis kas rytas vasarą eidavęs maudytis. Tu tiktai sugaišiąs tenai nuvažiavęs. Duodamas imk, mušamas bėk. Aviną duotas dar gaidžio geidžia. Būk girtinas, bet nesigirk. Radau piemenėlį ganantį žirgelius. Giriamas geras, skalbiamas baltas. Giriamą pagirs, peikiamą papeiks. Ištvirkęs kaip beržo tvora. Našlė skundžiasi neturinti duonos. Čia dirva gyventa, nereikia dėti mėšlo. Šitas kalniukas liko nesėtas. Naktį vagių ateita, klėtis išplėšta, vežiman susikrauta ir išvažiuota. Šitas karas bus visiems atmintinas. Rytoj reiksią turgun važiuoti. Ar jau važiuojamas šitas arklys?

Įsidėmėkite: Be vienaskaitos galininko ir daugiskaitos kilmininko, vyriškosios gim. **veikiam. dalyviai** turi nosines vardininko linksny: einą**s**, ėję**s**, eidavę**s**, eisią**s**, einą, ėję, eidavę, eisią.

31.

Dalyvių linksniavimo pavyzdžiai.

Veikiamieji dalyviai	Neveikiamieji dalyviai
Esamasis laikas	
Vienaskaita	
V. dirbą̃s, dìrbanti*)	dìrbamas, dìrbama
K. dìrbančio, dirbančios	dirbamo, dirbamos
N. dirbančiam, dirbančiai	dirbamam, dirbamai
G. dirbantį, dirbančią	dirbamą, dirbamą
Į. dirbančiu, dirbančia	dirbamu, dirbama
V. dirbančiame, dirbančioje	dirbamame, dirbamoje
Daugiskaita	
V. dirbą, dìrbančios	dìrbami, dìrbamos
K. dìrbančių, dirbančių	dirbamų, dirbamų
N. dirbantiems, dirbančioms	dirbamiems, dirbamoms
G. dirbančius, dirbančias	dirbamus, dirbamas
Į. dirbančiais, dirbančiomis	dirbamais, dirbamomis
V. dirbančiuose, dirbančiose	dirbamuosè, dirbamosè
Dviskaita	
V. G. dirbančiu, dirbanti	dirbamu, dirbami
N. dirbantiem, dirbančiom	dirbamíem, dirbamom
Būtasis kartinis laikas	
Vienaskaita	
V. dìrbęs, dìrbusi	dìrbtas, dirbtà
K. dirbusio, dirbusios	dirbto, dirbtõs
N. dirbusiam, dirbusiai	dirbtám, dìrbtai
G. dirbusį, dirbusią	dìrbtą, dirbtą
Į. dirbusiu, dirbusia	dirbtu, dirbtà
V. dirbusiame, dirbusioje	dirbtamè, dirbtojè

*) Ten, kur kirtis nesikeičia, ženklelis nededamas.

Daugiskaita	
V. dìrbę, dìrbusios	dirbtì, dìrbtos
K. dirbusių, dirbusių	dirbtų̃, dirbtų̃
N. dirbusiems, dirbusioms	dirbtíems, dirbtóms
G. dirbusius, dirbusias	dìrbtus, dìrbtas
Į. dirbusiais, dirbusiomis	dirbtaĩs, dirbtomìs
V. dirbusiuose, dirbusiose	dirbtuosè, dirbtosè
Dviskaita	
V. G. dirbusiu, dirbusi	dirbtu, dirbti
N. dirbusiem, dirbusiom	dirbtiem, dirbtom

Būtasis dažninis laikas*)

Vienaskaita	Daugiskaita**)
V. dìrbdavęs, dìrbdavusi	dìrbdavę, dìrbdavusios
K. dirbdavusio, dirbdavusios	dirbdavusių, dirbdavusių
N. dirbdavusiam, dirbdavusiai	dirbdavusiems, dirbdavusioms
G. dirbdavusį, dirbdavusią	dirbdavusius, dirbdavusias
Į. dirbdavusiu, dirbdavusia	dirbdavusiais, dirbdavusiomis
V. dirbdavusiame, dirbdavusioje	dirbdavusiuose, dirbdavusiose

Būsimasis laikas

Vienaskaita	Daugiskaita
V. dìrbsiąs, dìrbsianti	dìrbsią, dìrbsiančios
K. dirbsiančio, dirbsiančios	dirbsiančių, dirbsiančių
N. dirbsiančiam, dirbsiančiai	dirbsiantiems, dirbsiančioms
G. dirbsiantį, dirbsiančią	dirbsiančius, dirbsiančias
Į. dirbsiančiu, dirbsiančia	dirbsiančiais, dirbsiančiomis
V. dirbsiančiame, dirbsiančioje	dirbsiančiuose, dirbsiančiose

Pratimas I. Išlinksniuokite žodžiu ir raštu: *mylįs tėvas, mylinti motina, mylimas tėvas, mylima motina, sektinas pavyzdys, bartina mergaitė****).

Pratimas II. Suderinkite dalyvių linksnius su daiktavardžių linksniais.

---

*) Neveikiamųjų dalyvių būtasis dažninis ir būsimasis laikas nevartojami.

**) Dviskaitos lytys panašios į būtojo kartinio laiko.

***) Reikiamybės dalyviai laikais nekaitomi.

Kiek yra žuvelių vandeny (plaukančios), dar daugiau gėlelių lankoje (žydinčios). Čia laikome tiktai jaučius (ariami) ir karves (melžiamos). Senelis, pamatęs (tekanti) saulelę, pradėjo poterius kalbėti. Pasakyk man (negirdėta neregėta) pasaką. Pavasarį vėžėse, rogių (išvažinėtos), atsiranda vandens. Laukiu brolelio (pargrįžtąs), iš didžio karo (parjojąs). Ir rado Jėzų bažnyčioje (besėdįs) viduryje daktarų, (beklausąs) jų ir (beklausiąs) juos. (Pasenę) žmonėms reikia nusilenkti. (Žydį) jurginiais aš papuošiau sau kambarį. (Sergą) žmonėms nerūpi linksmybės. Geri žmonės rūpinasi (vargstą) našlaičiais.

Pratimas III. Sugalvokite sakinius, kuriuose būtų vartojami šie pasakymai: Ariamas laikas. Ariamas jautis. Ariamas laukas. Valgomas šaukštas. Valgomas kambarys. Valgomas laikas. Valgoma diena. Geriamas vanduo. Geriamas stiklas. Gulimas kambarys. Gulimas metas. Kuliami rugiai. Kuliama mašina. Kuliamas laikas. Medžiojamas šuo. Medžiojamas paukštis. Medžiojamas laikas. Atmintina diena. Taisytinas raštas.

32.

I.

1. Vaikas uogas **renka**. 2. Tėvas **išvažiavo** į miestą. 3. Mano tėvelis **rūkydavo** pypkę. 4. Kaimyno rytoj **mins** linus. 5. Dulkės prieš vėją **neatpūsi**.

II.

1. Aš **esu** ir vilką **matęs.** 2. Petras šitą pasaką jau **buvo skaitęs**. 3. **Buvome beeiną**, bet pradėjo lyti. 4. Brolis, kai **būdavo susirgęs**, iš namų niekur neidavo. 5. Ten mūsų žirgeliai **bus priėdę** ir **prigėrę.**

Uždavinys. Kuo išreikšti tariniai I skiltelės sakiniuose? Kurio jie laiko? Kuo išreikšti tariniai II skiltelės sakiniuose? Kurių laikų dalyviai čia vartojami su veiksmažodžio *būti* lytimis?

Įsidėmėkite: Kalboje, be keturių ištisinių veiksmažodžio laikų, vartojami ir **sudurtiniai laikai.** Sudurtiniai laikai susidaro iš *esamųjų* ir *būtųjų kartinių* (veikiamųjų ir neveikiamųjų) *dalyvių* ir veiksmažodžio **būti** lyčių. Sudurtiniame laike asmenuojamas tiktai veiksmažodis *būti*; dalyviai kaito savo galūnes tarinyje tiktai giminei ir skaičiui žymėti.

Pavyzdžiai:

I. a) Aš **esu** baręs(-usi), baramas(a), bartas(a)
tu **esi** baręs(usi), baramas(a), bartas(a)
jis, ji **yra** baręs(usi), baramas(a), bartas(a)
mes **esame** barę(usios), barami(os), barti(os)
jūs **esate** barę(usios), barami(os), barti(os)
jie, jos **yra** barę(usios), barami(os), barti(os)

b) Aš **buvau** baręs(usi), baramas(a), bartas(a)
tu **buvai** „ „ „
jis, ji **buvo** „ „ „
mes **buvome** barę(usios), barami(os), barti(os)
jūs **buvote** „ „ „
jie, jos **buvo** „ „ „

c) Aš **būdavau** baręs(usi), baramas(a), bartas(a)
tu **būdavai** „ „ „
jis, ji **būdavo** „ „ „
mes **būdavome** barę(usios) ir t.t.

d) Aš **būsiu** baręs(usi), baramas(a), bartas(a)
tu **būsi** baręs... ir t.t.

II. a) Aš **buvau** bebaręs(anti), tu **buvai** bebaręs(anti), jis, ji **buvo** bebaręs(anti), mes **buvome** bebarę(ančios) ir t.t.

b) Aš **būdavau** bebaręs(anti), tu **būdavai** bebaręs(anti) ir t.t.

c) Aš **būsiu** bebaręs(anti), tu **būsi** bebaręs(anti) ir t.t.

III. a) Aš **būčiau** baręs (usi), baramas (a), bartas (a), bebaraąs (anti); tu **būtum** baręs (usi), baramas (a), bartas (a), bebaraąs (anti); jis **būtų** ... ir t. t.

b) Aš **būčiau** baręs **buvęs** (usi), baramas (a) buvęs (usi), bartas (a) buvęs (usi); tu **būtum** baręs **buvęs** (usi), baramas (a) buvęs (usi), bartas (a) buvęs (usi) ir t. t.

Pažymėjimas. Sudurtinės lytys vartojamos ne tiktai tiesioginei ir tariamajai nuosakai, bet ir liepiamajai ir geidžiamajai. *Pavyz.*: Tu nebūk apsileidęs. Tesie apsidirbęs, kai atvažiuosim.

Pratimas. Pabraukite sudurtines lytis laikams žemiau duodamuose sakiniuose.

Esu pasiryžęs važiuoti į Ameriką, tai ir neberimstu sėdėti namie. Ar esate važinėję šituo keliu? Ir aš esu nusipirkęs žemės. Žiūriu žiūriu — devyni vilkai vieną bitę bepiauną. Buvom žydui pardavę linus, bet paskum ir vėl atsimetėm. Buvau beimąs tą lankelį, gi žiūriu — gyvatė! Kažin ar Krapaičių jau išmynė linus? — Jau bus išmynę. Jis yra visų gerbiamas. Viskas buvo jų pačių daroma. Kitais metais šiuo laiku jau rugiai būdavo piaunami. Dabar ir aš būsiu bartas. Kad būčiau žinojęs, būčiau nėjęs. Kad būtum pailsęs buvęs, būtum neparėjęs namo. Kad būtų geriau laikomas buvęs, nebūtų bėgęs duonos ieškoti. Nebūk nusiminęs: viskas gerai baigsis.

33.

Trys broliai.

Gyveno **trys** broliai, kurie labai mėgo medžioti. **Du** iš jų buvo kvaili, **trečias** be proto. Visi **trys** išėjo medžioti. Ėjo pakraščiu

ežero ir pamatė **tris** antis plaukiant: **dvi** buvo baltos, o **trečia** kaip sniegas. **Vienas** brolis norėjo šauti, bet **antras** tarė:

— Šaukime visi **trys** kartu, tai nušausime visas **tris!**

Ir šovė visi **trys** kartu. **Vienas** nekliudė, **antras** nepataikė, o **trečio** kulka pro šalį pralėkė.

Uždavinys. Ką parodo pabrauktieji žodžiai? Patirkite, ar jie kaitomi? Kuo jie kaitomi? Sakome *vienas brolis*, o jei būtų sesuo, kaip pasakytume? Kodėl vienoje vietoje pasakyta *du*, o antroje *dvi*? Kodėl vienoje vietoje pasakyta *trečias*, o antroje — *trečia*? Kuo skiriasi pasakymai: *trečias brolis* ir *trečio brolio*?

Įsidėmėkite: Žodžiai **vienas, du, dvi, trys, trečias, antras** ir kiti vadinasi **skaitvardžiai.** Skaitvardžiai kaitomi skaičiais, giminėmis ir linksniais.

Pratimas. Nurašykite sakinius ir pabraukite juose skaitvardžius.

Penki tvartai, vienos durys. Metuose yra dvylika mėnesių, arba trys šimtai šešios dešimtys ir penkios dienos. Jis laiko trejetą arklių, penketą karvių ir aštuonetą kiaulių. Per keturis mėnesius krautuvė davė du tūkstančiu aštuonis šimtus litų pelno. Vaikas eina tiktai šeštus metus, o jau moka suskaičiuoti iki šimto. Per penkerius metus išmokėjau pusšešto tūkstančio litų nuomos už žemę. Jau nebe dešimtą, jau šimtą kartą jis taip padaro. Jie trise rugius kulia.

* * *

Kiek kareivių žuvo mūšyje? — **Trys šimtai.**
Kelintus metus eina sūnus? — **Septynioliktus.**
Kelis lapus perskaitei? — **Dvylika.**

Kiek mokinių III skyriuje? — **Trisdešimt du.**
Kelintame skyriuje mokaisi? — **Trečiame.**
Kelintame aukšte gyveni? — **Antrame.**
Kiek išleidi per mėnesį? — **Šimtą dvidešimt litų.**
Kelintą valandą ateina traukinys? — **Dvyliktą.**

Uždavinys. Pastebėkite, į kuriuos klausimus atsakome skaitvardžiais. Susiprotėkite, kodėl vieną kartą vartojame klausimą **„kiek"**, kitą kartą — **„kelintas"?** Kurį klausimą vartojame, norėdami žinoti daiktų skaičių? O kurį vartojame, norėdami žinoti daiktų eilę?

Įsidėmėkite: Jei skaitvardžiu atsakome klausiami **kiek** arba **keli**, tai toks skaitvardis yra **kiekinis.** O jei atsakome į klausimą **kelintas** (kelinta), tai toks skaitvardis yra **kelintinis.**

Pavyzdžiai:

Kiekiniai skaitvardžiai:	*Kelintiniai skaitvardžiai:*
1. víenas, vienà (vieni, víenos)	pìrmas, pirmà (pirmi, pirmos)
2. du, dvi (abù, abì)	añtras, antrà (i, os)**)
3. tr**y**s	trẽčias, trečià (i, čios)
4. keturì, kẽturios	ketviřtas, ketvirtà (i, os)
5. penkì, peñkios	peñktas, penktà (i, os)
6. šešì, šẽšios	šẽštas, šeštà (i, os)
7. sept**y**ni, sept**y**nios	septiñtas, septintà (i, os)
8. aštuonì, aštúonios	aštuñtas, aštuntà (i, os)
9. dev**y**nì, dev**y**nios	deviñtas, devintà (i, os)
10. dešimtìs, (dẽšimtis)*)	dešiñtas, dešimtà (i, os)
11. vienú**olika**	vienúoliktas, vienúolikta (i, os)
12. dv**y**lika	dv**y**liktas, dv**y**likta (i, os)
13. tr**y**lika.	tr**y**liktas, tr**y**likta (i, os)

*) dešimt.
**) Skliausteliuose pažymėtos daugiskaitos skaitvardžių galūnės.

14. keturiólika	keturióliktas, — likta (i, os)
15. penkiólika	penkióliktas, — likta (i, os)
16. šešiólika	šešióliktas, „ „
17. septyniólika	septynióliktas, „ „
18. aštuoniólika	aštuonióliktas „ „
19. devyniólika	devynióliktas „ „
20. dvi dešimtì, dvidešimt	dvidešimtas, dvidešimta (i, os)
30. trys dẽšimtys, trisdešimt.	trìsdešimtas, — ta (i, os)
50. peñkios dẽšimtys, penkiasdešimt	penkiasdešimtas, — ta (i, os*)
100. šimtas (šimtai)	šimtas, šimtà (i, os)
200. du šimtù (du šimtai)	du šimtas, dvi šimtà (i, os)
300. trys šimtai	trys šimtas, trys šimtà (i, os)
1000. tūkstantis (tūkstančiai)	tūkstantas, tūkstanta (i, os)
1000000. milijonas (ai)	milijonas, milijona (i, os)
1928. tūkstantis devyni šimtai dvidešimt (dvi dešimti) aštuoni.	tūkstantis devyni šimtai dvidešimt **aštuntas** — ta (i, os).

Pratimas. Parašykite žodžiais skaičius: 25, 44, 76, 98, 132, 579, 3281; padarykite iš tų pačių skaitvardžių kelintinius.

Pastebėjimas. Sudurtinių kelintinių skaitvardžių tiktai paskutinis žodis pasakomas kelintinis.

34.

Šalia vieškelio augo **penki** seni klevai ir **penkios** senos tuopos. Tų **penkių** klevų ir tų **penkių** tuopų paunksnėje buvo įtaisyti suoleliai keleiviams pasilsėti. Tiems **penkiems** klevams ir toms **penkioms** tuopoms teko daug praeivių matyti. Kada tuos **penkis** klevus ir tas **penkias** tuopas žmonės sodino, niekas neatmena. Po tais **penkiais** klevais ir po tomis **penkiomis** tuopomis žmonės slėpdavosi nuo

*) vartoja ir *penkios dešimtas.*

lietaus ir nuo saulės. Tuose **penkiuose** klevuose ir tose **penkiose** tuopose ir paukšteliai rasdavo sau prieglaudą darganos metu.

Uždavinys. Kuo kaito savo galūnes pabrauktieji skaitvardžiai? Su kuriais žodžiais jie derinami sakiniuose?

Įsidėmėkite: Skaitvardžiai, kaip ir daiktavardžiai ir būdvardžiai, **linksniuojami.** Vieni iš jų, kaip antai *trys*, *dešimtis*, *vienuolika*, *dvylika*, *trylika* . . . , *šimtas*, *tūkstantis*, *milijonas*, *dvejetas*, *trejetas*..., *devynetas*, — linksniuojami daiktavardiškai; kiti, kaip šit: *vienas*, *viena*, *keturi*, *keturios*..., *devyni*, *devynios*, *dveji*, *treji* . . ., *devyneri*, *pirmas*, *antras*, *trečias* . . . linksniuojami būdvardiškai; dar kiti, kaip šit: *du*, *dvi*, *abu*, *abi*, *abudu*, *abidvi* linksniuojami savotiškai. Tiktai sustrukintieji skaitvardžiai *(dešimt*, *dvidešimt*, *trisdešimt . . .)* ir *pustrečio*, *pustrečios*, *pusketvirto* *(-os)* . . . visai nelinksniuojami.

Linksniavimo pavyzdžiai.

	Vienaskaita	Dviskaita
V.	víenas vaikas, vienà mergaitė,	du vaiku
K.	víeno vaiko, vienos mergaitės,	dviẽjų vaikų
N.	vienám vaikui, vienai mergaitei,	dvíem vaikam
G.	víeną vaiką, vieną mergaitę,	du vaiku
Į.	víenu vaiku, viena mergaite,	dviẽm vaikam
V.	vienamè vaike, vienojè mergaitėje,	dviẽjuose vaikuose

	Daugiskaita	Dviskaita
V.	vienì vaikai, víenos mergaitės,	dvi mergaiti
K.	vienų vaikų, vienų mergaičių,	dviẽjų mergaičių
N.	vieníems vaikams, vienóms mergaitėms,	dvíem mergaitėm
G.	víenus vaikus, víenas mergaites,	dvi mergaiti
Į.	vienaĩs vaikais, vienomìs mergaitėmis,	dviẽm mergaitėm
V.	vienuosè vaikuose, vienosè mergaitėse	dviejosè mergaitėse

Pažymėjimas. Kaip *du, dvi* linksniuojame ir *abu, abi, abùdu, abìdvi.*

Pratimas I. Išlinksniuokite *abu vyru, abi moteri.*

V. tr**y**s vilkai, kẽturios lapės, penkí žiedai
K. trijų vilkų, keturių lapių, penkių žiedų
N. trìms vilkams, keturióms lapėms, penkíems žiedams
G. tr**i**s vilkus, kẽturias lapes, penkis žiedus
Į. trimìs vilkais, keturiomìs lapėmis, penkiaĩs žiedais
V. trijuosè vilkuose, keturiosè lapėse, penkiuosè žieduose.

Pažymėjimas: Skaitvardis *trys* derinamas su daiktavardžiu tik vietininko linksnyje, o *keturi, penki...*, *devyni* — visuose linksniuose. Kaip *keturi, penki* linksniuojami *šeši, septyni, aštuoni, devyni, dveji, treji...*, *devyneri,* tiktai **daũginiai** (dveji, treji ir t t.) turi galininke **u** (trejus, ketverius).

Pratimas II. Išlinksniuokite *šeši kilometrai, devynios mylios, treji metai, dvejos žirklės**).

V. dešimtìs, šimtas, tūkstantis, milijõnas
K. dešimtiẽs, šimto, tūkstančio, milijono
N. dẽšimčiai, šimtui, tūkstančiui, milijonui
G. dẽšimtį, šimtą, tūkstantį, milijoną
Į. dešimtimì, šimtù, tūkstančiu, milijonù
V. dešimtyjè, šimtè, tūkstantyje, milijonè.

---

*) Tokie skaitvardžiai, kaip kad *dveji, treji, ketveri...* vartojami tiktai su daiktavardžiais, kurie vienaskaitos lyčių neturi.

Daugiskaita.

V. dẽšimtys, šimtaĩ, tūkstančiai, milijõnai.
K. dešimčių̃, šimtų, tūkstančių, milijõnų.
N. dešimtìms, šimtáms, tūkstančiams, milijõnams.
G. dẽšimtis, šimtùs, tūkstančius, milijonùs.
Į. dešimtimìs, šimtaĩs, tūkstančiais, milijõnais.
V. dešimtysè, šimtuosè, tūkstančiuose, milijõnuose.

Pažymėjimas I. Skaitvardžiai *dešimtis*, *šimtas*, *tūkstantis* ir *milijonas* turi ir dviskaitos lytis, iš kurių raštų kalboje tevartojamos tiktai *naudininko* ir *vyriškosios giminės galininko* lytys. Šitie skaitvardžiai su daiktavardžiais gimine nederinami. II. *dešimtis — dešimčių* ir *dešimtų; šimtaĩ* ir *šim̃tai*; *tūkstančiai* ir *tūkstantys*.

V. dvylika valandų, dvejetas arklių
K. dvylikos valandų, dvejeto arklių
N. dvylikai valandų, dvejetui arklių
G. dvylika*) valandų, dvejetą arklių
Į. dvylika valandų, dvejetu arklių
V. dvylikoje valandų, dvejete arklių.

Pastebėjimas. **Kuopiniai** skaitvardžiai — *dvejetas*, *trejetas*, *ketvertas ... devynetas* ir, be to, *dešimtis*, *vienuolika*, *dvylika*, *trylika*, *keturiolika ... devyniolika*, *dvi dešimti*, *trys dešimtys ... devynios dešimtys*, *šimtas*, *tūkstantis*, *milijonas* ir t. t. nederinami su daiktavardžiais nei linksniu nei gimine. Daiktavardžių su šitais skaitvardžiais vartojamas daugiskaitos kilmininkas.

Pratimas III. Suderinkite dauginius skaitvardžius (vieneri, dveji, treji .. devyneri) su daiktavardžiais: *metai*, *rogės*, *kailiniai*, *akiniai*, *šukos*, *akėčios*, *marškiniai*.

Pavyzdys: Vieneri (vieni) metai, dveji metai, treji metai, ketveri metai ir t. t.

---

*) Skaitvardžių — *vienuolika*, *dvylika ... devyniolika* galininkui nosinė nerašoma.

35.

I.

V. keturi šimtai trys dešimtys du kareiviai*)
K. keturių šimtų trijų dešimčių dviejų kareivių
N. keturiems šimtams trims dešimtims dviem kareiviam
G. keturis šimtus tris dešimtis du kareiviu
Į. keturiais šimtais trimis dešimtimis dviem kareiviais
V. keturiuose šimtuose trijose dešimtyse dviejuose kareiviuose.

II.

V. tūkstantis penki šimtai dvidešimt litų
K. tūkstančio penkių šimtų dvidešimt litų
N. tūkstančiui penkiems šimtams dvidešimt litų
G. tūkstantį penkis šimtus dvidešimt litų
Į. tūkstančiu penkiais šimtais dvidešimt litų
V. tūkstantyje penkiuose šimtuose dvidešimt litų.

III.

V. tūkstantis devyni šimtai *aštuoniolikti* metai
K. tūkstantis devyni šimtai *aštuonioliktų* metų
N. tūkstantis devyni šimtai *aštuonioliktiems* metams
G. tūkstantis devyni šimtai *aštuonioliktus* metus
Į. tūkstantis devyni šimtai *aštuonioliktais* metais
V. tūkstantis devyni šimtai *aštuonioliktuose* metuose.

Uždavinys. Pastebėkite, kuo skiriasi sudurtinių kiekinių ir kelintinių skaitvardžių linksniavimas.

Įsidėmėkite: Kiekiniai skaitvardžiai sudurtiniai, kurie sudaryti iš sveikųjų, *nesustrukintų* skaitvardžių, yra **linksniuojami visi.** Skaitvardžių sudurtinių **kelintinių** tiktai **paskutinis žodis linksniuojamas.**

Pratimas I. Išlinksniuokite: 1) *devyni šimtai devynios dešimtys devynios dienos*; 2) *trys tūkstančiai trys šimtai trisdešimt trys litai*; 3) *septyni šimtai septynios dešimtys septintas numeris.*

*) Sako ir šitaip: keturi šimtai trys dešimtys **ir** du kareiviai.

Pratimas II. Pakeiskite skaitmenis skaitvardžiais.

a) 2419 sudėti su 3281; iš 1063040 atimti 900700; sudauginti 215 su 239; padalyti 200800 iš 25; sudėti $\frac{3}{10}$ su $\frac{2}{5}$; iš $4\frac{1}{4}$ atimti $3\frac{5}{8}$; sudauginti $\frac{3}{4}$ su $\frac{2}{5}$; padalyti $8\frac{1}{2}$ iš $3\frac{1}{2}$.

b) Lietuvos nepriklausomybė buvo paskelbta 1918 metais vasario mėnesio 16 dieną. Didis tėvyninkas daktaras Jonas Basanavičius gimė 1851 metais ir mirė 1927 metais vasario mėnesio 16 dieną. Vincas Kudirka gimė 1858 metais ir mirė 1899 metais. Dabar eina tūkstantis devyni šimtai . . . . . mėnesio . . . diena.

36.

I.

1. Augo prie motinėlės maža Onelė. Tėvelio *Onelė* nebeturėjo: *tėvelis* buvo miręs. Onelė tėvelio visai neatmena. *Tėvelio* vietoje *Onelė* patėvį turėjo.
2. *Pirkliai*, *ūkininkai*, *tarnautojai* ir *darbininkai* skundžiasi blogais metais.
3. Turime mes ir *sausų* ir *žalių* malkų.
4. Malūnas sugedo: *tris keturias* dienas nebemals.

II.

1. Augo prie motinėlės maža Onelė. Tėvelio **ji** nebeturėjo: **jis** buvo miręs. Onelė tėvelio visai neatmena. **Jo** vietoje **ji** patėvį turėjo.
2. **Visi** skundžiasi blogais metais.
3. Turime mes **visokių** malkų.
4. Malūnas sugedo: **kelias** dienas nebemals.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelės sakinius. Kuo jie skiriasi? Kuriuos I skiltelės žodžius atstoja II skiltelės pabrauktieji žodžiai? Kas yra tie žodžiai, kuriuos pasivaduojame žodžiais: *ji*, *jis*, *visi*, *visokių*, *kelias*?

Įsidėmėkite: Kalboje turime žodžių, kuriais pasivaduojame daiktavardžius, būdvardžius arba skaitvardžius. Toki žodžiai vadinasi **įvardžiai.**

Pratimas I. Susekite, kuriuos daiktavardžius, būdvardžius ir skaitvardžius atstoja pabrauktieji čia įvardžiai.

Jonas sako: „Petras stipresnis ir daug didesnis už **mane**; **jis** nelyginant milžinas prieš **mane**". Kiškis geniui atsakė: „Kur **aš** nebusiu nuliūdęs: **manęs niekas** nebijo, o **aš** turiu **visų** bijoti". Eidamas pasiimk **kokią** lazdą šunims atsiginti. Jų **viskas** sudegė: trobos, gyvuliai, javai ir pašaras. Į prekymetį suvažiuoja **visokių** žmonių. **Kuris** dabar metas: rytas ar vakaras? Gavau iš tėvo keturis šimtus litų, bet ką su **keliais** šimtais gali pradėti. Tėvas sako sūnui: „Neužmiršk, **keno** duoną valgai!" **Kelerius** metus ištarnavai mieste? **Kelinta** dabar valanda? **Kokia** galva, **toks** ir protas. **Šiokių tokių** ir arklių turėsim. Jų čia **joks** žvėris neužeis. **Kuo jis** vardu ir pavarde? **Katras judu** kaltesnis, **tu** ar Jonas?

Pratimas II. Parinkite sakinių su šiais įvardžiais: *mano, tavo, savo, mūsų, jūsų, šis, šitas, tas, anas, kitas, toks, kitoks, kas, koks, kuris, katras, pats, pati, kiekvienas, bet kas, bet koks, kažin kas, kai kas, kai kurie, kurie-ne-kurie, kas-ne-kas.*

* * *

Įvardžius **aš, tu, jis, ji, mes, jūs, jie, jos, sveikas, tamsta** vadina **asmeniniais.** Kodėl? Kur mes naudojamės šitais įvardžiais?

Aš turiu mažą šunytį. Tas šunytis prie **manęs** labai prisirišęs. Jis moka **man** ir patarnauti. Kur tiktai aš einu, jis seka paskui **mane**. Be galo jis mėgsta su **manimi** žaisti.

Uždavinys. Į kuriuos klausimus atsakome čia pabrauktaisiais įvardžiais? Kurį žodį atstoja šitie įvardžiai?

Įsidėmėkite: Įvardžiai, kaip matome iš šitų pavyzdžių, **linksniuojami.** Vieni iš jų linksniuojami būdvardiškai, kiti — daiktavardiškai, o treti — savotiškai.

37.

Įvardžių linksniavimo pavyzdžiai.

I

	Vienaskaita	Daugiskaita
V.	aš, tu	mẽs, **jūs**
K.	**manęs, tavęs, savęs**	mūsų, jūsų
N.	mán, táu, sáu	mùms, jùms
G.	**manè, tavè, savè**	**mùs, jùs**
Į.	manimì, tavimì, savimì	mumìs, jumìs
V.	man**y**jè, tav**y**jè, sav**y**jè	mum**ys**è, jum**ys**è

Dviskaita

V. G. mùdu, mùdvi, jùdu, jùdvi
K. mùdviejų, jùdviejų
N. Į. mùdviem, jùdviem
V. mùdviese (mùdviejuose), jùdviese (jùdviejuose—jose).

II.

Vienaskaita

V. jis, ji, šis, ši, tas, ta, šitas, šita, kas
K. jo, jos, šiõ, šiõs, to, tos, šìto, šìtos, ko*)
N. jám, jai, šiám, šiái, tam, tai, šìtam, šìtai, kám
G. jį, ją, šį, šią, tą, tą, šìtą, šìtą, ką
Į. juõ, **ja**, šiuõ, **ši**à, tuõ, **t**à, šituo, šìta, kuõ
V. jamè, jojè, šiamè, šiojè, tamè, tojè, šìtame, šìtoje, kamè.

*) kilmininkui vartojama ir *keno*.

Daugiskaita

V. **jiẽ**, jõs, šiẽ, šiõs, tie, tos, šitie, šitos
K. jų̃, jų̃, šių, šių, tų, tų, šìtų, šìtų
N. **jiẽms**, jóms, šiẽms, šióms, tiẽms, tóms, šìtiems, šìtoms
G. juõs, **jas**, šiuõs, šiãs, tuos, tãs, šìtuos, šìtas
Į. jaĩs, jomìs, šiaĩs, šiomìs, taĩs, tomìs, šìtais, šìtomis
V. juosè, josè, šiuosè, šiosè, tuosè, tosè, šìtuose, šìtose.

Dviskaita

V. G. juodu, jiedvi, šiuodu, šiedvi, tuodu, tiedvi
K. jų̃dviejų šių̃dviejų tų̃dviejų
N. jiemdviem, jómdviem, šíemdviem, šíomdviem ir t.t.
Į. jiẽdviem, jõmdviem, šiẽmdviem, šiõmdviem ir t.t.
V. juõdviese, jiẽdviese, šiuõdviese, šiẽdviese ir t.t.

III.

Vienaskaita

V. katràs, kurìs, kõks, katrà, kurì, kokià*)
K. katrõ, kuriõ, kokiõ, katrõs, kuriõs, kokiõs
N. katrám, kuriám, kokiám, katraĩ, kuriaĩ, kokiai
G. katrą, kurį, kokį, katrą, kurią, kokią
Į. katruõ, kuriuõ, kokiù, katrà, kurià, kokià
V. katramè, kuriamè, kokiamè, katrojè, kuriojè, kokiojè.

Daugiskaita

V. katriẽ, kuriẽ, kokì, katrõs, kuriõs, kokios
K. katrų, kurių, kokių, katrų, kurių, kokių
N. katriéms, kuriéms, kokiéms, katróms, kurióms, kokióms
G. katruõs, kuriuõs, kokiùs, katràs, kuriàs, kokiàs
Į. katrais, kuriais, kokiais, katromìs, kuriomìs, kokiomìs
V. katruosè, kuriuosè, kokiuosè, katrosè, kuriosè, kokiosè

Dviskaita

V. G. katruõdu, kuriuõdu, kokiùdu, katriẽdvi, kuriẽdvi, kokiẽdvi (visi linksniai kaip juodu, jiedvi, šiuodu, šiedvi).

---

*) *koks* ir *kokia* kirčiuojami ir kitaip: kókio, kókios, kókiam, kókiai, kókį. kókią, kókiu, kokia. Šalia *koki* sakoma ir *kokie*.

IV.

Vienaskaita	Daugiskaita	Dviskaita
V. pàts, patì	pãtys, pãčios	pačiu du, pati dvi
K. patiẽs, pačiõs	pačių, pačių	pačių dviejų
N. pačiám pãčiai	patíems, pačióms	patiem dviem, pačiom dviem
G. pãtį, pãčią	pačiùs, pačiàs	pačiu du, pati dvi
Į. pačiù, pačià	pačiaĩs, pačiomìs	patiẽm dviem, pačiom dviem
V. pačiamè, pačiojè	pačiuosè, pačiosè	(kaip daugiskaita)

Įsidėmėkite: a) Kaip *kas* linksniuojami ir *bet kas*, *kažin kas*, *kai kas*, *ne kas*, *niekas*, *viskas*. b) Kaip *koks* linksniuojami *toks*, *šioks*, *anoks*, *joks*, *bet koks*, *kitoks;* kaip *kokia* linksniuojami *tokia*, *šiokia*, *anokia*, *jokia*, *bet kokia*, *kitokia*. c) Įvardžiai: *kitas*, *kita*, *visas*, *visa*, *tūlas*, *tūla*, *kiekvienas*, *kiekviena* linksniuojami kaip būdvardžiai *plikas*, *plika*. Įvardis *keli* linksniuojamas kaip skaitvardis *penki*, o *keliolika* kaip *penkiolika*. Įvardžiai *mano*, *tavo*, *savo* tiktai kilmininko lytį teturi. Bevardės giminės įvardžiai — *visa*, *kas kita*, *sava*, *tai* (tat, tatai) nelinksniuojami.

* * *

Pratimas 1. Pabraukite įvardžius, kuriuose vartojamos nosinės, ir išveskite taisyklę, kada tos nosinės reikia rašyti įvardžiuose.

Be tavęs jie negalės apsidirbti. Ar bus jūsų žmonės. Jau iš savęs jie gyvena. Nelauk manęs: aš neateisiu. Sakė mane šiokį, sakė mane tokį. Jų viskas sudegė. Nieks iš mūsų ten nebuvo. Duok man lazdą. — Kokią? — Bet

kokią. — Kurią? — Bet kurią. Ką-ne-ką ir mes mokame. Pajutęs ką kurį pikta padarius, turėjo tuojau sudrausti. Eikite visi į tą pačią vietą, kur jį nuvedė. Kažin kokių malonių iš jų nelauk. Mylėk artimą savo, kaip pats save. Šį tą ir jis parašo.

Pratimas II. Pabraukite duodamuose sakiniuose įvardžius, kuriuose vartojami balsiai **ū**, **o** ir dvibalsis **uo**, ir išveskite taisyklę, kada įvardžiuose **ū**, **o**, **uo** rašomi.

Kur mūsų vyrai dingo? Ar nežinai, kur dabar mūsiškis? Tūlas ir dabar taip pasako. Jūsų namelių prakiurę stogai, jūsų klėtelės tuščiais aruodais, jūsų žirgeliai nešerti. Ir aš esu gavęs iš jų tūleriopų daiktų. Tuose namuose niekas negyvena. Tose dirvose niekas neauga. Aš juos visus gerai pažįstu. Juo visi gėrėjosi, juo visi džiaugėsi. Kuriuo reikalu čia jus kvietė? Šitose pievose atolą piausime, o anose gyvulius ganysime. Kuo rytoj vilkėsi? Kur vakar buvai šiuo metu? Visose balose varlės kurkia. Visuose kampuose pelės cypia. Anuo metu kalbėjo Jėzus savo mokiniams...

38.

I.

Nesakyk čia buvęs. Žąsys paupy gagena. Kame vakar buvai? Vaikai akmenis svaido. Negirk dienos be vakaro. Vagies kepurė dega. Šilima kaulų nelaužo. Svetimu protu netoli tenujosi. Šaukštu upės neišsemsi. Ko čia laukiate.

II.

Žiemą po pietų tuoj ir *temsta*. Vasarą trimis jau *švinta*. Man *linksma* buvo. Broliui *gaila* seselės. *Negera* yra žmogui vienam būti. *Bepigu* peštis plikam su gauruotu. Apie tai daug *buvo kalbėta*. Darbo pasiliks dar vienai dienai.

Uždavinys. Raskite I skiltelės sakinių veiksnį. Kurių iš šitų sakinių veiksnys neišreikštas? Ar nenumanu iš tarinio, kuris žodis šituose sakiniuose turi eiti veiksniu? Skaitykite II skiltelės sakinius. Ar turi jie aiškiai išreikštus veiksnius? Jei neturi, tai bent ar numanu iš tarinio, kurie žodžiai šituose sakiniuose turi eiti veiksniais?

Įsidėmėkite: Sakiniai, kurių veiksnys aiškiai yra išreikštas arba kad ir neišreikštas, bet jauste jaučiamas, lengvai numatomas, vadinasi **asmeniniai.** Sakiniai, kuriems trūksta aiškaus veiksnio, ir kur tas veiksnys iš tarinio sunku yra ir numatyti, vadinasi **beasmeniai.** Beasmenių sakinių tariniu eina dažniausiai veiksmažodžiai, kurie negali būti kaitomi asmenimis (pav.: *temsta, aušta, sninga* ...) arba bevardės giminės būdvardžiai ir dalyviai (pav.: Čia vaikų *nebrangu.* Vasarą *ilga* dienos. Jam *uždrausta* valgyti).

Pratimas. Patirkite, kurie iš žemiau duodamų sakinių yra *asmeniniai* ir kurie *beasmeniai.*

Kiek čia žmonių prakaito išlieta. Su pliku negera peštis. Neskani duona svetimu peiliu riekta. Man gaila buvo šito senelio. Naktį vagių ateita, rugių rasta, vežiman susikrauta ir išvažiuota. Buvo pirkta trys pūrai rugių. Čia platu vietos. Nenukirsi medžio be skiedros. Nereik vilkui kelio rodyti. Liga ateina neprašoma. Kakta sienos nepramuši. Pernai žiemą labai šalo. Nemaža kraujo čia buvo išlieta. Čia paukščio tupėta. Vakar visą dieną lijo ir snigo. Jiems malkos nebrangu. Vakar man buvo labai negera. Iš ko pikta gimsta pasaulyje?

* * *

I. **Onytė rašo.**
Onytė rašo laišką.
Onytė rašo laišką Danutei.
Onytė rašo laišką savo draugei Danutei.
Mažoji **Onytė rašo** laišką savo draugei Danutei.

II. **Gegutė kukavo.**
Gegutė miškely **kukavo.**
Gegutė miškely linksmai **kukavo.**
Gegutė kas rytą miškely linksmai **kukavo.**
Raiboji **gegutė** kas rytą miškely linksmai **kukavo.**

III. **Žmonės pluša dirba.**
Žmonės laukuose **pluša dirba.**
Kaimo **žmonės** laukuose **pluša dirba.**
Vasarą kaimo **žmonės** laukuose **pluša dirba.**

Uždavinys I. Ar galima šitaip pasakyti: Onytė rašo laiškui? O ar tiktų šitoks pasakymas: Onytė rašo laiško? Kuris čia žodis reikalauja, kad daiktavardis *laiškas* būtų pasakytas galininko linksniu? Ar galima šitaip pasakyti: Onytė rašo laišką Danutę? O Danutės? Kuris čia žodis reikalauja, kad daiktavardis *Danutė* būtų pasakytas naudininko linksniu? Vadinas, kurio čia žodžio priklauso daiktavardžiai *laiškas* ir *Danutė*? Ar kiti šito išplėstinio sakinio žodžiai irgi priklauso tarinio *rašo*? Su kuriuo žodžiu derinamas įvardis *savo*? O būdvardis *mažoji*? Kuo jie derinami?

Uždavinys II. Išnagrinėkite II-jį ir III-jį sakinį. Nustatykite, kurie žodžiai kurių priklauso ir kurie su kuriais derinami. Patirkite, kurios kalbos dalys derinamos su daiktavardžiu. Patirkite, kuri kalbos dalis priklauso veiksmažodžio.

Įsidėmėkite: Tie žodžiai sakinyje, kurie kitų priklauso, yra **valdomieji;** tie, kurie su kitais derinami, yra **derinamieji.**

IV.

1.

I.		II.		III.
raš*au*,	**rašydav***au*	**raš***as*,	pa**raš***as*	**raš***ingas*
raš*ai*,	**rašydav***ai*	**raš***o*,	pa**raš***o*	**raš***ingo*
raš*o*,	**rašydav***o*	**raš***ui*,	pa**raš***ui*	**raš***ingam*
raš*ome*,	**rašydav***ome*	**raš***ą*,	pa**raš***ą*	**raš***ingą*
raš*ote*,	**rašydav***ote*	**raš***u*,	pa**raš***u*	**raš***ingu*
raš*o*,	**rašydav***o*	**raš***e*,	pa**raš***e*	**raš***ingame*

Uždavinys I. Kuo panašūs šių skiltelių žodžiai? Iš ko pažinote, kad I skiltelės žodžiai yra veiksmažodžiai? Iš ko pažinote, kad II skiltelės žodžiai yra daiktavardžiai? Iš ko pažinote, kad III skiltelės žodis yra būdvardis? Ką parodo čia veiksmažodžių galūnės? O ką parodo čia daiktavardžių ir būdvardžio galūnės?

II. Pastebėkite, kas duotuose žodžiuose asmenuojant arba linksniuojant keičiasi. Kaip vadinasi šių žodžių dalis **raš**? Kaip vadinasi toji žodžio dalis, kuri asmenuojant arba linksniuojant keičiasi? Kaip vadinasi žodžio dalis, kuri eina prieš šaknį? Ar kaitoma toji žodžio dalis, kuri tariama (rašoma) tarp šaknies ir galūnės?

Įsidėmėkite: Žodžio dalis, kuri tariama tarp šaknies ir galūnės, yra **priesaga.** Žodžiai *rašau, parašas* priesagų neturi, o žodžių *ra-*

šydavau, raštas, raštingas priesagomis eina: *y-dav, t, t-ing.* Žodžio dalis, kuri palieka atmetus galūnę, yra jo **liemuo,** arba **kamienas.** Liemuo yra nekaitoma žodžio dalis, bet dažnai jo galinis balsis arba priebalsis apkinta susidūręs su žodžio galūne (matė—mačiau, skaitau—skaičiau).

Pratimas I. Pabraukite žemiau duodamuose žodžiuose priesagas ir paaiškinkite tų žodžių reikšmę.

Žuvis, žuvinis, žuvytė, žuvininkas. Darbas, darbingas, darbininkas. Pienas, pieninė, pieninga, pieniškas. Daržas, daržovė, daržovinis, daržininkas. Protas, protiškas, protingas, beprotis, beprotybė. Mėsa, mėsinė, mėsinis, mėsiškas, mėsingas. Ūkis, ūkiškas, ūkininkas. Senis, senatvė, senovė, senovinis, senoviškas. Augmuo, augalas, augalotas, augalinis, auginimas, auginintinis, augintojas. Brolis, brolienė, broliškas, brolybė, brolėnas. Tėvas, tėvelis, tėvynė, tėvyninkas, tėviškė. Kalba, kalbininkas, kalbėtojas, iškalbingas.

Įsidėmėkite: Priesagos duoda žodžiams tam tikros reikšmės. Taip antai, priesaga **ingas** reiškia paprastai daikto vidaus ypatybę *(protingas* vyras—vyras turįs daug proto, mokąs protuoti). Priesaga **inis** reiškia paprastai daikto kilmę; žodžiais su šita priesaga nusakome dažniausiai, iš ko daiktas padarytas, kam jis yra skiriamas *(beržinės* malkos — mal-

kos iš beržo pagamintos; *vasarinis* namas — namas skiriamas gyventi vasaros metu). Priesaga **iškas** dažniausiai reiškia daiktų panašumą, arba palyginimą (*lietuviškas* sūris — visai panašus į Lietuvos sūrius, toks, kokių gali gauti Lietuvoje).

Pratimas II. Paaiškinkite prasmę šių pasakymų:

Antinis kiaušinis. Mėsinis peilis. Lytingas ruduo. Pelningas darbas. Miestiški drabužiai. Duoniniai miltai. Rankinė mašina. Vakarinė malda. Lietuviška krautuvė. Rūpestingas žmogus. Pieniškas valgis. Senovinė daina. Senoviška daina. Varpingos avižos. Vaikiškas darbas. Vokiečių prekės. Vokiškos prekės. Vokietinis šautuvas. Gelumbinis švarkas.

Pratimas III. Parinkite žodžių su priesagomis ir galūnėmis: *yba, ybė, ininkas, ykla, ėnas, ėna, iena, ynė, ynas, ietis, otas, uotas, ytė.*

Uždavinys. Stebėkite, kaip keičiasi šaknies balsis žemiau duodamuose pavyzdžiuose.

Krata, kr**e**čiu, kr**ė**tė, kr**i**sti. **Skala,** sk**e**lia, sk**ė**lė, sk**i**lti. **Vadas,** v**e**du, pav**ė**dėjo. **Svaras,** sv**e**ria, sv**ė**rė, sv**i**ro, sv**y**ra, sv**o**ris. **Daigas,** d**ie**gti, d**y**go, d**y**gus. **Tiesus,** t**ei**sus, t**ai**syti, išt**i**sas, t**y**soti. **Dauba,** d**ū**burys, d**uo**bė, d**uo**ba. **Raugas**, r**ū**gsta, r**ū**gštus, r**ug**štelėti.

Įsidėmėkite: Šaknies balsis, kaip matome iš šitų pavyzdžių, gali keistis. Jei žodžio šaknyje yra balsis **a,** tad jo giminiečių šaknyse gali būti dar balsiai **e, ė, i, y, o.** Jei

vieno kurio žodžio šaknyje yra dvibalsis **ai,** tai kitų to žodžio giminiečių šaknyse gali būti dar **ei, ie, i, y.** Jei turime šaknyje dvibalsį **au,** tai jis eina pakaitomis su **u, ū, uo.**

Pratimas IV. Sugalvokite sakinių, kuriuose būtų vienos šaknies žodžių su apkitusiais balsiais.

2.

I.

1. Pro langą įskrido į kambarį **mėlynas** drugelis.
2. Nukritęs į skraitą **geltonas** beržo lapelis priminė man, jog vasara jau baigiasi.
3. Pro medžius buvo matyti **raudoni** trobų stogai.

II.

1. Karvelėli **mėlynasis**, o kur tu lakioji?
   Karosėli **geltonasis**, o kur tu plaukioji?
   Karvelėlis **mėlynasis** po žalią girelę.
   Karosėlis **geltonasis** po gilias mareles.
2. Abipus kelio žydėjo **raudonieji** dobilai.

Uždavinys. Kurios čia kalbos dalys yra pabrauktos? Kuo skiriasi I ir II skiltelės pabrauktieji būdvardžiai? Kada sakome *mėlynas* ir kada *mėlynasis*? *Raudonas* ir *raudonasis*? *Geltonas* ir *geltonasis*?

Įsidėmėkite: Be paprastųjų būdvardžių (*mėlynas, geltonas, raudonas, geras* . . .) tam tikram reikalui vartojame kalboje dar **įvardžiuotinius** būdvardžius (*mėlynasis, geltonasis, raudonasis, gerasis* . . .). Įvardžiuotiniais būdvardžiais pasakome tam tikros rūšies daiktus, tam tikrą skirtingą daiktų rūšį. Su

įvardžiuotiniais, arba rūšiniais, būdvardžiais dažnai nevartojame nė daiktavardžių, nes tie daiktavardžiai kartais prie jų yra lyg nereikalingi. Pavyz.: Pasakyk, *gerasis*, kas čia parduoda arklį?

* * *

Geràsis brolelis. **Gerój**i seselė. Gẽras**ai** tėvas. **Didysis** vanagas. **Didžiój**i pelėda. Didžias**ai** sūnus. **Gardùsis** pyragas. **Gardžiój**i uogienė. Gárdžias**ai** [medus.

Pratimas I. Padarykite šituo pavyzdžiu įvardžiuotinius būdvardžius iš paprastųjų ir suderinkite juos su daiktavardžiais gimine.

Gabus mokinys. Gabi mokinė. Brangus arklys. Brangi prekė. Sunkus darbas. Sunki našta. Ilgas kelias. Ilga lazda. Vyresnis sūnus. Vyresnė duktė. Darbštus vyras. Darbšti moteris. Greitas vaikas. Greita mergaitė. Mielas svečias. Miela viešnia. Linksmas jaunikaitis. Linksma panelė. Garsus rašytojas. Garsi artistė. Baisus sapnas. Baisi nelaimė.

Pratimas II. Tuos pačius pavyzdžius parašykite daugiskaitoje.

Pavyz.: Gab**ieji** mokiniai. Gabios**ios** mokinės. Brang**ieji** arkliai. Brang**iosios** prekės ir t. t.

* * *

Pirmàsis darbininkas. **Pirmoji** darbininkė. **Pìrmasai** darbininkas. **Šìsai** berniukas. **Šioji** valanda. **Dirbantysis** žmogus. **Dirbančioji** moteriškė. **Rašomasis** darbas. **Rašomoji** lenta.

Uždavinys. Kurios kalbos dalys čia pabrauktos? Palyginkite pabrauktųjų žodžių galūnes su įvardžiuotinių būdvardžių galūnėmis. Ką pastebėjote?

Įsidėmėkite: Įvardžiuotiniai, arba rūšiniai, gali būti ne tiktai būdvardžiai, bet ir skaitvardžiai, įvardžiai ir dalyviai. Visi įvardžiuotiniai žodžiai sudėti yra iš paprastųjų žodžių ir įvardžio **jis, ji.** Pavyzdžiui: *geras + jis = gerasis, gera + ji = geroji, pirmas + jis = pirmasis* ir t. t.

Pratimas III. Padarykite įvardžiuotines lytis iš šių skaitvardžių, įvardžių ir dalyvių.

I. Antras, antra, trečias, trečia, ketvirtas, ketvirta, penktas, penkta, šeštas, šešta, septintas, septinta, aštuntas, aštunta, devintas, devinta, dešimtas, dešimta.

II. rašąs, skaitąs, rašanti, skaitanti, lydįs, lydinti, ganąs, gananti, žiūrįs, žiūrinti, šaukiąs, šaukianti.

III. jis, ji, tas, ta, šitas, šita, anas, ana, kurs, koks, toks, mano, tavo, savo.

3.

Įvardžiuotinių būdvardžių ir dalyvių linksniavimas.

A.

Vienaskaita

V. baltàsis, baltóji, gražùsis, gražióji
K. báltojo, baltõsios, grãžiojo, gražiõsios
N. baltájam, báltajai, gražiájam, grãžiajai
G. bált**ąjį**, bált**ąją**, grãž**ųjį**, grãži**ąją**
Į. baltúoju, bált**ąja**, gražiúoju, graž**iąja**
V. baltãjame, baltõjoje, gražiãjame, gražiõjoje

Daugiskaita

V. baltíeji, báltosios, gražíeji, grãžiosios
K. balt**ųjų**, balt**ųjų**, gražį**ųjų**, gražį**ųjų**
N. baltíesiems, baltósioms, gražíesiems, gražiósioms
G. baltúosius, balt**ąsias**, gražiúosius, gražį**ąsias**
Į. baltaisiais, baltõsiomis, gražiaisiais, gražiõsiomis
V. baltũosiuose, baltõsiose, gražiuõsiuose, gražiõsiose

Dviskaita

V.G. baltúoju, baltíeji, gražiúoju, gražiéji
N. baltíejiem, baltójom, gražíejiem, gražiójom
Į. baltiẽjiem, baltõjom, gražiẽjiem, gražiõjom

B.

Vienaskaita

V. dirbantỹsis, dìrbančioji, dirbamàsis, dirbamóji
K. dìrbančiojo, dìrbančiosios, dìrbamojo, dìrbamosios
N. dìrbančiajam, dìrbančiajai, dirbamãjam, dìrbamajai
G. dìrbant**įjį**, dìrbanči**ąją**, dirbam**ąjį**, dirbam**ąją**
Į. dirbančiuoju, dirbanči**ąja**, dirbamúoju, dirbam**ąja**
V. dìrbančiajame, dìrbančiojoje, dirbamãjame, dirbamõjoje

Daugiskaita

V. dirbantieji, dirbančiosios, dirbamieji, dirbamosios
K. dirbanč**iųjų**, dirbanč**iųjų**, dirbam**ųjų**, dirbam**ųjų**
N. dirbantiesiems, dirbančiosioms, dirbamiesiems, dirbamósioms
G. dirbančiuosius, dirbanč**iąsias**, dirbamúosius, dirbam**ąsias**
Į. dirbančiaisiais, dirbančiosiomis, dirbamaĩsiais, dirbamõsiomis
V. dìrbančiuosiuose, dìrbančiosiose, dirbamuõsiuose, dirbamõsiose

Dviskaita

V.G. dirbančiuoju, dirbantieji, dirbamúoju, dirbamieji
N. dirbantiejiem, dirbančiojom, dirbamiéjiem, dirbamójom

Pratimas 1. Nurašykite žemiau duodamus sakinius ir pabraukite juose įvardžiuotinius būdvardžius, dalyvius, skaitvardžius ir įvardžius.

Iš šalių tolimųjų, ten kur už girelių, už tų siūbuojančiųjų, už marelių mėlynųjų, per kalnelius ko aukščiausius, per nemunėlius, per dunojėlius tai skubinasi, tai atlekia audrusis vėjelis, kad padabotų, kad pamatytų mergelę, skaisčiąją karalaitę. Eik, sesele, į rūtų daržėlį, pasižiūrėk žaliųjų rūtelių. Ant ežerėlio rymojau, baltąsias rankeles mazgojau. Didžiąsias bėdas, juodąsias dienas jau išgyvenome, lauksime dabar geresnių laikų. Brolelis kalbėjo su vyresniąja sesele. Tu manąjį kūdikį išgelbėjai, aš — tavąjį. Pirmąją gavėnios savaitę mes pasninkavome. Du žinda, trečias vypso. Jei iš dviejų trečiųjų atimsime vieną šeštąją, tai liks dar trys šeštosios, arba viena antroji. Dirbančiųjų nieku būdu negalima nuskriausti. Lydinčiosioms seselėms kalbėjo brolelis meiliuosius žodelius. Po rašomųjų bus atsakomieji egzaminai. Šnekamoji mūsų kalba daug kuo skiriasi nuo rašomosios.

Pratimas II. Išlinksniuokite raštu: baltoji gulbė, brangusis žiedas, šaukiantysis balsas, sprendžiamoji valanda, penktoji eilė, šitasai džiaugsmas.

Įsidėmėkite: Nosinės įvardžiuotinių žodžių galūnėse reikia rašyti šiuose linksniuose: a) vienaskaitos galininke (brang**ųjį**, ger**ąjį**, brang**iąją**, ger**ąją**); b) moter. gimin. vienaskaitos įnagininke (ger**ąja**, gra**žiąja**); c) daugiskaitos kilmininke (brang**iųjų**, ger**ųjų**) ir d) moteriškosios giminės daugiskaitos galininke (ger**ąsias**, brang**iąsias**).

4.

A.

I.	II.
1. Petras **piešia** gamtos vaizdelį.	1. Petras kasdien daug **paišo.**
2. **Plaukia** prieš vandenį nedidelis garlaivis.	2. Žiūrėjome nuo tilto, kaip **plauko** ir nardo upėje žuvys.
3. Vaikas **laužia** medelį.	3. Vaikai paupy karklus **laužo.**
4. Akmuo, į vandenį mestas, tuoj **skęsta.**	4. Žiūrėk, kaip žmogus **skendėja.**

Uždavinys. Suvokite pabrauktųjų veiksmažodžių prasmę. Kada reikia sakyti *piešia* ir kada *paišo*? Plaukia ir plauko? Laužia ir laužo? Skęsta ir skendėja?

Įsidėmėkite: Veiksmažodžiais *piešia*, *plaukia*, *laužia*, *skęsta* pažymime veiksmą, kurs vienu pradėjimu arba vienu atveju atliekamas. Veiksmažodžiais *paišo*, *plauko*, *laužo*, *skendėja* pažymime keliais atvejais arba keliais kartais nuveikiamą veiksmą. Vadinas, yra veiksmažodžių **kartinių** ir **kartotinių,** arba **dažninių.**

Pratimas. Pabraukite žemiau duodamuose pavyzdžiuose *kartinius* veiksmažodžius vienu brūkšniu ir *kartotinius* dviem brūkšniais.

Kada mirė senelis? Kai mes atėjome, ligonis jau merdėjo. Ledai visur lūžėjo, eižėjo. Berniukas akmenį sviedė ir kliuvo balandžiui į galvą. Nojaus laivas ilgai plūduriavo vandenyne.

Motina riekia vaikui duonos. Svočia raiko pyragus. Kas nureškė žiedą? Visa šeimyna raškė sode obuolius. O ir įlėkiau, o ir įskriejau į močiutės sodelį. Nei aš ten lakiojau, nei aš ten skrajojau. Pavasarį rugiai žybso. Žiūrėk — ir ten ugnelė žyburiuoja. Tau aukso žiedelį jau lieja. Mergaitė laisto rūtas. Kam skeli pagalį? Darbininkai skaldo kieme malkas. Rudenį paukščiai į dausas skrenda. Jau ir čia vanagai skraido. Mokiniai per pamoką žiūrinėjo paveikslėlius. Šūkauja it pasigėręs. Onelė išbarstė miltus.

B.

I.	II.
1. **Nukovė** žvirblelį, nutrinkino.	1. Kam jis tokią daugybę žmonių **nukaudino?**
2. **Pasikaustė** arklius ir išvažiavo.	2. **Pasikaustydino** arklį ir išdrožė kieman.
3. Žmonės ir savo mišką **iškirto.**	3. Ponas ir tą miškelį **iškirsdino.**
4. Siuvėjas **pasiuvo** bernui kailinius.	4. Tėvas **pasiūdino** vaikui drabužėlį.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelės pabrauktuosius veiksmažodžius. Kuo jie skiriasi? Kuriais iš šitų veiksmažodžių parodome, jog pats veikėjas ir visą veiksmą nuveikia? O kuriais pasakome, jog veikėjas tiktai pasirūpina, kad veiksmas būtų kitų nuveiktas, kad darbas būtų kitų padirbtas?

Įsidėmėkite: Veiksmažodžiais *nukovė*, *pasikaustė*, *iškirto*, *pasiuvo*... pažymime, jog veikėjas pats ir visą veiksmą nuveikė, jog jis čia ir visą tam tikrą darbą dirbo. Veiksmažodžiais *nukaudino*, *pasikaustydino*, *iškirsdino*, *pasiūdino* ... pasakome,

jog veikėjas pats ne dirbo, bet tiktai pasirūpino, kad darbas būtų kitų arba kito padirbtas. Pirmieji veiksmažodžiai yra **padaromieji**, antrieji — **parūpinamieji.**

Pratimas. Nurašykite sakinius ir pabraukite *padaromuosius* veiksmažodžius vienu brūkšniu ir *parūpinamuosius* dviem brūkšniais.

Pikti žmonės jį apkaldino ir į kalėjimą įmetė. Mūsų kaime įsikūrė keletas čigonų. Vyriausybė čia rusų būrelį įkurdino. Pilotas Jėzų nuplakdino. Visi ją vesdina dabar. Kam tu pavogdinai man arklius? Marti audė drobes. Močiutė priausdino dukrelėms sijonų. Dvarininkas pastatydino didžiausius rūmus ir aptverdino juos aukšta akmenine tvora. Jis pats jodė ir vaikus jodino. Ligoniui parnešdino vaistų, bet jau ligonis buvo be žado. Tėvas parnešė savo vaikams lauktuvių.

5.

A.

I.

1. Višta kiaušinį **deda.**
2. Aš čia savo daiktus **rašau.**
3. Ar jau **sėjate** rugius?
4. Jau arklius **kinko**, tuoj važiuos kunigo.
5. Tėvas vakar savo turtą sūnui **rašė.**

II.

1. Višta kiaušinį **padėjo**.
2. Jis jau **surašė** savo daiktus.
3. Mes rugius jau **pasėjome.**
4. **Pakinkė** arklius, važiuos dobilų vežti.
5. Jis savo visą turtą **aprašė** sūnui.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelės pabrauktuosius veiksmažodžius. Ar vienodos reikšmės jie turi sakinyje? Kuriais šitų veiksmažodžių parodome, jog veiksmas eina? O kuriais pasakome, jog veiksmas jau įvyko, pasibaigė?

Įsidėmėkite: Veiksmažodžiais *deda, rašau, sėjate, kinko, rašė* pasakome, jog veiksmas dar eina, traukiasi. Veiksmažodžiais *padėjo, surašė, pasėjome, pakinkė, aprašė* pasakome veiksmą jau įvykus, pasibaigus. Pirmieji veiksmažodžiai yra **eigos véikslo,** antrieji **įvykio veikslo.** Įvykio veikslo veiksmažodžiai dažniausiai vartojami su *priešdėliais.* Tačiau tie veiksmažodžiai, kurie reiškia veiksmą, įvykstantį vienu akies mirksniu (akimirkos), priešdėlio neturi (*riktelėti, barkšterėti, švystelėti* . . .). Yra, be to, veiksmažodžių, kurie, būdami be priešdėlio, vartojami dažnai įvykio veikslui (*imti, duoti, mesti, gimti* . . .). *Pavyz.*: Ligonis jau mirė. Jų sūnus gimė. Metė kepurę žemėn.

Pratimas. Pabraukite žemiau duodamuose pavyzdžiuose *eigos veikslo* veiksmažodžius vienu brūkšniu, *įvykio veikslo* — dviem brūkšniais.

Bernas apsimetė sergąs ir nėjo kulti. Jaunajai vainiką jau sega. Kam išvadelėjai arklius, ar čia ganytis ketini? Aš jai kėliau kepurėlę, ji man nė žodelio. Atkelk vartus, jau parvažiuoja su šienu. Ar jau suvežėte šieną? — Dar vežame. Senė savo seniui drožė į žandą. Ar kliudei? — Šoviau, bet nekliudžiau. Jis čia visą

kubilą priverkė. Rašyti jis rašė, bet nieko neparašė. Kaimynas pavasarį pasistatė naują klojimą (kluoną). Atidaryk duris, tegul dūmai išeina. Vaikas padarė varnėnui inkilėlį.

B.

Ant stalo knygų, tartum **kraute** prikrauta. Nusigandę vilko vaikai ne **bėgte** bėgo, bet **skristė** skrido. Mane tėvelis ne **bartė** barė, mane tėvelis gražiai mokė. Valdovas įsakė tuos, kurie patys neis, **vestė** atvesti. Senį karalienės tarnai **stumtė** išstūmė pro duris. Kad nesidavė išprašomas, reikėjo **verktė** išverkti.

Uždavinys. Ką pažymime šituose sakiniuose pabrauktaisiais žodžiais? Ar pasikeistų šitų sakinių prasmė, jei pabrauktuosius žodžius išleistume? Vadinas, tokiais žodžiais, kaip kad *bėgtė, skristė, vestė, verktė* ... mes naudojamės, norėdami parodyti mažesnį ar didesnį veiksmo laipsnį?

Įsidėmėkite: Čia pabrauktaisiais žodžiais vaizdingai išreiškiame veikėjo veiksmo būdą; jais, tais žodžiais, čia pažymime ir stipresnį, didesnį veiksmo laipsnį. Tokius žodžius vadina **būdiniais.** Būdiniai nekaitomi: jie visuomet baigiasi galūne **te.**

Pratimas. Padarykite būdinius iš žemiau duodamųjų veiksmažodžių ir sugalvokite sakinius su tais būdiniais.

Lėkti, prašyti, kalbėti, veržtis, melsti, juoktis, rėkti, sirgti, šaukti, sakyti, nešti, vežti, laukti.

6.

Tėvas **mirdamas** prašė vaikus gyventi santaikoje. Vincas Kudirka **sirgdamas** rašė savo veikalus. Aš, **lipdamas** per tvorą, persiplėšiau kelnes. Tu, **nešdamas** pinigus į paštą, nepamesk. Motina **siūdama** vaikams pasakas sekė. Mes **važiuodami** matėme lapę bėgant. Jos **šokdamos** rankomis plojo. Jonas, **būdamas pavargęs,** pats nieko nedarė. Aš, **būdamas nuskriaustas,** netylėsiu.

Uždavinys. Iš kurios kalbos dalies padaryti pabrauktieji žodžiai? Kuo tie žodžiai į vienas kitą panašūs? Su kuriais žodžiais jie derinami sakinyje? Kuo jie derinami? Patirkite, ar galima tie žodžiai linksniuoti arba asmenuoti.

Įsidėmėkite: Žodžiai *mirdamas, sirgdamas, lipdamas, nešdamas, siūdama, važiuodami, šokdamos...* yra **pusdalyviai.** Pusdalyviai nelinksniuojami ir neasmenuojami; jie derinami su veiksniu tiktai *skaičiumi* ir *gimine.* Tokie pusdalyviai, kaip antai *mirdamas, sirgdamas, nešdamas...* yra **veikiamieji pusdalyviai; neveikiamuosius pusdalyvius** sudaro neveikiamieji *dalyviai* su *pusdalyviu* **būdamas** (*būdamas nuskriaustas, būdama lepinama...*). Pusdalyviai daromi iš bendraties: atmetame galūnę **ti** ir jos vietoje pridedame galūnes—**damas, dama, dami, damos.**

Pratimas I. Padarykite pusdalyvius iš žemiau duodamųjų veiksmažodžių bendraties:

Rašyti, skaityti, gulėti, virti, kepti, valgyti, dirbti, lipti, rėkti, skalbti, kopti, lūžti, vesti, vežti, segti, sekti, augti, praustis, melstis, juoktis, peštis.

Pavyzdys: *Rašydamas, rašydama, rašydami, rašydamos. Prausdamasis, prausdamasi, prausdamiesi, prausdamosi.*

Pratimas II. Nurašykite ir pabraukite pusdalyvius.

Vaikai verkdami prašė duonos. Gandrai rudenį prieš išlėkdami susirenka pasitarti apie būsimąją kelionę. Galėjai ir prieš važiuodamas apsidirbti. Būdamas mažas mėgdavau basas lakstyti. Mergos juokdamosi spruko pro duris. Senelis melsdamasis dažnai užmigdavo. Tėvelis prieš valgydamas kalbėdavo poterius. Aš bevažiuodamas užmigau ir nepamačiau tilto. Gulėdamas šersi — stačias važiuosi, stačias šersi — miegodamas važiuosi. Vietoj gulėdamas ir akmuo apželia. Zovada bėgdamas kūliais virsi.

* * *

I. **Dirbant** nereikia juokų daryti. **Dirbus** reik ir pasilsėti. Aš ėjau **lyjant.** **Palijus** bus slidu eiti.

II. Laukiu sūnaus **parvažiuojant**. Aš jį palikau **begulint**. Visi suprato jį pinigus **išleidus**.

Uždavinys. Patirkite, ar galima pabrauktieji žodžiai linksniuoti arba asmenuoti. Iš kurios kalbos dalies jie padaryti? Į kuriuos klausimus jais atsakome sakiniuose? Su kuriais žodžiais jie santykiauja? Kuo skiriasi lytys dirbant ir dirbus? Lyjant ir palijus?

Įsidėmėkite: Pabrauktieji šitų pavyzdžių žodžiai yra **padalyviai.** Padalyviai, kaip ir pusdalyviai, padaromi iš veiksmažodžių liemenų ir, kaip ir veiksmažodžiai, turi laikus: **esamąjį** ir **būtąjį kartinį***). Padalyvių lytys visai yra nekaitomos: esamajame laike jie visumet turi galūnes **ant, int, antis**, o būtajame kartiniame — **us, usis.**

Pavyzdys:

Veiksm. lytis	Esamasis laikas	Veiksm. lytis	Būtasis kar. l.
mẽta	mẽtant	mẽtė	mẽtus
drãsko	drãskant	drãskė	drãskius
lỹdi	lỹdint	lydẽjo	lydẽjus
juõkiasi	juõkiantis	juõkėsi	juõkusis

Pratimas. Nurašykite sakinius ir pabraukite padalyvius.

Pučiant žiemių vėjui oras atšąla. Verkia kaip motinai mirus. Ilgai iešmą bedrožiant šuo kepsnį nunešė. Dabar, vienam įkliuvus, bent kiti bus atsargesni. Alkūnės prakiuro berašant. Dirba ligi temstant, miega ligi išaušiant. Ji ten dažnai sirgdavus. Laukiu tėvelių parvažiuojant. Reikia prieš gulant kambarys išvėdinti. Žiemai atėjus reikia krosnys kūrenti. Ir duris uždarius laikas bėga.

Pažymėjimas. Padalyviai dažnai atstoja dalyvius, kaip antai: Laukiu tėvelių *parvažiuojant* (padal.). Laukiu tėvelių *parvažiuojančių* (dalyvis).

*) Be esamojo ir būtojo laiko padalyvių kai kada vartojami ir *būsimojo* laiko padalyviai. Pav.: Sako ir tavo bernelį netrukus atjosiant.

7.

Vilkas.

Liūtas, matydamas vilką **ištikimai** tarnaujant ir norėdamas **kaip norint** atsigerinti, tarė jam:

— Aš tau, vilkeli, žemės duosiu — galėsi arti, sėti.

Vilkas **tuoj** pakláusė:

— O **dabar** valgysiu?

— **Ne**, **dar ne**, vilkeli! **Pirma** javai išdigs, prinoks, **tuomet** nupiausi...

Vilkas **vėl** šaukia:

— O **dabar** valgysiu?

— **Ne, dar ne!** Nupiovęs suriši į pėdus, išdžiovins vėjas, **paskum** reiks suvežti į daržinę...

Vilkas, nebegalėdamas sulaukti, **kuomet** galės valgyti, ėmė ir atsisakė nuo žemės gyvenimo.

— Tad **kaip**, nenori?—tarė liūtas karalius.

— **Ne**, nenoriu žemės, — atsakė vilkas.

— Kad **taip** nori valgyti ir nenori žemės dirbti, — tarė liūtas, — eik į ganyklą: **tenai** rasi kumelę su kumeliuku, tai **jau** tą kumelį suvalgyk... (Iš „Vargo Mokyklos").

Uždavinys. Skaitydami „Vilko" pasaką kreipkite dėmesį į pabrauktuosius žodžius. Į kurį klausimą atsakome žodžiais: *tuoj, dabar, pirmà, tuomet, paskum*...? Ką jais pažymime? Į kurį klausimą atsakome žodžiais: *ištikimai, kaip norint, taip*...? Ką jais pažymime? O žodžiu *tenai* į kurį klausimą atsakome? Ką juo parodome? Ar pabrauktieji žodžiai kaitomi? Kurių žodžių sakinyje jie priklauso?

Įsidėmėkite: Nekaitomi žodžiai, kuriais atsakome klausiami: **kaip? kuriuo būdu? kada? kame? kur? kiek? kodėl? kam?**—yra **prieveiksmiai**. Prieveiksmiui klausimas dedamas visumet iš veiksmažodžio (tarinio).

* * *

1. Šią žiemą buvo **baisus** šaltis.
2. Jonuko raštas **gražus**, bet Petruko dar **gražesnis**.
3. Ar **brangus** šiandien sviestas?
4. Suo **ištikimiausias** žmogaus tarnas.

1. Šią žiemą **baisiai** šalo.
2. Jonukas **gražiai** rašo, bet Petrukas dar **gražiau**.
3. Ar **brangiai** šiandien moka sviestui (už sviestą)?
4. Šuo **ištikimiausiai** žmogui tarnauja.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelės sakinius. Kurios kalbos dalys pabrauktos I skiltelėje ir kurios II-je? Iš kurių žodžių padaryti prieveiksmiai — *baisiai, gražiai, gražiau, brangiai, ištikimiausiai*? Sakydami *gražiai, gražiau, gražiausiai*, kuo čia kaitome šituos prieveiksmius?

Įsidėmėkite: Kalboje daug vartojame prieveiksmių, tiesiog padarytų iš būdvardžių*). **Būdvardiniai** prieveiksmiai, kaip ir patys būdvardžiai, *laipsniuojami* (gerai, geryn, geriau, gerėliau, geriausiai, visų geriausiai). Jais atsakome klausiami **kaip?**

*) Iš trečiosios būdvardžių linksniuotės, rodos, prieveiksmių nedaro.

Pratimas I. Padarykite prieveiksmius iš šių būdvardžių.

a) ilgas, siauras, senas, jaunas, bendras, kvailas, išmintingas, lietuviškas, lenkiškas, turtingas, protingas, žmoniškas, kietas, piktas, linksmas, liūdnas, aklas.

b) šlapias, žalias, gulsčias, gražus, platus, gardus, saldus, brangus, didis, tylus, darbštus, mandagus, tikslus, švarus, drovus, nuoseklus.

c) galutinis, paskutinis, dirbtinis.

Pavyzdys: ilg**as**—ilg**ai,** šlap**ias** — šlap**iai,** gražus—graž**iai,** galutin**is**—galutin**ai** ir t. t.

Pratimas II. Išlaipsniuokite čia duodamus prieveiksmius ir bevardės giminės būdvardžius.

a) dažnai, jautriai, smarkiai, praktingai, vargingai, plačiai, drąsiai, suprantamai, tikrai, sėkmingai, tvirtai, smagiai, dailiai, skaniai, garsiai.

b) sunkù, sveĩka, mãža, daũg, šálta, pigù, šilta, brangù, malonù, pavojiñga, patogù, svarbù.

Pavyzdys: a) dažn**ai,** dažn**yn,** dažn**iau,** dažniaus**iai**... b) sunk**u,** sunk**yn,** sunk**iau,** sunkiaus**ia**..

Įsidėmėkite: Bevardės giminės aukščiausiojo laipsnio būdvardžiams vartojama galūnė **sia,** o aukščiausiojo laipsnio prieveiksmiams — **siai.**

Pavyzdžiai: Vasaros metu sodžiuje *geriausia.* Jų vaikai jau išmoko *gražiausiai* skaityti. Tuoj pamelžtas pienas *sveikiausia* gerti. Sakė jį sergant, bet jis *sveikiausiai* atrodo.

8.

Vakaras — **vakar, užvakar.** *Rytas* — **poryt, užporyt.** *Visas* — **visaĩ, visaĩp.** *Keli*—**keliese.** *Keturi*—**keturiese.** *Devyni* — **devyneria.** *Šie metai* — **šiemet.**

Įsidėmėkite: Prieveiksmiai gali būti padaryti ne tiktai iš būdvardžių, bet ir iš daiktavardžių, skaitvardžių ir įvardžių. Padarytus iš kitų kalbos dalių prieveiksmius vadina **darytiniais.** Kitus, kurių kilmė nesusekta, vadina **savaiminiais.** Savaiminiais prieveiksmiais eina šitoki žodžiai: *čia, ten, vos, jau, bent* ir kt.

I.

Aukštai šoko, **žemai** tūpė. Nauja šluota **gražiai** šluoja. Kas **lengvai** žada, tas **sunkiai** duoda. Kas čia **gražiausiai** dirba žemę? Audeklas buvo **nematytai** gražus. Ar nemoki **geriau** rašyti? Pasirodo, jo darbas atlikta **gerių geriausiai.** Taisyklių nereikia mokytis **atmintinai.** Labai **seniai** tat buvo. Tėvelis eina tiktai penktąją dešimtį, bet **senai** atrodo. Atvažiavo **netikėtai** svečių. Turi **būtinai** mus aplankyti. Aš šventadieniais **dažniausiai** namie būnu. Į Lietuvą **daugiausia** prekių iš Vokietijos atveža.

Uždavinys. Iš kurios kalbos dalies padaryti čia pabrauktieji prieveiksmiai? Į kuriuos klausimus jais atsakome? Ką jais pažymime?

Įsidėmėkite: Būdvardiniai ir dalyviniai prieveiksmiai eina sakinyje **būdo aplinkybės žodžiais.** Būdo aplinkybės žodžiai santykiauja sakinyje su tariniu (veiksmažodžiu). Jais atsakome klausimais **kaip? kuriuo būdu?**

* * *

a) Įvažiavo **tiesiog** į upę. Sakyk, kaip buvo **iš tiesų?** Ar mokytojas **iš tikro** išvažiuoja? **Iš tikrųjų** tu blogai atrodai. Jo tėvelis **staiga** mirė. Juos sustatė **greta**. Ar **išties** tu manęs nematai? Mudu dirbame **išvien**. Jonas šneka **iš lėto** ir dirba **iš lengvo**. Motina **be galo** mus myli. Važiuok **palengva**, kad neišvirstum. b) Vyrai kūlė **trisė**. Jų linus mynė **keturiese**. **Treja** penki yra penkiolika. c) **Daug** vežimu veža. Žmogelis **maža** teturi žemės. Ir mes **nedaug** turime žemės. d) **Kiek** padėsi, **tiek** rasi. **Keliese** jie rugius kirto (piovė)? e) Kad neina, **vestė** atvesk. Ligonį pakaitais čia karštis **dėginte** degino, čia šaltis **krėstė** krėtė. f) Jis **sėdėdamas** snaudė. Mergaitės **verpdamos** dainavo. g) Reikia dirbti **nesnaudžiant.**

Uždavinys. Į kuriuos klausimus atsakome čia pabrauktaisiais prieveiksmiais ir prieveiksmių reikšme vartojamais žodžiais? Kurie iš pabrauktųjų žodžių ne tikri prieveiksmiai, bet tiktai prieveiksmių reikšme vartojami? Su kuriais žodžiais pabrauktieji žodžiai sakinyje santykiuoja?

Įsidėmėkite: Būdo aplinkybės žodžiais sakinyje eina ir prieveiksmių reikšme vartojami *skaitvar-*

džiai, įvardžiai, bėvardės giminės būdvardžiai, būdiniai, pusdalyviai ir *padalyviai.*

* * *

a) Vaikas įkrito į tvenkinį ir **kone** prigėrė. **Mažne** visi mokiniai susirgo tymais. Mergaitė **bemaž ko** neapalpo. **Beveik** pusę dienos sugaišau. Aš **gangreit** sveikas buvau. Sulaukėme **pagaliau** ir vasarėlės. Jis **vėl** pradėjo negaluoti. b) Aš **dar** sustiprėsiu. Dirbo **lig** saulei leidžiantis. Reikėjo **lig** laiku pasakyti. **Prieš** gulant reikia pasimelsti. **Vos** pasirodžius saulelei, tuojau jauti spindulių galybę. **Užuot** dirbus nereikia snopsoti. c) **Ar** tau ne gėda tvarsytis? **Argi** jis to nežinojo? Žiūrėjau, **be** nepamatysiu Petro. **Bene** tau darbas rūpi dirbti? Tyla kartais geresnė **nekaip** byla. Greitas **kaip** apatinis girnų kūlis. Valgo **lyg** nenorėdamas. d) Vakar aš **labai** pavargau. Kaimynas **visai** nusigyveno. Senelis jau **visiškai** silpnas. Tu **per** daug guli ir **per** maža dirbi. Nebūk **perdaug** geras visiems.

Uždavinys. Ar galime čia pažymėtais prieveiksmiais atsakyti į bet kurį klausimą? Ar sudaro jie sakinyje atskirą sakinio dalį? Kam jie sakiniuose reikalingi?

Įsidėmėkite: Ne visais prieveiksmiais išreiškiame atskirą sakinio dalį. Kai kuriais prieveiksmiais (a) tiktai paaiškiname vieną kitą sakinio dalį arba ją labiau aikštėn iškeliame. Kitais (b ir c) duodame sakiniui arba vienai kuriai jo daliai tam tikros spalvos, iškeliame aikštėn vie-

ną kitą smulkmeną. Pagaliau, trečiais (d) stipriname, didiname kitų žodžių reikšmę. Tokius papildomus aplinkybių žodžius, skirdami juos nuo kitų prieveiksmių, vadina **priedėliniais** prieveiksmiais.

9.

II.

Svečias (svetys) manęs **namie** nerado. Man teko visa savo jaunatvė **svetur** praleisti. **Arti** nieko nerasite, eikite **toliau**. **Iš tolo** geriau matyti. **Aplinkui** vaikai laksto. Juo **tolyn,** juo miškas ėjo **tankyn**. Ligonio sveikata eina **geryn**. Pasuk **dešinėn, kairėn**. Jo gyventa **netoliese**. Eik **šalin** nuo manęs. **Salia** ir mūsų šunelis gulėjo. Jo ūkis eina **galan**.

Uždavinys. Į kuriuos klausimus atsakome čia pabrauktaisiais prieveiksmiais? Ką pažymime šitais prieveiksmiais?

Įsidėmėkite: Pabrauktieji čia prieveiksmiai eina sakinyje **vietos aplinkybėmis.**

III.

a) **Šiąnakt** iškrito pirmasis sniegas. **Vakar** dar buvo purvynas. **Rytoj** gal galima bus jau rogėmis važiuoti. **Šįryt** buvo užsidegusi mūsų pirtis. **Poryt** visą dieną namie būsiu. Sulauks **kuomet** ir jie geresnių laikų. **Tuomet** visiems bus linksmiau gyventi. **Niekuomet** nereik girtis savo nuopelnais. **Visuomet**[1]) būk teisus. **Tuoj** (tuojau) daktaras atvažiuo-

[1]) Daug kas rašo *„niekumet“*, *„visumet“*=nieku metu, visu metu.

siąs. **Pirma** meiliai, **paskum** peiliai. **Siandien** (šiandie) didelė šventė. **Šiemet** vasarojus neužderėjo. **Anądien** smarkiai lijo. **Pernai** buvo geri metai, bet **užpernai** dar geresni. **Užporyt** bus užgavėnės. Ir jis **ilgainiui** susipras. b) Tėvas išvažiavo **lyjant**. Reikėjo prieš **gulant** durys užrakinti. Katinas prieš **valgydamas** dabar nebesižegnoja. Aš **važiuodamas** sulygau arklį.

Uždavinys. Į kuriuos klausimus atsakome čia pabrauktaisiais žodžiais? Kurie iš šitų žodžių tikrieji prieveiksmiai ir kurie tiktai jų reikšme vartojami? Ką pažymime šitais prieveiksmiais?

Įsidėmėkite: Pabrauktieji šitos vietos prieveiksmiai eina sakinyje **laiko aplinkybėmis**. Laiko aplinkybėmis, be tikrųjų prieveiksmių, dažnai eina *padalyviai* ir *pusdalyviai*.

IV.

a) **Kaip** tu galėjai atvykti? **Kiek** buvo žmonių? **Keliese** jie kūlė? **Šitaip** nedera elgtis. Nei **šiaip** nei **taip** padarė. **Vienaip** kalba, **kitaip** daro. **Šiaip taip** padirbo. **Šiek tiek** išmoko. **Kažin kaip** jis versis dabar? Nedaryk **bet kaip**. Padirbėk **bent kiek**. b) **Kame** buvai ir **kur** eini? **Čia** juoda duona, ir tos neduoda. Toli **iš čia** nematyti. Ir tu **čion** atvykai. Ką jūs **ten** vežate? Čia akmens **niekur** nerasi. **Visur** gera, **kur** mūs nėra. **Kažin kur** (kažkur) jis prapuolė. **Kur-ne-kur** žybso žiburėliai. **Kai kur** gerai užaugo. **Kame-ne-kame** ir aš buvau. c) **Kada** jis parvažiuos? **Kuomet** tu ateisi? **Ko-**

lei čia būsi? **Ligi kol** čia viešėsi? **Ligšiol** jis nebegrįžta. **Tada** ir jo namie nebuvo. Jis **visada** (visados) nuliūdęs. Nenusimink **niekados**. **Kai kada** ir man sekasi. **Kada-ne-kada** paskaitau šį tą. Ateik **kada nors** (kada norint). d) **Kodėl** tu neklausai? Apsirgau, **todėl** negalėjau ateiti. **Ko** tu šūkauji? **Kam** tu taip daug dirbi?

Uždavinys. Iš kurios kalbos dalies padaryti čia pabrauktieji prieveiksmiai? Kuriomis aplinkybėmis jie eina sakinyje? Ką pasivaduojame mes tokiais prieveiksmiais?

Įsidėmėkite: Pabrauktieji čia žodžiai yra **įvardiniai** prieveiksmiai, nes jie padaryti iš įvardžių. Įvardiniai prieveiksmiai kitiems prieveiksmiams yra lyg įvardžių vietoje. Jie, kaip matome iš pavyzdžių, įvairiomis sakinio aplinkybėmis eina.

10.

Prieveiksmių rašyba.

I. Vienu žodžiu rašomi šie prieveiksmiai: **a.** *anądien, anąkart, anąsyk, antrąkart, antrąsyk* (*antrusyk*), *anuomet, anuokart, argi;* **b.** *bemaž, bene, beveik*; **d.** *dusyk, dukart;* **g.** *gangreit, galvotrūkčiais*; **i.** *irgi, išilgai, ištisai, iškart, išsyk, išties, išvien;* **į.** *įkypai, įstrižai, įžambiai, įkandine* (*įkandin*); **k.** *kadaise, kitąkart, kelisyk, kitimet, kitądien, kasdien, kasnakt, kaskart, kasmet,*

A. Visus prieveiksmius, kurie padaryti yra iš įvardžių, skaitvardžių ir prielinksnių, sudėtų su nutrupėjusiais daiktavardžiais arba būdvardžiais, rašome vienu žodžiu. Pavyz: *kas metai — kasmet; šie metai—šiemet;*

kažkiek, kažkur, kitąsyk, kodėl, kone, kuomet; **l.** *labąnakt, ligišiol (ligšiol);* **m.** *mažne, maždaug;* **n.** *nematytai, netikėtai, negirda (negirdoms), neįučiomis, netoliese, nūdien, nekiek, niekaip, niekur, niekumet (niekuomet), netyčia, neseniai, negi, niekados (niekada);* **p.** *pernakt, perdien, perdėm, perviršum, pernelyg, poryt, paakiui, palengva, palengvėle, pamažėli, pažodžiui, podraug;* **r.** *retkarčiais;* **s.** *sudie, susyk;* **š.** *šičia, šiąnakt, šįryt, šiemet, šitiek, šiaipjau, šįvakar, šiandien (šiandie);* **t.** *tuojau, tuomet, tąsyk, trisyk, trečiusyk;* **u.** *užvakar, užpernai, užporyt, užuot;* **v.** *visumet (visuomet).*

II. Dviem žodžiais rašomi šie prieveiksmiai: **b.** *be galo, bet kaip, bent kiek;* **č.** *čia pat, čia jau;* **d.** *dveja tiek;* **i.** *iš kitur, iš kur, iš lėto, iš lengvo, iš tikro, iš tiesų, iš tikrųjų, iš čia, iš tenai (iš ten), iš čionai;* **k.** *kur gi, kaip tik, kai kur, kai kada, kai kam, kame nors, kaip nors, kada nors, kada norint, kažin kur, kažin kaip, kažin kiek, kur-ne-kur, kada-ne-kada, kame-ne-kame;* **l.** *lig pat, lig tik, lig kol, ligi vakar;* **n.** *nuo čia, nuo ten, nuo pernai, ne daugiau, ne visada, ne mažiau, ne visumet, ne visai, nė kiek, nė maž;* **š.** *šiaip taip, šiek tiek, šiada tada;* **t.** *taip pat, aną dieną—anądien* ir t. t.

B. Prieveiksmiai, kurie yra padaryti iš įvardžio galininko, sudėto su nutrupėjusiu daiktavardžiu, turi vidury nosinę. Pavyzdž.: *aną sykį — anąsyk; šį rytą—šįryt* ir t. t.

C. Balsė **y** rašoma tuose prieveiksmiuose, kurie turi galūnę **yn**, kaip antai: *gilyn, aukštyn, sveikyn* ir t. t., bet *šalin* rašoma **i**, nes čia yrą daiktav. vietininko linksnis.

D. Prieveiksmiai, kurie neturi nutrupėjusių garsų, rašomi dviem žodžiais.

E. Kai du vienodu prieveiksmiu jungiame dalelyte *ne*, tai tą *ne* atskiriame nuo prieveiksmių brūkšneliu. Pavyzdž.: *kur-ne-kur, kame-ne-kame.*

III. Pagaliau yra prieveiksmių, kurie rašomi dvejaip — vienu žodžiu ir dviem žodžiais; **nekaip** ir **ne kaip; nedaug** ir **ne daug, nemaža** ir **ne maža, nekiek** ir **ne kiek; perdaug** ir **per daug.** *Pavyzdžiai*: Tyla geresnė kartais *nekaip* byla. Gyvenk *ne kaip* nori, **bet** kaip reikia. Ir jie *nedaug* (=maža) turi žemės. Augink gyvulių *ne daug*, **bet** geros veislės. Nemaža (= daug) darbo turėjome su šienu. Jam darbo *ne maža*, **bet** per daug. *Nekiek* (=nedaug) jau jo ir sveikatos. Valgyk *ne kiek* nori, **bet** kiek sveika. Jis man yra *perdaug* geras (= *per* geras). Matyti, jis turi *per daug* pinigų.

Taisyklės: 1) Žodžius *nekaip*, *perdaug*, *nekiek* ir kt. rašome vienu žodžiu tada, kada antroji ar pirmoji jų dalis yra lyg visai be reikšmės, kada jų vietoje galime pasakyti ir trumpučius žodžius *ne*, *kaip*, *per*... 2) Dalelytė **ne** su daiktavardžiais, įvardžiais, skaitvardžiais ir prieveiksmiais dažniausiai rašoma skyrium, o su veiksmažodžiais, būdvardžiais ir dalyviais — kartu (vienu žodžiu). Pavyzdžiai: *ne tėvas, ne mes, ne trys, ne visada, nekalbėk, negražus, nelaukiamas.* Tačiau, kai norime ypatingai pabrėžti kai kurių žodžių neigiamąją prasmę, tai dalelytę **ne** ir su veiksmažodžiais bei būdvardžiais rašome skyrium: *Mes ne dirbsime*, **bet** *linksminsimės. Jis pasielgė ne išmintingai*, **bet** *kvailai.* Atvirkščiai, dalelytė **ne** gali būti rašoma kartu ir su daiktavardžiais, jei toji dalelytė, susijungusi su daiktavardžiu, duoda žodžiui naujos skirtingos reikšmės. Pavyz.: *nelietuvis* (= svetimos tautos žmogus), *netvarka*, *nedarbas*...

11.

Prielinksnių vartojimas.

Uždavinys. Stebėkite, su kuriuo linksniu ir kuriam reikalui vartojami kalboje žemiau duodamieji prielinksniai.

abipus *Abipus* **vieškelio** rugiai ir kviečiai augo.

anapus *Anapus* **ežero** jie bandą ganė.

ant Knygos guli *ant* **stalo**. Ligšiol jis pyksta *ant* **manęs.** Aš jį *ant* **akių** pažinau. Nunešė šuo *ant* **uodegos.**

apie *Apie* tavo **bėdą** ir aš girdėjau. *Apie* **pietus** ir svečių atvažiavo. Apsirišk skepetą *apie* kaklą. Uždirbo *apie* **du šimtu** litų.

aplink *Aplink* **daržą** tvorą tvėriau. *Aplink* **kaiminę** vilkas sukosi.

arti Gyvenau *arti* **upės.** Gavau *arti* **šimto** litų. Pradėjo šalti *arti* **Kalėdų.**

be Šulinys *be* **galo** gilus buvo. *Be* **tavęs** negaliu gyventi. Likau šiandien *be* **pietų**. *Be* **laiko** nuėjo į kapus. Kilogramo sviesto *be* **šešių litų** negausi. *Be* **Jono** ar kas dar buvo? Man, *be* **to,** reikės dar ir skolos sumokėti.

dėl *Dėl* **kito** jam galvos neskauda. *Dėl* kelių **litų** neverta bylinėtis. *Dėl* **gerumo** jis geras. Prašė *dėl* **Dievo** pasigailėti jo.

iki, lig, ligi Brenda purvyną *iki* **kelių.** Lijo *iki* **pietų.** Pupa augo *ligi* **lango.** Nekelk vartų *ligi* **galui.** Ganė *iki* **vakaro.** Parėjo karvės purvinos *ligi* **pusės** šonų. *Iki* Šv. **Petrui** jau netoli.

iš *Iš* **miego** sviesto nesuksi. *Iš* **lentų** lovą pasidirbdino. Vaikas krito *iš* **medžio.** Ištraukė man pinigus *iš* **kišenės.** Ar *iš* **tolo** parėjai čia gyventi? Jis *iš* **galvos** eina. Vėjas pučia *iš* **vakarų.** *Iš* **brolio** laišką turėjau. Aš

anksti pradėjau *iš* **savęs** gyventi. *Iš* **bado** ir varškė gardu. Ne *iš* **gero** taip padarė. Vaikai gieda *iš* **ausies.** Sakyk, kaip buvo *iš* **tiesų.** Visus teisia jis *iš* **sąžinės.** Dabar ir sūrius *iš* **knygų** darom. *Iš* **mažens** jis besveikatis.

iš po *Iš po* pat **nosies** pavogė jam batus. Išlindo šuo *iš po* **suolo** (iš pasuolės).

į Dovanotam arkliui *į* **dantis** nežiūri. Lipk *į* **medį.** *Į* **ką** tu čia dabar žiūri? *Į* **sieną** vinį kala. Kvietė mus į **vestuves.** Piemuo išėjo *į* **tėvus.** Nuėjo bernas *į* **kaimyną.** Susirinko *į* **tūkstantį** žmonių. *Į* **skolą** gavau iš jo arklį. *Į* **senatvę** tėvelis pradėjo sirgti. *Į* **rudenį** pradėjo lyti. Kas čia beldžia *į* **duris?** *Į* **ką** tu mane pavertei? Išvažiavo tėvas *į* **miestą.** Supilstė alų *į* **butelius.** Neimk peilio *į* **rankas.**

nuo Jis bėga *nuo* **manęs.** Dirbo *nuo* **ryto** iki vakaro. Numovė žiedą *nuo* **piršto.** Šitomis žolėmis gydo žmones *nuo* **ligų.** Vaikas drebėjo *nuo* **šalčio.** Gavau laišką *nuo* **dėdės.**

pagal Eik *pagal* **tvorą.** *Pagal* savo **metus** jis dar nesenas. Jie tau išsimokės *pagal* tavo **nuopelnus.**

pas Vasarą gyvenau *pas* **dėdę.** Pabūk *pas* **mus** iki pavasario. Ant suoliuko *pas* **krosnį** piemenėlis miegojo. Tėvas kartą išleido Kvailutį *pas* **senelę.**

per Ėjau *per* **lauką.** Lipau *per* **tvorą.** Bridau *per* **upę.** Mušė *per* **galvą.** Ėjo *per* **žmones** (nuo vieno prie kito...). *Per* **naktį** budėjau. *Per* **Kalėdas** turėjome eglutę. *Per* Šv. **Joną** buvo labai šilta. Jonas tarnavo *per* **berną.** *Per* **juos** nieko pirkti negauni. Čia nėra *per* **jį** geresnio. Buvo *per* **du šimtu** vyrų. *Per* **ašaras** moteriškė negalėjo žodžio ištarti. *Per* **pamoką** į klasę įėjo elgeta.

pirma Aš *pirma* **tavęs** baigiau darbą.

po Ateik *po* **pietų** ir gausi. *Po* **tėvo** galvos liko daug skolų. Susiprato, bet jau *po* **laiko.** *Po* **sumos** visi išėjo iš bažnyčios. Vaikai bėgo *po* vienas **kito** (po kits kito) laukan. Tas atsitiko *po* mano **akių.** Pakišo *po* **stalu**. Nardo kaip žuvis *po* **vandenį.** Ėjo vaikai *po* **du.** Išmokėjo jiems *po* **du litu.** *Po* penkių **dienų** ligonis mirė. Ne *po* **ilgo** vėl atėjo. *Po* **to** praėjo dar savaitė.

prie Augau *prie* **senelių.** Sėskis *prie* **šalies,** pakalbėsime. Pristatė kopėčias *prie* **stogo.** Mergaitę pristatė *prie* **kiaulių.** Eik sau namo *prie* **vaikų.** Nežinau *prie* **ko** šauktis. Kaimo žmonės pripratę *prie* **purvyno.**

prieš *Prieš* **pietus** rugius vežėme. *Prieš* trejus **metus** aš Kaune gyvenau. *Prieš* **vėją** nepapūsi. Mes tik dulkės *prieš* **jį.** *Priešais* **saulės** žibėjo laumės juosta.

pro *Pro* **šalį** praūžė autobusas. Tau būtų nė *pro* **šalį** pasimokyti (pravartu būtų). *Pro* **tamsą** iš namų išvažiavome. Ko žiūri *pro* **langą?** Į kaimą *pro* **vartus** įjojo kareiviai. *Pro* **duris** virto dūmai.

su Rūgius nupiovėme *su* **saule.** *Su* **vištomis** eina gulti, *su* **gaidžiu** keliasi. Gyvena kaip kirvis *su* **akmeniu.** *Su* **medžiu** lygus, niekad saulės nemato. Buvo jau *su* **žiburiu.** *Su* **dalgiu** giedros nelauk. Kur lendi *su* **kepure?** Jį palaidojo *su* **mišiomis.** *Su* tokiais **arkliais** gali arti.

sulig Žiurkė buvo *sulig* **kate** didumo. Vandens upėje buvo *sulig* **lieptu.** *Sulig* ta **diena** ligonis ėmė silpnyn eiti. Petras *sulig* jo **žodžiais** nutilo.

šalia *Šalia* **kelio vieškelėlio** gyveno šaltyšius. Katinas su gaidžiu pasistatė *šalia* **miško** trobelę ir gyvena.

greta Jonas sėdėjo *greta* **teisėjų.** Juodu *greta* vienas **antro** buvo.

tarp *Tarp* dviejų **auklių** vaikas be galvos. Nekišk pirštо *tarp* **durų.** *Tarp* naminės ir laukinės **žąsies** nedidelis skirtumas.

ties *Ties* mūsų **langu** augo ąžuolas. Jis tik žiūri *ties* **savim.** Saulė buvo *ties* mūsų **galvomis.**

už Jis piktesnis *už* **mane** (nekaip aš, negu aš, kaip aš). *Už* **pinigus** visko gausi. Padirbėk *už* **mane.** Jis kovojo *už* **tė-**

vynę. Svečias jau *už* **durų.** Moteriškė nusivedė mergaitę *už* **rankos.** Ateik *už* **trijų** (=po trijų) **dienų.** Pirkau *už* **šimtą** litų kuro.

Įsidėmėkite: Prielinksniai vartojami visada su kuriuo nors žodžio linksniu, tik ne su **vardininku, vietininku** ir **šauksmininku.** Be savų linksnių prielinksniai neturėtų sakiniuose jokios reikšmės. Prie atskirų sakinių jie reikalingi tam, kad aiškesnė būtų tų linksnių reikšmė sakiniams. Daugumas prielinksnių vartojami tiktai su vienu kuriuo linksniu, kiti vartojami su dviem ir net su trimis linksniais. Prielinksnių vietoje vartojami ir kai kurie prieveiksmiai, kaip antai: *aplink, arti, pirma, šalia, greta* ir kt. Šios rūšies prielinksnius, skirdami juos nuo **senybinių** (pirminių, tikrinių), vadina **naujybiniais.**

Uždavinys. Susekite, kurio linksnio po savęs privalo aukščiau duotieji prielinksniai. Sudarykite prielinksnių lentelę, nurodydami joje, su kuriais linksniais susijęs yra kiekvienas prielinksnis.

12.

Prielinksniams pažymėjimai.

1) Prielinksniai **iki, ligi (lk, lig)** yra vienos reikšmės, todėl kalboje juos vartoja be jokio įžymaus skirtumo: *Dirbau iki pietų. Dirbau ligi pietų.*

2) Prielinksnis **per** reikia griežtai skirti nuo prielinksnio **pro.** Pasakymą *„pro vartus įvažiavo“*, turime suprasti ta

prasme, jog vartai buvo atkelti arba jie reikėjo prieš įvažiuojant atsikelti. Jei sakome: *„įvažiavo per vartus“*, tai, matyti, vartai buvo parversti ir tiesiog vartų viršumi važiavo.

3) Prielinksnį **dėl** vartojame sakinyje ne tiksio, bet priežasties aplinkybei reikšti. Kai sakome: *„Dėl bado ėmė vogti“*, tai lyg norime pažymėti, jog badas vertė žmogų vogti. Pasakymą *„dėl tavęs vargstu“*, turime suprasti šiaip: tu kaltas, kad man tenka vargti. Reikia skirti **„dėl to“** nuo **„dėlto“**. Pavyzdžiai: *Dėl to jis susirgo* (= dėl tos priežasties, iš to, nuo to). *Tu vis dėlto nepaklausei manęs* (= tu tačiau (betgi) nepaklausei manęs).

4) Skiriame griežtai taip pat prielinksnį **dėl** nuo prielinksnio **už**. Sakydami: *„padirbėkit už mus“*, prašome kitus pavaduoti mus darbe. Sakydami: *„dėl skolos juodu susipyko“*, pažymime, jog skola buvo jųdviejų susipykimo priežastis. *Kovoja dėl mūsų* (= dėl mūsų priežasties, mes verčiame kovoti). *Kovoja už mus* (= mus gelbėdami, gindami).

* * *

Pratimas I. Nusirašydami žemiau duodamuosius sakinius, atskliauskite juose suskliaustus žodelius, priešdėlius sujunkite su žodžiais, o prielinksnius atskirkite nuo žodžių.

Vaikas (iš)krito (iš) medžio. Svečiai (iš)važiavo (be) pietų. Tėvas sūnų (iš)varė (iš)namų. (Iš)didelio rašto (iš)ėjo (iš)krašto. Ar (iš)galvos (iš)ėjai? (Iš)miško (iš)bėgo lapė. Turime (be)galo daug darbo. Turime (be)gales darbo. Jis maža (be)turi duonos. (Be)darbiai ieškojo darbo. Jį per (be)protį palaikė. (Be)gėdis elgiasi (be)gėdiškai. (Su)saule gulė, (su)saule kėlės. Mergaitė netikėtai (su)sitiko (su)vilku. Arklys (per)tvorą (per)šoko. Linai jau (per)žydėjo. Kad nenori, jam (per)leisk tą arklį. Pro vartus (į) kiemą (į)važiavo nepažįstamas žmogus. (Į)šoko oželis (į)rūtų darželį. Akmuo, (į)vandenį (į)leistas, tuoj skęsta. Ir (į) mūsų langą saulelė įspindo. (Į)nerk siūlą (į) adatą. Tas (į)pratimas jam ne (į) sveikatą.

Pažymėjimas: Kai kuriuose žodžiuose priešdėlio **į** vietoje rašome **in** arba **im**, kaip antai: *indas*, *indėlis*, *inkilas*, *intakas*, *imbuvys*, *impilas*... Yra žodžių, kurie be priešdėlio nevartojami, kaip šit: *pabaiga*, *sąžinė*, *sandėlis*...

Pratimas II. Duodamuose sakiniuose pabraukite priešdėlius **są, san, sam** ir stebėkite, prieš kuriuos šaknies priebalsius jie rašomi.

Mūsų miestelyje yra ūkininkų sąjungos sandėlis. Teisėjas teisia žmones iš sąžinės. Mokytojas sudarė savo mokinių sąrašą. Sąsiuvinių galima gauti rašomosios medžiagos sankrovoje. Jis mūsų sąlygų nepriėmė. Prieš duris buvo sąšlavų krūva. Mūsų santykiai nė kiek nepagerėjo. Labai keistai jis samprotauja. Valsčiaus taryba svarsto pajamų ir išlaidų sąmatą. Šešių ir devynių sandauga yra penkiasdešimt keturi. Grįžome namo pačiu sambrėškiu. Tėvas prašė vaikus gyventi santaikoje. Netikėtai sužinojau apie draugų sankalbą.

Įsidėmėkite: Skiriame priešdėlius **są, san** ir **sam**. Prieš šaknies priebalsius j, l, m, n, r, s, š, v, ž visuomet tariame rašome priešdėlį **są;** prieš priebalsius d, t, g, k—**san,** o prieš p, b—**sam.**

13.

I. **Vaje,** koks gražus tavo arkliukas! **Oi, oi,** ką aš padariau! **A,** tai taip jūs dirbate! **Še** tau, ko norėjai!

II. Pelytė **krapšt** urvelyje. Katytė **šast** lovelėje. Pelytė **šmukšt** iš urvelio. Katytė **skiukt** iš

lovelės. Pelytė **vir vir vir** per trobelę. Katytė **tak tak tak** paskui pelytę. Pelytė **pašmukšt** po šluotele. Katytė **pačiupt** kojele. **Cy cy cy** pelytė katytės nageliuose.

Uždavinys. Kaip skaitydami ištariame pabrauktuosius žodžius? Ką išreiškiame žodeliu **vaje?** O žodeliais **oi, oi? A? Še?** Tarydami *krapšt, šast, šmukšt, skiukt*..., ką išreiškiame? Ką šitie žodelyčiai reikšmės atžvilgiu atstoja? Ar kaitomi jie kalboje? Kuria sakinio dalimi jie eina?

Įsidėmėkite: Pabrauktieji čia žodelyčiai yra **jaustukai.** Jais trumpai ir vaizdingai išreiškiame mūsų jausmus ir įvairius veiksmus. Tokie jaustukai, kaip kad *krapšt, šast, vir vir vir, cy cy cy*... vadinasi dar **ištiktukai:** juos tarydami jungiame, reikšmės atžvilgiu, su veiksmažodžiais, sakomais akimirkos veiksmui išreikšti (*krapštelėti, šastelėti, cyptelėti).* Jaustukai sakinio dalimi neina.

Pratimas I. Nusirašykite žemiau duodamą straipsnelį ir pabraukite jame ištiktukus.

Kabakšt kabakšt ėjau į Luokę. Keliaudamas per pušyną įlipau į Žąsino kalnus. Buvo pašalę. Aš bežiopsodamas su savo klumpėmis sliukšt paslydau, žlakt išvirtau, tabalai tabalai, bir bir nuo skardžio riedėjau. Medeliai riedant trakšt trakšt lūžo. Mano klumpės, nusmukusios nuo kojų, brabrakšt brabrakšt kažin kur riedėjo, skrybėlė skliust nulėkė į daubos gilumą. Rasi, būčiau ir negyvai prisitrenkęs, kad riedėdamas būčiau čiupt nenusitvėręs augančio alksnio. Vos pakalnės gelmėje ai ai stenėdamas ir aičiodamas atsikėliau... (Iš Valančiaus „Palangos Juzės").

Pratimas II. Parašykite ištiktukus, iš kurių yra kilę šitie akimirkos veikslo veiksmažodžiai: *barkšterėti, čiulptelėti, drikstelėti, grybštelėti, kepštelėti, kilstelėti, kyštelėti, kveptelėti, linktelėti, lyžtelėti, pykštelėti, pokštelėti, švystelėti, trinktelėti, truktelėti, žvilgterėti, krūptelėti.*

14.

A.

Miškas ošia. **Tėvas** aria. **Duona** verkia tinginio valgoma. Vakar **visi** buvome pavargę. **Jie** mane nieku verčia. **Plikas** su gauruotu pešasi. **Akylas** niekuomet negaišta. **Norįs** branduolį suvalgyti turi kietą kevalą perkrimsti. **Du** bėga, **du** veja, **penktas** kelią rodo. **Séna** sensta, **jáuna** auga. **Mokytas** kelis nemokytus atstoja.

Uždavinys. Susekite, kurio linksnio pabrauktieji žodžiai. Kuo šitie žodžiai eina sakinyje? Kuriomis kalbos dalimis jie išreikšti? Kurie žodžiai derinami su veiksniais? Kuo jie derinami?

Įsidėmėkite: Veiksniu sakinyje eina dažniausiai *daiktavardžio vardininkas*, tačiau juo gali eiti ir *kiekvienos kitos linksniuojamosios kalbos dalies vardininkas.*

Pratimas. Pabraukite čia duodamuose sakiniuose veiksnį ir iš viršaus pirmąja žodžio raide pažymėkite kalbos dalį, kuria tas veiksnys išreikštas.

Pavyz.: Kenčia (b) **kaltas**, kenčia (b) **nekaltas.**

Jaunieji auga, senieji miršta. Vienas daug nenuveiksi. Eina gaunąs, eina negaunąs. Kur du stos, visados daugiau padarys. Ir gaidys savo mėšlyne drąsus. Kiekvienas nori būti lai-

mingas. Visi jodo, niekas nepašeria. Aklas aklą vadžioja. Geros akys dūmų nebijo. Pats meta, pats audžia. Vieni dygsta, kiti nyksta. Prievarta gera žmona. Plikis neturi nei genčių, nei bičiulių. Kas sėja, tas ir piauna. Sotus alkano neužjaučia. Dirbti žmogui sveika. Gera čia mums būti.

B.

I. Motina **verpia**. Duktė **audžia**. Vėjas **pučia**. Vėversėliai **gieda**. Saulė **teka**. Miškai **žaliuoja**.

II. Ar vilką **esi matęs**? Ar jis **buvo** kam tikęs? Ten mūsų žirgeliai **bus priėdę**. Jis ten **yra** visų **gerbiamas**. Ir senelis **buvo nuėjęs** prezidento pažiūrėti.

III. Aš **būsiu ūkininku**. Oras **rados troškus**. Jis dar **nesenas atrodo**. Jonas **tikisi gausiąs** daug pinigų. Ar tat **bus gražu**? Šuo ir **kariamas papranta**.

IV. Kas Kaune **girdėti**? Bažnyčia iš tolo **matyti**.

Uždavinys. Patirkite, kurios sakinio dalys čia pabrauktos. Stebėkite, kuo čia tie tariniai išreikšti. Kurių sakinių tarinys išreikštas vienu veiksmažodžiu? Kurių sakinių tarinį sudaro sudurtiniai veiksmažodžių laikai? Kurių sakinių tarinį sudaro veiksmažodžių lytys su linksniuojamuoju žodžiu? Patirkite, kuo derinamas su veiksniu tarinys, išreikštas vienu veiksmažodžiu. Kuo derinamos su veiksniu sudurtinio tarinio dalys? Kurie čia tariniai nederinami su veiksniu?

Įsidėmėkite: Skiriame **grynąjį** ir **sudurtinį** tarinį. Grynąjį tarinį sudaro *ištisinės veiksmažodžio* lytys; sudurtinį tarinį sudaro *sudurtinės veiksmažodžio* lytys arba *linksniuojamieji žodžiai* su neturinčiais savaimingos reikšmės *veiksmažo-*

džiais. Duotųjų pavyzdžių (I) tariniai: *verpia, audžia, pučia, gieda*... — **grynieji**; tariniai — *esu matęs, bus priėdę, būsiu ūkininkas, atrodo nesenas*... yra **sudurtiniai**. Sudurtinio tarinio veiksmažodis yra to tarinio **jungtis**, o linksniuojamieji žodžiai — **vardinės** tarinio dalys. Grynasis tarinys ir jungtis yra derinami su *veiksniu* **asmenimi** ir **skaičiumi**, o sudurtinių tarinių vardinės dalys — **gimine** ir **skaičiumi.** Tarinys bendratis nederinamas su veiksniu*). *Pastebėjimas*. Beasmeniuose sakiniuose derinamosios tarinio dalys (būdvardžiai ir dalyviai) turi *bevardės giminės* lytį. Pavyz.: Čia man *visa gražu*. Čia žmonių *gyvenama***).

Pratimas. Žemiau duodamuose pavyzdžiuose pabraukite vienu brūkšniu grynąjį tarinį ir dviem brūkšniais sudurtinį tarinį.

Girtuokliui ir lašas yra brangus. Mažas grūdelis didžiu medžiu išauga. Visi tave kaltu išranda. Jis tarėsi daug žinąs. Jo sūnus kunigu mokos. Tas arklys buvo kietų nasrų. Lig laiko puodas vandenį neša. Su siūlu atrasi ir kamuolį. Pinigai — galvažudžiai. Dėdė jau geryn eina. Man visi darbai tenka dirbti. Aš klasėje buvau ketvirtas. Darbas meistrą giria. Ankstyvas svečias neilgai vieši. Aš atsiminiau turįs jo adresą.

*) Tarinį, išreikštą viena bendratimi, vadina *negramatiniu* tariniu.

**) Esamojo laiko jungtys (esu, esi, esame, yra...) dažniausiai esti išleidžiamos, ir tuomet tarinį sudaro vieni linksniuojamieji žodžiai.

Tušti indai ir varpai garsiai skamba. Šilima kaulų nelaužo. Juoda duona—ne badas. Tu būsi ten visų mylimas. Motutė vakar buvo susirgusi. Koja negydoma neišgis. Pati egle tapo. Jis tapo turtingas. Jis nori rodytis teisingas.

15.

I. a) Puodas **katilą** *vainoja.* Svetimi dūmai **akis** *graužia.* **Alkaną** *papenėk,* **trokštantį** *pagirdyk.* Tėvas **ūkį** *pardavė.* Gera prekė pati **save** *giria.*

II. b) **Kaimynui** šienas ir javai žuvę. **Jam** dukrytė vakar mirė. **Ožkelei** linksma buvo miške. **Visiems** reikia dirbti. c) **Šaukštu** upės neišsemsi. **Delnu** kūjo neatmuši. Rugius jie **savim** veža. d) Ligonis prašėsi **daktaro.** Aklam **kelio** neparodysi.

III. Padirbėk **už mane. Su juo** nesibark. **Iš** tų **šiaudų** nebus grūdų. Šuo peršoko **per tvorą.**

Uždavinys. Susekite pabrauktųjų žodžių linksnį. Kuriomis kalbos dalimis eina pabrauktieji žodžiai? Kurių sakinio žodžių priklauso pabrauktieji žodžiai? Ar galima sakiniuose, pažymėtuose raide (a), pabrauktieji žodžiai pavartoti kitame kuriame linksny? Vadinas, kas juos valdo?

Įsidėmėkite. Pabrauktieji čia žodžiai yra **papildiniai.** Papildiniais sakinyje eina visų linksniuojamųjų kalbos dalių *netiesioginiai* (kilmin., naudin., galinin., įnagin.) *linksniai* be prielinksnių ir su prielinksniais. Papildinys dažniausiai priklauso *veik-*

smažodžio. Tie veiksmažodžiai, kurie reikalauja, kad papildinys būtų išreikštas galininko linksniu, vadinasi **galiniuotiniai;** pats papildinys, išreikštas galininko linksniu, yra **tiesioginis papildinys.**

Pažymėjimas. Nors visi veiksmažodžiai gali turėti prie savęs galininką, bet ne visi jo privalo. *Pavyz.:* Tenai *tave* aušra *aušo.* Visi vėjai *mane pučia.* Čia veiksmažodžiai *aušo* ir *pučia* **negaliniuotiniai,** nes jie nereikalauja būtinai galininko linksnio. Sakome: Vėjas pučia iš pietų. Aušra aūšta.

Pratimas. Nusirašykite sakinius ir pabraukite tiesioginį papildinį dviem brūkšniais ir netiesioginį — vienu brūkšniu.

Sotus alkano neužjaučia. Svetimu protu netoli tenujosi. Jaunosios dukrelės šilkų skarelėmis ryšėjo. Jis ir vasarą žiemine kepure dėvėjo. Dveigys treigį moko. Motina jau pietus verda. Seniams dabar nė paukštyčiai nebegieda. Naują drabužį ne tiek nešiosi, kiek lopytą. Mano rašinį mokytojas jau žiūrėjo. Pavasarį laikysiu egzaminą į gimnaziją. Virė šeimynai — išvirė šuniui. Tik lept, ir nukrito lapelis katiniukui ant uodegytės. Liežuviui dveji vartai. Jie dabar mokslus eina. Žmogelis naktimis kaimo sargybą eina. Gerą paukštį dviem kulkom šauna. Raganėlė pylė duobę žarijėlių. Jau ir gegutę vakar kukuojant girdėjau.

16.

a) **Raiboji** gegutė rytais linksmai kukavo. **Mažas** berniukas ėjo keliu. **Baisus** gaisras mūsų sodžiuje atsitiko. **Glaudus** veršis dvi karves žinda. Atminsi **gimtąją** dieną.

Pirkta duona neskalsi. Kiek čia žuvelių vandeny **plaukiančių,** dar daugiau gėlelių lankoje **žydinčių.** Onytė **dešimtus** metus eina. b) Saulė **močiutė** kraitelį krovė. Mėnuo **tėvelis** dalelę skyrė. Ir atjojo bernužėlis, baltas gražus **dobilėlis.** c) Skaičiau **kiškelio** pasaką. Mokykloje moko ir **rankų** darbo. Ir **mokslo** žmonės dažnai klysta.

Uždavinys. Kurios kalbos dalys pabrauktos šituose sakiniuose? Su kuriais sakinio žodžiais derinami pabrauktieji žodžiai? Kuo jie derinami? Kurie iš pabrauktųjų žodžių nederinami su kitais?

Įsidėmėkite: Pabrauktieji šitų sakinių žodžiai yra **pažyminiai.** Pažyminiais sakinyje eina dažniausiai būdvardžiai ir dalyviai, tačiau jais gali eiti ir skaitvardžiai, įvardžiai ir daiktavardžiai. Žodis, nuo kurio pareina sakinyje pažyminys, vadinasi **pažymimasis.** Pažymimuoju eina *daiktavardis* arba daiktavardžio reikšme vartojama kita kalbos dalis. *Būdvardžiai, dalyviai, skaitvardžiai* ir *įvardžiai*, eidami sakinyje pažyminiais, derinami su pažymimuoju (daiktavardžiu) **gimine, skaičiumi** ir **linksniu**. Jei pažyminiu eina *daiktavardis*, tai jis gali būti derinamas su pažymimuoju tiktai **linksniu.** Toks vienu linksniu derinamasis pažyminys vadinasi **priedėlis**. Pavyz.: Verkė tėvelis sūnelio *artojėlio* (priedėlis). Yra kalboje ir *nederinamųjų* pažyminių (žiūr. **c.**).

Pastebėjimas. Priedėlius su jų pažymimaisiais jungiame kartais įvairiais žodeliais—*būtent, antai, arba, vardu, kaip antai* . . . , kuriuos atskiriame nuo kitų sakinio dalių skiriamaisiais ženklais (kableliu, dvitaškiu . . .).

Pratimas I. Pabraukite derinamuosius pažyminius vienu brūkšniu ir nederinamuosius dviem brūkšniais.

Jonienė nusipirko sau gražią ožkelę. Vaikai pakėlė baisų triukšmą. Dideliame liūne įsikūrė laukinių žąsų porelė. Sūnus parvažiavo aplankyti sergančios motinos. Našlaičių ašaros akmenį perskelia. Penėtąjį jautį parduok ar piauk. Svetimoj girioj didesnis garsas. Vėjo vaikas vėjais eis. Į prekymetį suvažiuoja visokių žmonių. Čia reikia kitokio darbininko. Sūnus eina aštuoniolikt metus. Vaikams labai patiko Sigutės pasaka. Miesto gyvenimas ne visiems tinka. Vienas tėvas mirdamas paliko sūnums gražų aukso žiedą.

Pratimas II. Pabraukite priedėlius ir įsidėmėkite, kada ir kuriais ženklais jie atskiriami nuo kitų sakinio dalių.

Pamotėlė raganėlė pylė duobę žarijėlių. Lietuvos sostinę Vilnių įkūrė Gediminas. Liūtas, žvėrių karalius, sukvietė kartą žvėris į tarybą. Visos raidės vadinasi abėcėlė, arba raidynas. Liemuo, arba kamienas, yra nekaitoma žodžio dalis. Žemaitė, arba Žymantienė, buvo mūsų rašytoja. Kunigas Strazdelis yra gražių dainų parašęs. Eglė jau sulaukė trijų sūnų: Ąžuolo, Uuosio ir Beržo. Ten vaikščiojo mergužėlė, balta graži lelijėlė. Naminiai gyvuliai, kaip antai: arklys, karvė, avis, kiaulė labai naudingi žmogui. Girios žvėrys, kaip antai vilkas, žvirblio nebijo. Atėjo trys vyrai, būtent: Petras, Jonas ir Antanas.

Pažymėjimas. a) Priedėlį, stovintį po pažymimojo žodžio ir turintį savo pažyminių, atskiriame kableliu; b) prieš priedėlį, kuriuo yra kas išskaitoma arba tiksliau pažymima, dedame dvitaškį.

17.

Žodžių tvarka sakiniuose.

I. Veiksnys ir tarinys.

a) **Vaikai** *žaidžia.* **Žmonės** *pluša dirba.* **Saulė** *teka.*

b) *Meskite* **jūs** savo *darbus. Susiarkit* visos **dirvos.**

c) *Gyveno* **senis** su senele. *Atitiko* **kirvis** kotą. *Augo* **rūta,** *augo* **mėta,** *augo* **lelijėlė.**

Pažymėjimas. Paprastai **tarinys** eina **po veiksnio,** bet pasakojamuose ir liepiamuose sakiniuose jis dažniausiai eina **prieš veiksnį.**

II. Pažyminys.

a) Bloga **sėkla** ir nesėta *auga.* **Mergaitė** sunkiausius darbus *dirbo.* Juodoje žemėje balta **duona** *auga.*

b) Mano vyresnioji **sesuo** *ištekėjo. Branginu* tavo gerąją širdį. *Gailiuosi* savo jaunųjų dienų.

c) **Tėvelis** *algą gauna* pirmąją kiekvieno mėnesio dieną. **Aš** *mokausi* ketvirtajame pradžios mokyklos skyriuje. Mano **seselė** *mokosi* pirmojoje gimnazijos klasėje.

d) Visas šitas mūsų **darbas** *gali niekais nueiti.* Kai kurie mūsų **kaimynai** *pritrūko pašaro.*

e) Vaikeli brangusis, svetima **žemė** tavo *kaulus apraus.* **Pelėda** *neišperi* vanagėlio raibojo.

Pažymėjimas. Pažyminiai paprastai eina prieš savo pažymimąjį žodį. Jei sakinyje yra daugiau per vieną pažyminį, tai įvardžiai **mano, tavo, savo, mūsų** eina *prieš būdvardį.* Skaitvardiniai pažyminiai visuomet eina prieš visus kitus pažyminius. Kai kada pažyminiai eina ir po savo pažymimojo, jei jie vartojami su kryptimi arba dėl ko nors ypatingu būdu pabrėžiami.

III. Papildinys.

a) **Aš** jam kalną *pyliau,* **jis** man duobę *kasa.* **Jis** mokslus *eina.* **Gyliai** arklius *puola.*

b) **Žemė** *kėlė* žolę, **žolė** *kėlė* rasą. Geri **miltai** *moko* kepėją, geri **linai** verpėją. *Negirk* pradžią, *girk* pabaigą.

c) **Jis** *norėjo* pinigų gauti. **Tėvas** *moko* sūnų arti. *Padėk* man plunksnas plėšyti.

Pažymėjimas. Papildiniai eina paprastai prieš tuos žodžius, kurių priklauso. Tačiau tautosakoje (dainose, patarlėse ir kt.), liepiamuose sakiniuose ir sakiniuose, kurių gale yra bendratis, jie eina ir po valdomųjų žodžių (veiksmažodžių).

IV. Aplinkybių žodžiai.

1. a) **Jis** man griežtai *atsakė.* Nauja **šluota** gražiai *šluoja.* Aukštai *šoko,* žemai *tūpė.*

   b) *Sakyk* man paskutinai. *Kalbėk* atvirai. *Įsidėmėk* gerai mano žodžius.

2. a) Užvakar *buvau* į miestą *nuvažiavęs.* Ligi vakar jo *nebuvo* namie. Geriau niekur *nerasi.*

   b) Iš kur **jis** čia *atsirado.* Kaip **tu** *galėjai atvykti?* Kada **tu** *grįši?*

Pažymėjimas. Aplinkybės žodžiai dažniausiai eina prieš tarinį, tiktai liepiamosios nuosakos lytys eina prieš būdo aplinkybės žodžius. Laiko aplinkybės eina prieš vietos aplinkybes. Klausiamuose sakiniuose aplinkybės visuomet eina prieš tarinį.

18.

I. Kartą piemeniukai valgė miške duoną, **ir** vienas trupiniukas nutrupėjo žemėn. Tėvas peni vaikus žuvimis, **o** vaikai tėvą šunimis. Abudu buvo labai išalkusiu, **bet** lapė nė žiūrėti nežiūrėjo į žąsį.

II. Ko vertas yra žmogus, **kurs** niekina savo tautą. **Kad** tu išgelbėjai žmonių giminę, duosiu tau maistui gyvulį, **kurį** pats pasiskirsi. **Kol** tu laikraštį paskaitysi, aš šiek tiek užkąsiu.

III. Piemens išdraskė mano lizdelį, vanagas išgaudė mažus vaikelius. Žvengė dvarely širmas žirgelis, verkė nelaisvėj jaunas sūnelis. Ankstyvasis paukštis dantis rakinėja, vėlybasis akis krapštinėja.

Uždavinys. Patirkite, ką čia mes jungiame *jungtukais* **ir, o, bet**? Ką dar galime jungtukais jungti? Po kelis sakinius čia sujungta? Ar visur sakiniai jungtukais sujungti? Kuriais ženklais atskirti nuo kits kito šitie sakiniai? Ką darome skaitydami prie kablelių? Ar iš balso numanu, kurioje vietoje baigiasi vienas sakinys ir prasideda antras? Ar galima sakiniai sujungti be jungtukų? Kuriomis kalbos dalimis dažnai pasivaduojame jungtukus? Ar tarp sujungtųjų sakinių yra šioks toks sąryšis prasmės atžvilgiu?

Įsidėmėkite: Sakiniai, kurie turi šiokį tokį prasmės sąryšį, gal būti jungiami. Sakinius jungiame **jungtukais** *(ir, o, bet, kad, nes, jei)* (I)

arba **jungiamaisiais žodžiais** (įvardžiais ir prieveiksmiais (II). Kartais sakiniai nėra sujungti nei jungtukais nei jungiamaisiais žodžiais (III), tiktai vienu balsu (*balso pakėlimu ir stabtelėjimu*) tas sujungimas išreiškiamas. Keli (du, trys ir daugiau) sujungti sakiniai sudaro **sudėtinį sakinį.** Sudėtiniai sakiniai nuo vienas kito atskiriami tašku arba tašku kableliu (kabliataškiu).

Pratimas. Skaitydami žemiau duodamuosius sakinius, balsu (intonacija) išreikškite skiriamuosius ženklus Pastebėkite, kuo sudėtiniuose sakiniuose sakiniai sujungti?

Kiti sako, **kad** jis esąs daug gero savo kraštui padaręs, **bet** aš tos daugybės gero nematau. Ne mergelė būčiau, **kad** aš nežinočiau, **kas** žaliavo žiemą vasarėlę. Po kiek laiko taip susidėjo, **kad** kaimynijoje apsigyveno kitas žmogus, **kuris** audeklų baldymu vertėsi. Ką mes vadiname debesimis, yra tiktai tirštas šaltas rūkas, **iš kurio** nieko aplinkui nematyti. Australijoje vaisos tokių gyvulių, **kokių** kitur niekur nerasi. **Nors** kito pagalba reikale mums labai yra brangi, **bet** ir ją ne visi mokam vienas kitam teikti. Tik vargas vienas, **kai** sklindelius gardžiuosius ima kurpius kepti, **o** kurpes siūti kepėjas. Visiems aišku, **jog** žemės darbo mokslas didžiai reikalingas sodiečio ūkiui pagerinti. Ir druskos kruopelytė, **kuri** jums kada nors teko matyti, galėtų daug ką apsakyti iš to, **ką** pati išgyvenusi, **jei** tik galėtų pasakoti.

19.

Kas skaito rašo, **duonos neprašo.** *Kada aš mažas buvau,* **šile ožius ganiau. Prikrovė vežimą,** *kad arklys nė patraukti negalėjo.* **Negeras paukštis,** *kurs į savo lizdą teršia.* **Vėjas taip pūtė,** *jog net stiebas linko.* **Žmonės prašė Dievą,** *kad geri metai būtų.* **Pelė bijo žmogaus,** *kaip ir kiti laukiniai žvėrys. Keno suole sėdi,* **to ir giesmę giedi.** *Kas turtingas,* **tas ir išmintingas.**

Uždavinys. Iš kelių sakinių sudėtas kiekvienas šitų sakinių? Katro iš dviejų, sudarančių šiuos sakinius, sakinių prasmė mums suprantama, aiški? Kurie sakiniai, būdami paimti kiekvienas skyrium, ne visai įmanomi? Kuo prasideda tie sakiniai, kurie savaiminės reikšmės neturi?

Įsidėmėkite: Sudėtiniame sakinyje gali būti vadinamųjų **pagrindinių** ir **šalutinių** sakinių. Pagrindiniais vadiname tuos sakinius, kurie nuo kitų nepareina, jų nepriklauso. Šalutiniais vadiname tuos sakinius, kurie kitų sakinių tėra dalys; jie vieni, be pagrindinių sakinių, nesuprantami, neaiškūs. Visą reikšmę šalutinis sakinys įgyja, kai pasakome jį su pagrindiniu sakiniu. Šalutinius sakinius prijungiame prie kitų **jungtukais** ir **jungiamaisiais žodžiais;** juos atskiriame nuo pagrindinių kableliais.

* * *

a) **Žmonės kalba,** *kad greitai karas būsiąs. Kur paukštis lekia,* **ten plunksnos krenta.** *Kol riebusis sulys,* **tai liesasis padvės.**
b) **Pirkelėje,** *kur gyveno senelė,* **buvo tiktai vienas langelis. Nuo tos dienos,** *kai mirė motinėlė,* **nebėra man linksmybės. Žmogelis,** *ką tik sutikdamas,* **skundėsi savo nelaime.**

Uždavinys. Pastebėkite šituose sudėtiniuose sakiniuose šalutinių sakinių vietą.

Įsidėmėkite: Šalutiniai sakiniai gali eiti po pagrindinių ir prieš juos arba gali būti įterpti pagrindinio sakinio viduryje.

Pratimas. Nurašykite žemiau duotuosius sudėtinius sakinius ir pabraukite juose šalutinius sakinius.

Ne tam aš jį auginau, kad jis dabar žmonių šunis lodytų. Kame šuo loja, ten ir laka. Visi jį barė, kam davęs tokią laisvę vaikams. Dabar nebežymu, kiek čia buvo nuganyta. Peliutė žinojo, kame padėti visi valgymai. Pietumis yra vadinama ta šalis, kur saulė esti vidurdienį. Kai pasenau, pro akis išlindau. Dirbsiu, kol pajėgsiu. Palauk, ligi aš sugrįšiu. Aš tai žinau, nes pats tai mačiau. Mes, jei rytoj bus gražus oras, rugius pradėsime vežti. Nors vakar ir lijo, bet kelias nešlapias. Didžiulės lytys, nelyginant kokie ledų kalnai, apsiautė iš visur laivą. Stengiausi, kiek galėdamas, kovoti su skurdu.

20.

Yra žinoma, jog šikšniai neskrenda, kaip kad paukščiai, į dausas. **Dabar tiek tematome,** jog daugelis mūsų mokytinių myli savo kraštą ir rūpinas, kad bent kiek šviesesnis būtų to krašto gyvenimas, *kur jie yra gimę ir užaugę.* **Laukte laukiau tos valandos,** kada galėsiu grįžti į savo gimtąjį kraštą, kur palikau senuosius tėvelius.

Uždavinys. Patirkite, kurių sakinių priklauso šitų sudėtinių sakinių šalutiniai sakiniai. Nustatykite šalutinių sakinių priklausomybę iš klausimų, į kuriuos atsakome tais šalutiniais sakiniais.

Įsidėmėkite: Šalutinis sakinys gali turėti kitą, savą šalutinį, prie kurio gali būti vėl šalutinis, ir t. t. Šalutinis sakinys, prišlijęs tiesiog prie pagrindinio, „yra **pirmojo laipsnio šalutinis sakinys;** šalutinis sakinys, prišlijęs prie pirmojo laipsnio šalutinio, vadinas **antrojo laipsnio šalutinis;** šalutinis, prijungtas prie antrojo laipsnio šalutinio, bus **trečiojo laipsnio šalutinis sakinys,** ir t. t.

* * *

I.

1. **Kas sotus,** tas alkano neužjaučia.
2. **Kas serga,** tas nesidžiaugia gyvenimu.
3. **Kai byrės dirvoje,** byrės ir jaujoje.

II.

1. **Sotus** alkano neužjaučia.
2. **Sergąs** nesidžiaugia gyvenimu.
3. **Birstant dirvoje,** birs ir jaujoje.

4. **Kas nori branduolį suvalgyti**, turi kietą kevalą perkrimsti.
5. **Kai šieną piovė,** buvo gražus oras.
6. **Kad gulėsi,** darbo nepadirbsi.
7. Šuo, **kurs vieną kartą pamėgino sučiupti rupūžę,** niekuomet jos nebelies.

4. **Norįs branduolį suvalgyti,** turi kietą kevalą perkrimsti.
5. **Šieną piaunant** buvo gražus oras.
6. **Gulėdamas** darbo nepadirbsi.
7. Šuo, **vieną kartą pamėginęs sučiupti rupūžę,** niekuomet jos nebelies.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelės sakinius. Pastebėkite, kas II skiltelės sakiniams atstoja šalutinius sakinius. Kuo eina sakiniuose žodžiai: *sotus, sergąs, birstant, norįs, piaunant, gulėdamas* ... su savo palydovais?

Įsidėmėkite: Sakymus, kuriuos reiškiame šalutiniais sakiniais, galime dažnai ir trumpiau išreikšti. Tam reikalui naudojamės **dalyviais, padalyviais** ir **pusdalyviais.** Trumpesnieji pasakymai, kuriuos gauname iš šalutinių sakinių, yra pagrindinių sakinių dalys. Šitaip išreikštas sakinio dalis galime vadinti *dalyvinėmis sakinio aplinkybėmis, dalyviniais veiksniais, dalyviniais pažyminiais* ir t.t. Jei dalyviniai, pusdalyviniai ir padalyviniai sakinio nariai turi prie savęs savų priklausomų žodžių, tai dažnai tokias žodžių grupes atskiriame ir kableliais nuo kitų pagrindinio sakinio dalių. Tokias žodžių grupes vadinsime dar **išskir-**

tiniais sakinio nariais, nes tarydami išskiriame jas tam tikru balsu (intonacija).

Pratimas. Nusirašykite šiuos sakinius ir pabraukite juose visus išskirtinius narius.

Dabar, vienam įkliuvus, bent kiti bus gudresni. Sėniai, susisėdę ant rąstų, pypkes rūkė. Dienai brėkštant, šilas nubunda. Seniaĩ, tuoj įkūrus pasaulį, žmonės pradėjo Dievui skųstis. Beždžionė, piktumu nebesitverdama, visus tuos akinius sviedė į akmenį. Žmonių valdžia, girdėdama tokias kaimynų kalbas, nusiuntė prievaizdą į to žemaičio namus. Vieną kartą jam bevažiuojant su pinigais, ėmė temti. Katei įsisukus, nešmižinėja pelės. Tėvas, atsikėlęs nuo stalo, išėjo pro duris.

Pažymėjimas. Jei išskirtinis narys pasitaiko sakinio pradžioje, balso pakėlimas įvyksta jo, to nario, gale. Jei išskirtinis narys esti sakinio gale, tai balsas pakeliamas nario pradžioj. Pagaliau, jei išskirtinė žodžių grupė pasitaiko sakinio viduryje, tai pakeltu balsu tariame žodį prieš išskirtinę grupę ir paskutinį išskirtinės grupės žodį. *Pavyz.*: **Mergaitė,** *nusigandusi šunies*, ėmė verkti. *Būdamas dienos paukštis*, žmogus naktį nerimsta. Aiškiai girdėjau tėvo balsą, *šaukiantį mane vardu.*

21.

kada (kad), kai, ligi (lig), iki, kolei, kol...

I

	(Laiko aplinkybė)
1. Tada atjosiu, *kada sausa lazda žaliuos.*	1. *Kada atjosiu?*
2. *Kai ėjau per lieptą*, ir įlūžau.	2. *Kada įlūžau?*

3. *Ligi saulė patekės*, mums rasa ir akis išės.	3. *Kada mums rasa akis išės?*
4. Kodėl tu neprašei, *kol brolis nebuvo miręs*?	4. *Kada tu neprašei?*
II.	
kur, iš kur, kame ...	**(Vietos ap~bė)**
1. *Kur pakliudė akmenėlį*, ugnelė žėrėjo.	1. *Kur ugnelė žėrėjo?*
2. *Iš kur gaunate darbo*, iš ten ir pelno laukite.	2. *Iš kur pelno laukite?*
3. *Kame šuo loja*, ten ir laka.	3. *Kame šuo laka?*
III.	
kaip, lyg, kiek, jog, net, kad ..	**(Būdo aplinkybė)**
1. *Kaip pasiklosi*, taip ir išmiegosi.	1. *Kaip išmiegosi?*
2. Čia kiaulabudės pūpso, *lyg pievos kimsotos.*	2. *Kaip kiaulabudės pūpso?*
3. Dirbo, *kiek tik pajėgdamas.*	3. *Kaip dirbo?*
4. Peliutė taip apsiprato, *jog nieko nebijojo.*	4. *Kaip peliutė apsiprato?*
5. Verkė, verkė, *net akys jam užtino.*	5. *Kaip verkė?*
6. Kad kirto jis man į pašonę, *net dabar dieglį tebejaučiu.*	6. *Kaip kirto į pašonę?*
IV.	
nes, kadangi, dėl ko, kad, kam, už ką.	**(Priežasties aplinkybė)**
1. Baisu buvo važiuoti, *nes buvo pats vidunaktis.*	1. *Kodėl baisu buvo važiuoti?*
2. *Kadangi buvo nuvargęs*, turėjo pasilsėti.	2. *Dėl ko turėjo pasilsėti?*

3. Nusigando, *dėl ko negyvas prašnekėjo.*	3. *Kodėl nusigando?*
4. *Kad giltinė paėmė kirvį*, teimie ir kotą.	4. *Dėl ko teimie kotą?*
5. Visi jį barė, *kam davęs tokią laisvę vaikams.*	5. *Už ką jį barė?*
6. Ir mušė jį, *už ką tėvo motinos neklausė.*	6. *Už ką jį mušė?*
V.	
kad, idant, bene . . .	**(Tikslo ap-bė)**
1. Tam ir dainos sudėtos, *kad jas dainuotų.*	1. *Kam (kuriam reikalui) dainos sudėtos?*
2. Jis taip daro visiems matant, *idant jo išmintimi visi stebėtųsi.*	2. *Kuriam tikslui jis taip daro?*
3. Siųsčiau senį į girelę, *bene vilkas papiautų.*	3. *Kuriam tikslui siųsčiau senį į girelę?*
VI.	
jei, jeigu, kad . . .	**(Sąlygos sakiniai)**
1. Sutiko dirbti, *jei mokės po dešimtį litų dienai.*	1. *Kuria sąlyga sutiko dirbti?*
2. *Kad priplauksi vainikėlį*, būsi mano mielas.	2. *Kuriuo atveju (kada) būsi mano mielas?*
VII.	
kas, ko, ką, kuo, kaip, kur...	**(Papildinio sak.)**
1. *Kas turi*, tam ir reik.	1. *Kam reikia?*
2. Paklausk jį, *ko jis pyksta.*	2. *Ko paklausk jį?*
3. Gaidys, *ką iškas*, tą ir sules.	3. *Ką gaidys sules?*

4. Vaišino mane, *kuo tik turėdami.*	4. *Kuo vaišino mane?*
5. Ar girdėjai, ar regėjai, *kaip aguonas sėja?*	5. *Ką girdėjai ar regėjai?*
6. Vakare, susirinkus šeimynai, tėvas pasakojo, *kur ir kiek pirkęs miško.*	6. *Ką vakare tėvas pasakojo?*
VIII.	
kuris (kurs), kuri, kur, katras, koks (kokia), keno, kada, kad, jog, net...	**(Pažyminio sak.)**
1. Tuo saiku, *kuriuo seikėsit*, bus jums atseikėta.	1. *Kuriuo saiku bus atseikėta?*
2. Ir klausė tą žmogų, *kur čia užkrosnyje stovėjo.*	2. *Kurį žmogų klausė?*
3. Upės galas, *katras arčiau pradžios*, vadinasi aukštupys.	3. *Katras upės galas vadinasi aukštupys?*
4. *Koks tėvas*, toks ir vaikas.	4. *Koks vaikas?*
5. *Keno suole sėdi*, to ir giesmę giedi.	5. *Keno giesmę giedi?*
6. Buvo metas, *kada žmonės baudžiavą ėjo.*	6. *Koks buvo metas?*
7. Lijo toks sodrus lietus, *net upeliais vanduo bėgo.*	7. *Koks lijo lietus?*
IX.	
kas, kurs, kad, jog...	**(Veiksnio sak.)**
1. *Kas pirmesnis*, tas geresnis.	1. *Kas geresnis?*
2. *Kurs vogs*, nepralobs.	2. *Kas nepralobs?*
3. Visiems malonu būtų, *kad jis pasveiktų.*	3. *Kas malonu būtų?*
4. Atsitiko, *jog moteriškė apako.*	4. *Kas atsitiko?*

X.

kaip, koks, jog, keno, kad...

1. Jis toks, *kaip ir visi kiti.*
2. *Koks artojas*, toks ir arklas.
3. Londono toks didelis miestas, *jog*, norint iš jo išeiti, *reikia traukiniu važiuoti.*
4. *Keno galia*, to ir valia.

(Tarinio sakin.)

1. *Koks jis?*
2. *Koks arklas?*
3. *Koks didelis Londono miestas?*
4. *Keno valia?*

XI.

kad, norint, nors...

1. *Kad ir nupinsi vainikėlį*, bet nenešiosi.
2. *Nors rankos raudonos, nosys mėlynos*, tačiau taškosi vaikai po minkštą sniegą, braido po klaniukus.
3. *Norint lyja*, aš tačiau keliausiu.

(Nuolaidos sak.)

1. *Nežiūrint į ką nenešiosi?*
2. *Nežiūrint į ką taškosi ir braido?*
3. *Nežiūrint į ką keliausiu?*

Uždavinys. Išmokite tiksliai daryti klausimus šalutiniams sakiniams iš pagrindinių sakinių. Stebėkite, kada kuria pagrindinio sakinio dalimi eina šalutiniai sakiniai ir kuriais jie jungtukais ir jungiamaisiais žodžiais prijungiami prie pagrindinių sakinių.

Įsidėmėkite: Visi šitų skyrelių (I-XI) sakiniai sudaryti **prijungimo** būdu. Prijungiami gali būti ne tiktai šalutiniai sakiniai prie pagrindinių, bet ir šalutiniai prie šalutinių. Visi priklausomieji sakiniai yra **prijungtiniai.**

22.

I.	II.
1. Ji nuolat šypsosi. Skardus jos balselis skambėte skamba.	1. Ji nuolat šypsosi, **ir** skardus jos balselis skambėte skamba.
2. Šuo kariamas papranta. Aš barama nepaprasiu.	2. Šuo kariamas papranta, **o** aš barama nepaprasiu.
3. Pasakyk man negirdėtą neregėtą pasaką. Aš tau duosiu ugnies.	3. Pasakyk man negirdėtą neregėtą pasaką, **tai** aš tau duosiu ugnies.

Uždavinys. Palyginkite I ir II skiltelės sakinius. Kaip sudaryti II skiltelės sakiniai? Ar eina šitų sakinių vienas sakinys antrojo sakinio dalimi? Kodėl neina? Vadinas, kokie čia sakiniai jungiami?

Įsidėmėkite: Vienodų sakinių sudėjimą vadiname **sujungimu.** Sujungiami gali būti ne tiktai pagrindiniai sakiniai, bet ir *vieno laipsnio šalutiniai.* Pavyz.: Žvirbliui bėda tik tuomet, *kada ima baisiai šalti* (I laip. šal.), *kada speigai spigina* (I laip. šal.), *kada įsitaiso pustyti* (I laip. šal.). Jungtukų reikšmės atžvilgiu skiriame keturių rūšių sujungimą: **sudedamąjį, priešpriešinį, paremiamąjį** ir **skiriamąjį.** Pavyzdžiai: **Ir** vėjas pūtė, **ir** giria gaudė, **ir** lelija lingavo (*sudedam. sujung.*). Visi nori mokėti, **bet** ne visi nori mokytis (*priešprieš. sujung.*). **Arba** aš tave priveiksiu, **arba** tu mane pamokysi (*skiriam. sujung.*). Neik tenai: pražūsi (*parem. sujung.*).

Pažymėjimas. Jungiame vienos rūšies (vienodus) sakinius šiais jungtukais: **sudedamuosius — ir, čia, tai, nei, gi, tada, tuomet, todėl..., priešpriešinius — bet, o, tuo tarpu, tačiau, tiktai, gi...; skiriamuosius — arba, ar; paremiamuosius — tuomet, todėl, ir, tai...**

Pratimas. Išrašykite skyrium prijungiamuosius ir sujungiamuosius sakinius.

Mergytė prašo, kad avinėlio nepiautų, nes tas avinėlis esąs jos brolis. Aš jam kalną pyliau, o jis man duobę kasa. Eisiu, kur kojos neš. Valgyk, kad stiprus būtum. Jis daug dirba, tačiau iš to darbo nieko neišeina. Akys nori miego, širdelė ragaišio. Taip išdėjo, kad šuo mėsos neėstų. Jis labai norėjo valgyti, o čia nieko nėsama. Povas juokėsi, kad gervės plunksnos esančios perdaug tamsios, kad ji nei šiaip nei taip esanti apsidariusi. Kad ir tėvai jau išmirė, tačiau vaikai neištvirko. Kitiems mielai teikiam, ko mums patiems nereikia. Pasauly daug yra žmonių, kuriems dėl kitų galvos neskauda, kurie tik žiūri ties savim. Kas sąžinę turi, tas neprigaus kito. Visos žmonių kalbos, gal būt, kiek ir turi tiesos, bet aš ne tokia esu. Jau ir tuo esi kaltas, jog alkanas esu.

23.

a) Piemens išdraskė mano lizdelį, vanagas išgaudė mažus vaikelius. Žvengė dvarely širmas žirgelis, verkė nelaisvėj jaunas sūnelis. Geri miltai moko kepėją, geri linai verpėją. b) Moki žodį — žinai kelią. Katinas iš namų — pelės iš kampų. Katei juokai — pelei verksmai.

Uždavinys. Pastebėkite, kaip sudaryti šitie sakiniai. Kaip jie reikia skaityti? Kuo jie skiriasi nuo tų sudėtinių sakinių, kur anksčiau stebėjome?

Įsidėmėkite: Tarp sudėtinio sakinio sakinių gali ir nebūti jungtukų arba jungiamųjų žodžių: jie dažnai išleidžiami. Tokius sakinius jungiame tam tikra balso priegaide ir rašydami skiriame kableliu arba brūkšneliu.

* * *

I.	II.
1. **Kas jam atsitiko?**	1. Niekas nežino, **kas jam atsitiko.**
2. **Kur jis dingo?**	2. Nėra žinios, **kur jis dingo.**
3. **Kada jis pareis?**	3. Man nežinoma, **kada jis pareis.**
4. **Kelinta dabar valanda?**	4. Paklausk, **kelinta dabar valanda.**

Uždavinys. Kaip vadiname tokius sakinius, kaip kad I skiltelėje duoti? Ką jais išreiškiame? Kuo eina I skiltelės sakiniai II skiltelės sakiniuose?

Įsidėmėkite: Klausimai gali būti išreiškiami dvejopai: a) pagrindiniu sakiniu ir b) šalutiniu sakiniu. Pagrindiniu sakiniu išreikštas klausimas yra **tiesioginis klausimas;** jei klausiamasis sakinys eina šalutiniu sakiniu, tai jis vadinasi **netiesioginis klausimas.** Po netiesioginio klausimo klaustuko nededame.

* * *

Jo dalykai, **kiek man yra žinoma,** yra labai painūs. Vieną kartą, **pasakoja seni žmonės,** kažkoks pusbernis turėjęs kauką. **Tikrai sakant,** čia nieko ypatingo nebuvo. Žvirblis, **reikia tiesą sakyti,** grobuonis ir vagis. Jis, **kaip žinote,** geros širdies žmogus. Rytoj, **gal būt,** ir mes pradėsime vasarojų dėti.

Uždavinys. Pagalvokite, dėl ko pabrauktieji pasakymai išskirti kableliais. Ar turi jie sąryšį su tais sakiniais, į kuriuos jie yra įsiterpę?

Įsidėmėkite: Nepriklausomasis sakinys, kurs, įsiterpęs į kitą sakinį, neturi su juo gramatikos sąryšio, vadinasi **įterptinis sakinys.** Įterptiniai sakiniai išskiriami kableliais, brūkšneliais arba skliausteliais.

Pratimas I. Išskirkite kableliais arba skliausteliais žemiau duodamuose pavyzdžiuose įterptinius sakinius.

Po kiek metų taip Dievo buvo lemta liūtas su žmogum vėl susitiko. Aš kaip patys matote esu besveikatis. Kiekvienas to miško lapelis anot dainiaus žodžių tik čiulba kliauga ir šaukia. Tas vaikezas buvęs vienu žodžiu sakant niekam tikęs. To pono dvare kaip sakiau buvo daug turtų paslėpta. Jam reikėtų mano nuomone kitaip verstis. Jūroje dabar pasak laikraščių pranešimo pavojinga yra maudytis. Jūs žmonės sako svetimu turtu naudojatės. Rūkymas gydytojai sako labai kenkiąs žmogaus sveikatai.

Pratimas II. Nusirašykite „Laumės juostos" straipsnelį ir statinių brūkšnelių vietoje sudėkite skirtukus.

Laumės juosta.

Kiekvienas žino | kas yra laumės juosta | tai yra puiki plati juosta | kuri kartais danguje pasirodo | laumės juosta įvairiai spalvota | viršutinis jos kraštas raudonas | ir toji spalva pamažėli virsta geltona | žalia | žydra ir mėlyna | kartais laumės juosta savo galais | tarytum | lauko arba miško remiasi | bet mums taip tik rodosi | iš tikrųjų | jokios laumės juostos nėra | kiekvienas daiktas | jei tik jis yra | atspindi upės arba ežero vandenyje | laumės juosta niekuomet neatspindi | taigi jos nėra | įsidėmėkite | jog laumės juosta tuomet tepasirodo | kada iš vienos pusės šviečia saulė ir iš antros | kur nors toliau | lietus lyja | jei padarytume | kad mums priešais kristų vandens lašelių ir užpakalyje šviestų saulė | tad tuojau pasirodytų ir laumės juosta | laumės juosta yra tik saulės spindulių mirgėjimas lietaus lašeliuose.

Priedėlis.

Kaip žodžių dalys reikia kelti.

1. **ra-šo, la-pas**
2. **ada-ta, aša-ra**
3. **lau-kai, kur-pė**
4. **me-džiai, au-džia**
5. **au-klė, ar-klas**

1. Žodžių dalys yra keliamos skiemenimis.
2. Vienos balsės nepaliekam nenukeltos.
3. Skiemens dvibalsė neskáidoma.
4. Sudurtinis **dž** neskáidomas.
5. Priebalsės, kuriomis prasideda žymioji žodžio priesaga, neskaidomos.

6. **dės-čiau, pės-čias, pluk-do, žvaigž-dė**	6. Keliamas skiemuo negali prasidėti priebalsėmis sč, gž, pd, kd, bs..., nes ir mūsų žodžiai jomis neprasideda.
7. **vabz-džiai, bergž-džias**	7. Pasitaikius žodyje trims keturioms priebalsėms greta, dalis jų keliama toliau.
8. **ap - arti, at - eiti, par-eiga**	8 Keliant žodį priešdėlis neskaidomas.
9. **pel-ėda, pelė-da, vidu-naktis**	9. Sudurtinius žodžius keliame sudėtinėmis dalimis (liemenimis) arba skiemenimis, bet vieno liemens priebalsę nekeliame į kito liemens skiemenį. Negalima kelti šitaip: pe-lėda.
10. **ka-žin, ne-klau-žada, neklau-žada**	10. Kur sudurtinį žodį rašome iš garsų, ten keliame tiktai skiemenimis.

Garsų mokslo santrauka.

I. Mūsų kalba susidaro iš *žodžių*, žodžiai iš *garsų*. Kalbos garsus *raidėmis* parašome. Raidės yra garsų *rašmens**).

Raidžių lietuvių kalbos garsams vartojame dabar 30 Visos raidės, draugėn suimtos, vadinasi **abėcėlė,** arba **raidynas.**

Raidyno rašmens eina po viens kito tam tikra tvarka. Šit lietuvių kalbos raidžių eilė: **a, ą, b, c, č, d, e, ę, ė, g, i, į, y, j, k, l, m, n, o, p, r, s, š, t, u, ų, ū, v, z, ž.** Raidyno tvarka sudaryti kalbos žodynai, knygų katalogai, rodyklės, įvairūs sąrašai ir kiti raštų dalykai.

Svetimiems žodžiams turime dar **f, h, ch.** Jos eina: **f** po **ė, h** ir **ch** po **g.**

Raides skiriame **didžiąsias** ir **mažąsias.** Didžiosios raidės visada rašomos žodžio pradžioje: 1) pirmajame rašinio žodyje; 2) pirmajame žodyje po taško ir 3) tikriniuose daiktavardžiuose.

---

*) Garsą ir raidę turime griežtai skirti: garsą girdime, tariame, o raidę matome, rašome.

II. Mūsų kalbos garsai skiriasi į **balsius, dvibalsius** ir **priebalsius. Balsių** garsams reikšti turime 12 raidžių: **a, ą, e, ę, ė, i, į, y, o, u, ų, ū. Grynųjų dvibalsių** yra šešetas: **ai, au, ei, ui, ie, uo.**

Priebalsių yra 18: **b, c, č, d, g, j, k, l, m, n, p, r, s, š, t, v, z, ž** (1).

Balsiai skiriasi į **ilguosius** ir **trumpuosius**. Ilgieji balsiai šie: **ė, y, o, ū**; trumpieji: **a, e, i, u**. Balsiai **a, e** ne žodžio gale, su kirčiu, irgi *ilgieji*: mãla, vẽda. Nosiniai balsiai taip pat ilgieji. Balsius skiriame dar į **plačiuosius** ir **siauruosius**; **platieji** yra šie: **a, ą, o, u, ų, ū. Siaurieji — e, ę, ė, i, į, y. Priebalsiai** gali būti **kieti** ir **minkšti.** Prieš siauruosius balsius priebalsiai visuomet tariami minkštai, o prieš plačiuosius — kartais kietai, kartais minkštai. Kur prieš platųjį balsį priebalsis tariamas minkštai, ten po priebalsio vartojame **i**: *kiaulė, šiaudas* ir t. t.

Priebalsius skirsto dar šitaip: **lūpiniai (b, p), dantiniai (d, t, s, š, z, ž), gomuriniai — (g, k).** Atžvilgiu skardumo skiriami: **skardieji — b, d, g, z, ž** ir **duslieji — p, k, t, s, š.** Priebalsiai **l, m, n, r** vadinami **pusbalsiais.** Su trumpaisiais balsiais (a, e, i, u) jie sudaro **mišruosius** (negrynuosius) **dvibalsius.** Priebalsis **j** rašomas žodžio pradžioje ir tarp dviejų balsių.

Žodžio dalis, tariama vienu atveju, yra **skiemuo.** Kiek žodyje balsių arba dvibalsių, tiek yra jo skiemenų. Balso pakėlimas ties vienu skiemeniu yra žodžio **kirtis.** Kirčiams žymėti vartojame tris ženklus: — ` **kairinį**, — ´ **dešininį** ir ˜ **riestinį**. **Kairinį** vartojame *trumpiesiems* skiemenims kirčiuoti. **Dešininiu** žymime **tvirtapradį** balsio arba dvibalsio ilgumą, **riestiniu — tvirtagalį** balsio arba dvibalsio ilgumą. Dvibalsių **il, im, in, ir, ul, um, un, ur** tvirtapradį ilgumą žymime kairiniu kirčiu (mìltai, kùrti), nes balsiai **i** ir **u** visuomet yra trumpi.

---

1) Garsai vadinasi: *balsiai, priebalsiai,* o raidės — *balsės, priebalsės.*

TURINYS.

Autoriaus žodis 2

III.

1. Kirčio supratimas 3
2. Priegaidės 5
3. Neišplėstinis ir išplėstinis sakinys 7
4. Įterptiniai žodžiai. Kryptis 8
5. Sutaptinis sakinys 10
6. Jungtukai 12
7. Veiksmažodžio supratimas. Jo kaitymas . . . 14
8. Bendratis Sangrąžiniai veiksmažodžiai . . . 18
9. Asmenavimo pavyzdys. Tiesioginė nuosaka . . 21
10. Liepiamoji nuosaka 24
11. Tariamoji nuosaka Geidžiamoji nuosaka . . . 28
12. Žodžio sudėtis Šaknis. Priešdėlis Neigiamieji sakiniai . 31
13. Daiktavardžio supratimas 34
14. Tikriniai ir bendriniai daiktavardžiai. Mažybiniai ir maloniniai 36
15. Daiktavardžių giminės ir skaičiai 39
16. Daiktavardžių linksniavimas 43
17. Pirmoji linksniuotė 45
18. Antroji linksniuotė 47
19. Trečioji linksniuotė 50
20. Ketvirtoji linksniuotė. Penktoji linksniuotė . . 51
21. Daiktavardžių vartojimas kalboje 54
22. Prielinksnis 56
23. Daiktavardžių rašyba 58
24. Būdvardžio supratimas 60
25. Mažybiniai ir maloniniai būdvardžiai. Būdvardžių laipsniavimas 62
26. Būdvardžių linksniavimas 65
27. Būdvardžių rašyba. 67
28. Dalyvio supratimas. Tiesioginė ir pasakojamoji kalba . 69
29. Dalyvių darymas 71
30. Neveikiamieji dalyviai 74
31. Dalyvių linksniavimo pavyzdys. 77
32 Sudurtiniai laikai 79
33 Skaitvardis 81
34. Skaitvardžių linksniavimas 84
35. Sudurtinių skaitvardžių linksniavimas . . . 88
36. Įvardis 89
37. Įvardžių linksniavimo pavyzdys. 91
38 Asmeniniai ir beasmeniai sakiniai. Valdomieji ir derinamieji žodžiai 94

1. Priesagos. Liemuo 97
2. Įvardžiuotiniai būdvardžiai 100
3. Įvardžiuotinių būdvardžių ir dalyvių linksniavimas . 102
4. Kartiniai ir kartotiniai veiksmažodžiai. Parodomieji ir parūpinamieji veiksmažodžiai 105
5. Veikslai. Būdinys. 107
6. Pusdalyvis. Padalyvis 110
7. Prieveiksmis 113
8. Darytiniai ir savaiminiai prieveiksmiai . . . 116
9. Vietos ir laiko prieveiksmiai 119
10. Prieveiksmių rašyba 121
11. Prielinksnių vartojimas 123
12. Prielinksniams pažymėjimai 128
13. Jaustukas. Ištiktukas 130
14. Veiksnys ir tarinys. Kuo juos reiškiame . . . 132
15. Papildinys. Kuo jį reiškiame 135
16. Pažyminys. Kuo jį reiškiame. Priedėlis . . . 136
17. Žodžių tvarka sakiniuose. 139
18. Sudėtinis sakinys 141
19. Pagrindiniai ir šalutiniai sakiniai 143
20. Pirmojo, antrojo ir trečiojo laipsnio šalutiniai sakiniai . 145
21. Jungtukų suskirstymas reikšmės atžvilgiu . . . 147
22. Sujungiamieji sakiniai 152
23. Netiesioginis klausimas. Įterptiniai sakiniai . . 153
Priedėlis. Kaip žodžių dalys reikia kelti . . . 156
Garsų mokslo santrauka 157

Šitą vadovėlį ruošdamas naudojausi šia literatūra:

1) Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos sintaksės“ I d. 1911 m., Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos vadovėliu“ 1925 m., Rygiškių Jono „Lietuvių kalbos gramatika“ 1922 m, M. Durio „Lietuvių kalbos sintakse“ ir „Практическая грамматика русского языка“ Ф. Фридлянда и Е Шалыта.

2) Pavyzdžiai imti daugiausia iš Rygiškių Jono vadovėlių arba parinkti iš mūsų tautosakos ir literatūros.

A. G. Liubič-Košurovas **Medžių viršūnėse**
Vertė Julija Kiverytė-Navasaitienė. Ilius. 40 psl. 1.—

F. Molnar **Povilo gatvės vaikai**
Vertė Pr. Mašiotas. Iliustr. 124 psl. . . . . 3.—

H. Aanrud **Vaikai**
Vertė Pr. Mašiotas. 124 psl. 2.50

Atlasevičaitė **Tomas Alva Edisonas**
Vertė Atlasevičaitė. . . . . 3.—

P. Rozegeris **Alpių kalnuose**
Įvair. pasak. Atrinko ir išvertė Pr.Mašiotas 76 psl. 1.70

Jon Svensson **Salose**
Iš Nonio nuotykių Danijos salose. Vertė Pr. Mašiotas. Iliustruota 168 psl. . . . . 3.—

Jon Svensson **Saulėtosios dienos**
Nonio jaunųjų dienų nuotykiai Islandijoje. Vertė Pr. Mašiotas. Iliustruota. 240 psl. 4.80

Jon Svensson **Nonis**
Mažo islando nuotykiai jo paties papasakoti. Vertė Pr. Mašiotas. Iliustruota. 194 psl. . . . . 4.—

Palle **Aplink žemę per 44 dienas.**
Vertė Pr. Mašiotas. Iliustruota. 170 psl. . . . 3.—

Rudyard Kipling **Džunglės**
Iš anglų kalbos vertė J. Jablonskytė-Petkevičienė. Iliustruota. 268 psl. 5.50

Užsisakyti:

«DIRVOS» VĖS KNYGYNUOSE

KAUNAS, Laisvės al. 80. MARIJAMPOLĖ, Basanavičiaus a. 14

3 0112 115444256

„Dirvos“ B-vės leidiniai

pradžios mokykloms:

A.Aleksandravičius **Piešinėliai ir braižinėliai** . . 1.—
J.Baronas **Botanikos darbeliai** Skiriami augalų gyvenimui tirti 2.50
J.Damijonaitis **Aritmetikos uždavinynas** mokslo pradžiai VI leidimas 1.50
J.Damijonaitis **Aritmetikos uždavinynas,** II dalis. 1.50
J.Damijonaitis **Aritmetikos uždavinynas,** III dalis. 2.—
J.Damijonaitis **Krašto mokslo skaitymų rinkinys** Ketvirtajam pradžios mokyklos skyriui skaitymo knygos. Antrasis leidimas 4.50
J.Damijonaitis **Vaikų darželis** Pirmoji dalis. Pradžios mokyklos antrajam skyriui skaitymo knygos . . . . 3.—
Dragašius **Fizikos vadovėlis** . . . . . 4 —
Gerutis **Rūtelė** Elementorius ir pirmieji skaitymėliai . . 1.50
Gerutis **Rūtelė** II dalis. Skaitymai II-jam pr. m. skyriui 2 80
Gerutis **Rūtelė** III dalis. Skaitymai III-jam pr. m. skyriui 6.—
MirA **Skaityk** Po elementoriaus pirmosios knygos (III leidimas) 2.50
MirA **Lietuvių kalbos gramatika** uždaviniuose. I dalis. I ir II pradedamųjų mokyklų skyriui . . . . 2.—
M.Vasiliauskas **Žibutė** Elementorius ir skaitymėliai. V-as spalvotas leidimas 1.50
M.Vasiliauskas **Žibutė** II dalis. Skaitymai II-jam pradžios mokyklos skyriui 3.50
M.Vasiliauskas **Gimtasis Žodis** Skaitymai pradžios mokyklos IV skyr. ir vidurinės mokyklos, pirmosioms klasėms. . . . . 5.—
M.Vasiliauskas **Praktinis lietuvių kalbos vadovėlis (gramatika)** pradžios mokyklai ir savamoksliams. I-sis ir II-sis koncentrai 1 20
M.Vasiliauskas **Praktinis lietuvių kalbos vadovėlis (gramatika)** pradžios mokyklai ir savamoksliams. III-sis ir IV-sis koncentrai 2.50
M.Vasiliauskas **Rašyk taisyklingai** nauja laida . . 1.50
Vincas Vitkauskas **Žiedeliai** Pradžios mokyklai eilių rinkinėlis . . . . . 2.—
Pradžios mokyklų įstatymai, taisyklės, instrukcijos, aplinkraščiai ir programos . . . . . 5.—
Dienynas (klasėms) . . . . . 4.—
Pažymėjimas baigusiems mokyklą. . . . . —.20

Mokytojams, knygynams ir šiaip knygų platintojams, perkantiems urmu—didelė nuolaida

Užsisakyti:

«DIRVOS» B-vės KNYGYNUOSE

Kaunas, Laisvės alėja **80.** | **Marijampolė,** Basanavičiaus aikštė **14.**